

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Олександра Сербенська

КУЛЬТУРА УСНОГО МОВЛЕННЯ

ПРАКТИКУМ

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

КИЇВ–2004

УДК 811.161.2'27'21:070(076)

ББК – Ш 141.14-72 я 73

С-32

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 14/182-1159 від 3 липня 2003 р.)*

Рецензенти:

Н Ф.Непийвода, д-р філол. наук, проф (Інститут журналістики при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка),

Н В Зелінська, канд. філол. наук, проф.

(Українська академія друкарства),

З М.Терлак, канд. філол. наук, доц. (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Сербенська О.А.

С-32 Культура усного мовлення. Практикум: Навчальний посібник.– Київ. Центр навчальної літератури, 2004.– 216 с.

У Практикумі подано перелік важливих для засвоєння курсу тем, список літератури, завдання, вправи, тести, а також інші матеріали, опрацювання яких сприятиме підвищенню рівня лінгвістичної грамотності, культури мовлення. Органічною частиною посібника є навчально-методичні матеріали, розміщені в Інтернеті (адреса: www.franko.lviv.ua/lknp/mova.htm), виконання яких дає змогу студентіві самому перевіряти ступінь засвоєння тем, а педагогові – проводити контроль за допомогою сучасних технологій.

Посібник призначено насамперед для студентів – майбутніх працівників аудіовізуальних засобів. Однак корисним він може бути для всіх, хто прагне гарно і правильно говорити.

ISBN 966-8568-10-9

УДК 811.161.2'27'21:070(076)

ББК – Ш 141.14-72 я 73

ISBN 966-8568-10-9

© Сербенська О.А., 2004

© Центр навчальної літератури., 2004.

Вступне слово	5
Феномен усного мовлення	8
Теми та плани навчальних занять	16
<i>Тема I. Поняття “мова і мовлення” в контексті сучасних гуманітарних знань</i>	<i>16</i>
<i>Тема II. Зміст поняття “культура мовлення”</i>	<i>17</i>
<i>Тема III. Усне мовлення – найважливіша форма існування мови як засобу комунікації</i>	<i>18</i>
<i>Тема IV. Невербальні засоби спілкування</i>	<i>21</i>
<i>Тема V. Мовний голос</i>	<i>24</i>
<i>Тема VI. Інтонація</i>	<i>26</i>
<i>Тема VII. Акустичні властивості звуків української літературної мови</i>	<i>34</i>
<i>Тема VIII. Голосні фонемі української літературної мови та їх звукові вияви</i>	<i>37</i>
<i>Тема IX. Приголосні фонемі української літературної мови та їх звукові вияви</i>	<i>38</i>
<i>Тема X. Фонетична транскрипція</i>	<i>42</i>
<i>Тема XI. Асиміляція приголосних звуків</i>	<i>46</i>
<i>Тема XII. Склад і складоподіл</i>	<i>48</i>
<i>Тема XIII. Словесний наголос</i>	<i>49</i>
<i>Тема XIV. Орфоепічні норми</i>	<i>51</i>
<i>Тема XV. Усний текст. Дискурс. Висловлювання</i>	<i>54</i>
<i>Тема XVI. Символи, стереотипи як знаки світової та національної культури і їх роль у журналістській практиці</i>	<i>60</i>
<i>Тема XVII. Усне мовлення в контексті засад класичної риторики</i>	<i>61</i>
Тематика навчальних публічних виступів	64
Орієнтовні теми рефератів	69
Карті спостережень	71
Типові тести та завдання для контрольних робіт	73
Тренувальні вправи і поради щодо техніки усного мовлення	89
Тексти для лінгвістичного аналізу та вироблення техніки мовлення	98
<i>Текст № 1. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. Ліна Костенко</i>	<i>100</i>
<i>Текст № 2. Поетичний вступ до поеми “Мойсей” Івана Франка. Дмитро Павличко</i>	<i>118</i>
<i>Текст № 3. Виступ мовознавця Лариси Масенко у Верховній Раді України</i>	<i>130</i>

<i>Текст № 4.</i> Виступ народного депутата Юрія Кармазіна у Верховній Раді України	133
<i>Текст № 5.</i> Захисна промова С.Шалинського, виголошена на судовій розправі 19.11.1919 р. у справі генерала М.Тарнавського	136
<i>Текст № 6.</i> Виступ Наталки Бандери перед судом	140
<i>Текст № 7.</i> Промова д-ра Ярослава Падоха, адвоката з Нью-Йорка, уповноваженого вдови пані Я.Бандери	145
<i>Текст № 8.</i> Сила Плевако. <i>В.Вересаєв</i>	150
<i>Текст № 9.</i> Андрей Шептицький. Молитва слуги Божого митрополита Андрея про Божу мудрість	150
<i>Текст № 10.</i> Про послання Митрополита Андрея Шептицького "До моїх любих гуцулів". <i>Софрон Мудрий</i>	152
<i>Текст № 11.</i> Томаш Гаррік Масарик говорить і – мовчить. <i>Карел Чапек</i>	154
<i>Текст № 12.</i> І досі сниться. <i>Тарас Шевченко</i>	159
<i>Текст № 13.</i> Сонет "І". <i>Богдан-Ігор Антонич</i>	159
<i>Текст № 14.</i> Притча про красу. <i>Іван Франко</i>	160
<i>Текст № 15.</i> Рідна мова	162
<i>Текст № 16.</i> Як вас тепер величати. <i>В.Дуб</i>	165
<i>Текст № 17.</i> Дурному легше. <i>Є.Дудар</i>	166
<i>Текст № 18.</i> Скоромовки	167
Додатки	171
<i>Додаток I.</i> Глумачний словник основних понять навчального курсу	171
<i>Додаток II.</i> Складні випадки наголошування слів.....	198
<i>Додаток III.</i> Знаки для партитури тексту	210
<i>Додаток IV.</i> Знаки транскрибування	210
<i>Додаток V.</i> Артикуляційна класифікація голосних	211
<i>Додаток VI.</i> Артикуляційна класифікація приголосних	212
<i>Додаток VII.</i> Складні випадки вимови шумних приголосних. Спрощення у групах приголосних	213

ВСТУПНЕ СЛОВО

Лінгвістичний аспект діяльності засобів масової інформації (ЗМІ) – преси, радіо, телебачення – становить важливу проблему в мовознавстві. Якщо про український газетно-публіцистичний стиль як в історичному плані, так і на синхронному зрізі маємо чимало праць, то вивчення специфіки радіо- і телемовлення, вироблення відповідних теоретичних засад і практичних рекомендацій потребує ще значних зусиль, які мають бути спрямовані насамперед на поліпшення роботи аудіовізуальних засобів інформації, роль яких в утвердженні національної культури, у формуванні громадянського суспільства та вихованні морально-етичних норм суспільства незаперечна.

Методологічними засадами курсу є розгляд мовознавчих проблем у контексті сучасних гуманітарних знань, антропоцентричний підхід до мовних явищ, який зобов'язує вивчати "мову в людині" і "людину в мові". Розглянуто питання, що стосуються походження і розвитку української мови, її функціональних стилів. Найпильнішу увагу звернено на особливості українського усного мовлення. Живе слово потрактовано як найважливішу форму існування мови, якому властива багатогранна структурна і комунікативна специфіка.

Постійними є пошуки концептуальних засад вивчення культури українського ефірного мовлення, визначення його місця у системі національних цінностей, ролі у державотворчих процесах, розкриття його потенційних можливостей.

Курс передбачає оволодіння культурою мовленого слова на основі теоретичних надбань неориторики, кращих зразків красномовства, досвіду національного радіо та телебачення. Майбутні працівники аудіовізуальних засобів повинні ознайомитися з психологічними, логічними засобами впливу на слухача чи глядача, засвоїти основи техніки мовлення, навчитися працювати над виробленням нормативного, інтонаційно виразного, образного і логічного мовлення, пізнати еталон сучасного радіо- та телемовлення, усвідомити свою причетність до його творення, а також виховувати почуття відповідальності за свої мовленнєві дії, за мовленнєву

культуру каналу загалом. Одне з важливих завдань курсу – навчити студентів визначати особливості структури радіо- й телетекстів і їхню жанрову специфіку, а також аналізувати програми радіо й телебачення з погляду мовностилістичного, психолінгвістичного, соціолінгвістичного тощо.

Дисципліна “Культура усного мовлення” ґрунтується на курсах “Українська мова в засобах масової інформації”, “Журналістська майстерність”, тісно пов’язана з такими дисциплінами, як “Практична стилістика української мови”, “Літературне редагування”, “Робота в радіостудії”, “Робота в телестудії”. Інтегративність курсу не лише забезпечує ознайомлення студентів з теоретичними засадами культури мовлення, а й дає змогу закріпити професійні знання та вміння у сфері журналістики.

Практикум має на меті допомогти студентам організувати свою самостійну роботу над засвоєнням теоретичного матеріалу з курсу “Культура усного мовлення”, а також над виробленням вправності у вербальному й невербальному спілкуванні у професійній сфері. Подано теми занять, список основної літератури, сформульовано контрольні запитання, подано типові завдання, в т.ч. для контрольних робіт, для тестування тощо.

У Практикумі вміщено чимало текстів, працюючи над якими і сумлінно виконуючи умови завдання, студент зможе не лише вдосконалювати техніку мовлення, – що, безперечно, дуже важливо, – а й почерпнути цікаву й потрібну інформацію. Також подано тексти, які в писемній формі фіксують усні виступи українських письменників, юристів, священиків, педагогів та ін., а також тексти, призначені для виголошення.

У Додатках вміщено матеріали, потрібні для виконання завдань. Також подано тлумачення основних понять, переважно тих, яких немає у загальнодоступних довідниках.

Складовою частиною “Практикуму” є навчально-методичні матеріали в Інтернеті (адреса: www.franko.lviv.ua/lknp/mova.htm). Не дублюючи підручників, посібників, вони не лише дають інформацію про складні питання з культури усного мовлення, а системою вправ закріплюють вже набуті знання, дають змогу студентові проконтролювати себе. Ряд завдань можна виконувати в режимі тренування і контролю, наприклад, “Антисуржик” (робота над виправленням помилок), “Наголос”, “Українські стійкі вислови” та ін. Над цими темами студент працює самостійно в Інтернеті у зручний для себе час. Для того, щоб пройти тестування у режимі контролю, студент повинен зареєструватися – ввести для входу прізвище, ім’я, по батькові, також пароль; реєструватися потрібно один раз. Лише

зарєє-стрований користувач після тестування має змогу ознайомитися з результатами своїх відповідей та протоколом (зберігаються на сервері).

Крім комп'ютерних програм, студент виконує контрольні роботи, проходить тестування.

Різноманітні вправи, завдання, подані у Практикумі та в Інтернеті, запропоновані теми бесід, діалогів, рефератів можуть бути водночас своєрідним орієнтиром для науково-методичних пошуків (як для педагогів, так і студентів).

Здобуваючи знання, виробляючи вміння, професійну вправність, навички, студент повинен:

- орієнтуватися в основних питаннях курсу;
- виробляти звичку контролювати своє мовлення, вимову, дикцію, інтонаційну виразність, правильність слововживання, логічність;
- постійно працювати над збагаченням свого мовлення (вміти добирати приповідковий матеріал, синоніми, метафори та інші образні засоби);
- вміти аналізувати своє і чуже ефірне мовлення, виявляти відхилення від норм, застосовувати різні засоби для їх подолання;
- навчитися "ставити" свій голос, вміти "чути" його;
- робити партитуру тексту, а також уміти його затранскрибувати відповідно до норм літературної вимови;
- дбати про свіжість мовленнєвого ряду, плекати його звуколад, естетичну довершеність, вишуканість.

Тільки за умови систематичної праці, усвідомлюючи всю її складність і основне – важливість для свого професійного зростання, студент зможе досягти відчутних результатів.

Практикум охоплює широке коло питань, які стосуються культури усного мовлення. Однак цей посібник – лише компас, що вказує напрям, тільки порадник у свідомій, цілеспрямованій праці над собою. Найрозумніші поради лише тоді стають ефективними, коли вони реалізуються на практиці, коли вони запліднені ініціативою, наполегливістю, турботою про збереження самотності й краси української мови.

Автор щиро вдячна завідувачеві кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка професорові В.В.Лизанчукові, шановним рецензентам – професорам Н.В.Зелінській і Н.Ф.Непийводі, доцентам З.М.Терлакові та Н.І.Станкевич за цінні зауваження та поради, а також Д.А.Качмар за уважне прочитання тексту.

Наперед дякую за відгуки, які прошу надсилати на адресу: факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000.

ФЕНОМЕН ЗВУКОВОГО МОВЛЕННЯ

Знать од Бога
І голос той, і ті слова
Т. Шевченко

Усне мовлення на рівні прагматичному часто зіставляють з писемним, розглядаючи їх як певні різновиди мовленнєвої діяльності, але не завжди беруть до уваги, що мова на письмі ніколи не дорівнює усній ні своїм діапазоном, ні активністю сприймання й переймання¹, не завжди усвідомлюють, наскільки інтенсивніше повинна працювати думка, ставати гнучкішою, особливо коли йдеться про публічне усне мовлення. Афористичним став вислів Б. Шоу: "Є 50 способів сказати "так" і 150 способів сказати "ні", і є тільки один спосіб написати це". Можливості усного мовлення, яке живиться великою енергією духу, відтінюється тональним звучанням, збагачується "мовою тіла"², є настільки феноменальними, що людина спроможна пізнавати хіба що частковості, окремі грані цього унікального божественно-людського творіння³, витвору, найскладнішого з усього, до чого людина докладала і докладає зусилля розуму й серця. В усному мовленні надзвичайно різнобічно виявляється людська сутність – психічні особливості, інтелект, світосприймання, спосіб мислення, виховання, здатність називати, оцінювати, контактувати з іншими та впливати на них. Це особливий і надзвичайно складний вид діяльності людини, який допомагає їй ідентифікуватися зі світом видимим і невидимим. В усному мовленні слово не покидає чистої стихії буття, дає простір для вияву його різних вимірів. Як своєрідний вокально-звуковий субкод⁴ усне мовлення дає можливість максимально чітко висловлювати думку та адекватно її сприймати.

¹ Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. – Львів; Нью-Йорк, 1996. – С.26.

² Є всі підстави твердити, що "мова тіла" стає сьогодні об'єктом зацікавлення наукових центрів, а кінесологія окремою дисципліною: Фаст Джуліус. Знак чувства бессловесный; Ниренберг Джеральд, Калеро Генри. Слово раскрытую книгу, прочти человека. – Минск, 1995. – 380 с.; Пиз Аллан. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам. – М., 1995 – 257 с.; Дж. Фаст. Язык тела; Э.Холл. Как понять иностранца без слов. – М., 1995 – 432 с.; Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001. – С 63–83.

³ Потебня А. Мысль и язык. – К., 1993. – С.36.

⁴ Кочерган М. Загальне мовознавство. – К., 1999. – С.25–26.

Письмо є вторинним, додатковим щодо усної мови і виникло як спосіб її фіксації. Це лише муміфікований образ усного мовлення. Комунікація в процесі розмови відбувається зовсім інакше, ніж у процесі письма. Говоримо зовсім не так, як пишемо, хоч і говоримо, і пишемо однією і тією ж мовою. До того ж не кожний написаний текст добре сприймається, коли його озвучують, і, навпаки, є чимало прикладів, коли навіть блискучі усні виступи у надрукованому вигляді втрачають свою "блискучість". Мелодика інтонації, у якій вбачають серце й розум живого мовлення, ритмомелодика, переходи з однієї висотної площини голосу в іншу, цікаві голосові реєстри, градації темпу, гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляції голосу, невербальні можливості творити підтекст словесної дії – усе це виявляється лише в усному мовленні. Основою спілкування є усне мовлення. І труднощі мовного спілкування зростають прямо пропорційно до числа тих, хто спілкується. А там, де одна зі сторін є невизначеною множиною, ці труднощі досягають максимуму.

Коріння усного мовлення – в сивій давнині⁵, воно сповнене незбагненого таїнства, в ньому багато такого, що, як поетично висловився І.Франко, "відчути треба", "серцем зрозуміть". Повністю усвідомити сутність мови в традиційному значенні пізнання ми не спроможні, бо, як слушно вже сказано, люди вмонтовані в мову і не дано нам ніколи з цього вийти і подивитися на явище збоку. Сутність мови, як каже, наприклад, М. Гайдеґґер, можна осягнути настільки, наскільки ми ввійшли в її поле. І неспроможність повного її пізнання можна вважати, на думку мислителя, навіть благом, бо таким чином ми втягуємося у виняткову сферу, де мусимо відчувати себе просто смертними⁶.

В історії людської культури чимало фактів, які засвідчують унікальність і велику силу звукового мовлення, усного слова: Христос своє вчення, яке не тільки поширилося по всьому світу, а й, на переконання багатьох авторитетів, стало однією з головних підвалин європейської культури, проповідував живим словом. Тільки після мученицької смерті і чудесного воскресіння апостоли описали діяння свого Вчителя, розвинувши немало його положень. Цілу науку про силу і красу усного мовлення створили античні вчені.

У нашій культурі, давній, багатій, є чимало прикладів уродженого чуття до краси живого слова. Перекази, легенди, казки, приповідки,

⁵ Академік Л. Булаховський у праці "Походження української мови" (К., 1956) пише: "Виникнення української живої (розмовної) мови... стосується віддаленого від нас часу, у темі віків захованих мов і племен...".

⁶ Див., напр., *Хайдеґґер М.* Время и бытие. – М., 1993. – С.272.

примовляння, пісні, думи, колядки, щедривки, наші молитви свідчать про обдарованість багатьох, переважно безіменних, авторів. У цьому величезному скарбі – мудрість народу, його психологія, своя філософія, ясний вилив серця. У творенні багатьох текстів, як уже відзначали дослідники, відчутний тонко розвинутий *“артистичний інстинкт”*⁷. Цей матеріал зібрано, описано, він поповнюється ще й сьогодні. Однак під час збирання матеріалу – і про це говорив ще І.Франко – сам спосіб оповіді, тональність розмови, трактування матеріалу, стилізування фактів збирачі переважно залишали поза увагою. Вчений висловлює резонне застереження: *“полюючи”* на пісні, казки, вірування, легенди, дослідники не вміли прислухатися до широких, невимушених розмов селянських, фіксувати манеру говоріння. У праці *“Вишукане красномовство”* вчений аналізує поважну товариську селянську розмову і робить висновок, що інтелігент переважно оповідати не вміє, до цього не привчила його школа та, як вважає І.Франко, *“важкий новочасний розвій громадського і економічного життя”*⁸.

Спосіб ведення товариської розмови, який упродовж віків виробив народ, – це, каже дослідник, типово епічний тон. *“Се не логічне сплітання думок у формі питань і відповідей, се барвиста мозаїка довших або коротших оповідань. Один каже одно, другий друге, се викликає у третього якийсь аналогічний спомин і так далі”*. Такі оповіданнячка, передані живо й барвисто, дають суцільний образ того, про що всі говорять.

Глибоке знання світової культури, античної літератури дало змогу Франкові провести цікаві паралелі та зробити навіть несподівані висновки: описаний спосіб ведення бесіди бойків має багато спільного з найстарішими зразками пізніших грецьких та латинських письменників, з італійськими новелами XIII–XIV ст., зібраними під назвою *“Книга новинок і гарних панських висловів”*. Форма таких новел порівняно зі стилем народних казок, на думку вченого, виявляє ознаки *“далеко вищого розвитку”*. У такому способі ведення розмови він бачить *“інтернаціональне добро”*, одягнене в національну форму, трактує його як виплід високої духовної праці, яка базується на естетичному чутті, на ясності. Отже, епоха виробляла свій стиль, манеру, своє естетичне мірило для мовленнєвої діяльності. Очевидно, йдеться лише про одну сферу, в якій розвиток української мови мав своє природне русло, – про сферу життя селян. У сфері

⁷ Франко І. *Bel parlar gentile* // Збір. творів у 50-ти т. – Т.37 – С.11.

⁸ Там само – С.10.

науки, освіти, в судівництві, у сфері суспільно-політичного життя, у церкві витворювалися свої зразки усного мовлення; їх збирання, вивчення, публікація має сьогодні немаловажне значення для пізнання феномену українського живого слова.

Реакція українців на спосіб "говоріння", на манеру ведення розмови своєрідно позначилася на багатьох назвах. *говорити, розмовляти, казати, промовляти, балакати, висловлюватися, гукорити, мовити, ректи, глаголити, держати річ, вести річ, бесідувати, бубоніти, бурмотати, щебетати, воркувати, жибоніти, лепетати, цвенькати, просторікувати, белькотіти, варнякати, патякати, ляпати, пашталакати, тараторити, триндіти, папляти, шварґотіти, верзти, подейкувати, тарахкотіти, гугнявити, кидати слова, рикати, мимрити, таляпати, молоти язиком, плескати язиком, баналюки гнути, теревені правити, переливати з пустого в порожнє, точити яси, слати язик під ноги...*

Цей ряд слів, кількісно доволі значний, – своєрідний вияв особливої уваги до живого мовлення, свідчення потреби схарактеризувати як саму особу, так і її манеру мовлення, відзначити особливості взаємин мовця і слухача, дати штрих до характеристики соціальних відносин між ними, оцінити поведінку мовця, підкреслити нюанси інтонування тощо. Таку багатобарвність живого мовлення помітило поетичне око Олесья Лупія. Він пише у вірші "Розмова":

*Люди незвичайними стають
У розмовнім, у грайливім плині,
Ті спокійні, ті ледь відстають,
Ті гарячкувати і невпинні.*

У багатьох дієсловах, наведених вище, звуковий образ своєрідно відтворює манеру говоріння, дає естетичну оцінку актові мовлення.

Серед дієслів є нейтральні в стильовому плані, є характерні для "високого" чи "низького" стилю, вони неоднакові щодо емоційного забарвлення, функціонального навантаження, мають свої значенсві відтінки. Іноді відтінки можуть вносити морфеми (*повідати – оповідати – розповідати – доповідати; оголошувати – виголошувати – проголошувати; говорити – виговоритися*).

Ряд таких слів можна продовжити, бо в певних професійних групах, у говірках, жаргонах функціонують ще й свої назви. Наприклад, у середовищі журналістів утвердився термін *брати інтер-*

в'ю, в деяких говірках уживають слово *бяти* чи *вогорити* (як фонетичний варіант до слова *говорити*), у молодіжному середовищі можна почути *ну й сказанув, підемо побазаримо* (у значенні "поговоримо про новини"). Іноді слова з інших тематичних груп семантично "довантажуються" і вживаються у значенні "говорити", наприклад: а *він рубанув* ("різко сказав").

Усне мовлення нерозривно пов'язане з фонологічною організацією, властивою національній мові. Історія людської культури засвідчує одвічне прагнення пізнати феномен звука людської мови, голосу, який, як вважають, є найкращим інструментом, що його створив Господь Бог. Вдячний матеріал для розуміння цього дають міфи, легенди, перекази багатьох народів.

Для античності, наприклад, усякий тон був живим і тремтливим тілом. Уявлення про тон і звук досягло в античні часи максимально можливого узагальнення, охоплювало весь чуттєвий досвід, проймає собою всю картину природи, досягало космічних масштабів і обертало весь світ на сукупність звучних тіл, на музично настроєну тональну систему, на гармонію сфер. Піфагор та його послідовники твердили, що навіть світ не інакше створений, як за допомогою приємної суголосності⁹. Отже, була вироблена своя "*філософія тональності*"¹⁰. Вважали, що хоч люди вільні у виборі назви для предмета, але це не воля випадку, не воля анархії: вибір назви обмежено властивостями предмета і властивостями звуків мовлення.

Таїна живої мови, сила і неповторність її звукового ладу, "прив'язаність" до етносу постійно хвилюють мислителів, поетів – людей, здатних найбільше наближатися до пізнання суті слова, осягати глибину суті речей, ловити, як каже І. Франко, тіні "сіттю слова" і повсякчасно перебувати в силовому полі живої мови.

Наприклад, В. фон Гумбольдт сприймав звук, що виривається з наших грудей, як подих самого буття, підкреслював, що в певних звуках прекрасно втілена "*об'єднана енергія народу*" і в мовців вона "*збуджує приблизно однакову енергію*"¹¹. Сьогодні близькими стають

⁹ Музична естетика античного світу / Вступний нарис і зібрання текстів О.Ф.Лосева. – К., 1974. – С.81, 210.

¹⁰ Журавлев А. Звук и смысл. – М., 1991. – С.6.

¹¹ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – С 72, 82.

концепції мислителя П.Юркевича, відомого своєю теорією "філософії серця", який сприймав звук як мову невідомої душі всього, що існує¹².

Велику таємницю бачив у своїй рідній українській мові М. Гоголь. "Дивуєшся дорогоцінності нашої мови, – говорив він, – у ній що не звук, то подарунок, все зернисто, як самі перла". Він вважав, що слово є іноді цінніше від самої речі. Для багатьох талановитих письменників, тих, що мають особливий дар від Бога "чути" мову, незаперечним є зв'язок рідної мови із землею. Для К.Мотрич вона "з чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, сешан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця", для А. Малишка рідна земля, її природа є найкращими вчителями "мови золотой". А в Ліни Костенко "слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась нива".

Сьогодні про це твердять дослідники, що вивчають проблеми соціоекології. В одній із розвідок читаємо: "У зв'язку з тим, що корінний етнос формується дуже тривалий час в однорідному природному середовищі, між ним і цим середовищем встановлюється гармонія (тут і далі виділення автора. – О.С.). Кліматичні умови, неповторні навколишні ландшафти, особливості рослинного і тваринного світу, гравітаційного та магнітного полів, геохімія підґрунтя, ґрунту, поверхневих та підземних вод – все це значною мірою впливає на фізичні та психічні властивості етносу, його соціотип, мову, мелос, традиції. Чим глибший етнічний родовід має людина, тим комфортніше відчуває себе на своїй батьківщині, менше хворіє, має більшу життєву енергію тощо"¹³. Литовські вчені дослідили, що складена геофізиками карта електромагнітних полів на території їх держави накладається на карту литовських діалектів з точністю до одного кілометра. Ідея, спочатку тільки філософсько-поетична, закріплюється в науці як аксіома: мова своєрідно "прописана" в цілком певному земному просторі, закріплює людину в певних часово-просторових рамках. Отже, звукова мова має надзвичайно важливе значення – на жаль, ще не зовсім усвідомлене, – в активізації біоритмів національного інстинкту, у зміцненні психофізичної структури національного типу, у мобілізації суспільства на основі етнонаціоналізму.

¹² Цит. за: Муравицька М. Лінгводидактика Памфіла Юркевича // Мовознавство. – 1994. – № 6. – С.75.

¹³ Бачинський Г. Український шлях у майбутнє // Універсум – 1999. – № 1–2 – С 26.

Ще один приклад: у загальній концепції В.Вернадського, яка в науковому пізнанні світу стає сьогодні особливо важливою, звуковому мовленню на рівні макросоціуму відведено значну роль у творенні важливої форми біохімічної енергії, яка, на думку вченого, є енергією людської культури. А звідси висновок – національна культура, її органічний зв'язок з національною мовою вимагають відповідної звукової збалансованості у просторі України.

Теоретичні засади радянського мовознавства, яке трактувало звук з позицій марксистсько-ленінської філософії¹⁴, безапеляційне твердження про те, що "зв'язок між словом – звуковим комплексом і поняттям довільний"¹⁵, певним чином припинили в Україні наукові пошуки, які б підтвердили те, що фонетика не буває випадковою¹⁶. У мовознавчих працях радянського часу свідомо уникали, наприклад, розмов на тему про звуковий зміст тексту, про значення звукової форми в мові. Останнім часом ситуація змінюється, і прикладом може бути увага до теорії звукосимволізму¹⁷ та фоносемантики¹⁸, що порушують проблеми, які сьогодні, на думку О. Журавльова, можуть об'єднати в спільних пошуках зусилля філологів і математиків, психологів і художників, поетів і кібернетиків. Йдеться про пошуки гармонії між звучанням та значенням слова, відповідності між зовнішньою, так званою "матеріальною" формою слова і його значенням.

На основі великого фактичного матеріалу із застосуванням складних методів та комп'ютерних обчислень дослідники дійшли висновку, що в мові можна виразно простежити тенденцію до фонетичної вмотивованості слова, і в цьому виявляється мудрий лад мови, яка використовує всі можливості для того, щоб значення слова було точним, яскравим.

Бачимо, з одного боку, що лінгвістика інтегрує в найрізноманітніші науки, з другого – ірраціональні, на перший погляд, думки

¹⁴ Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К., 1969. – С.43; Дорошенко С., Дудик П. Вступ до мовознавства. – К., 1974. – С.50–51.

¹⁵ Філософські питання мовознавства. – К., 1972. – С.7.

¹⁶ Прагнучи осягнути таїнство звука людської мови, розкрити можливості радіозвука, цікаві міркування висловлює Й.Померанцев – один з провідних працівників радіо "Свобода". Див.: Померанцев Й. Стихи. Проза. – К., 1998. – С.7. Переклад його цікавого есею на цю тему у зб.: Телевізійна й радіожурналістика (історія, теорія, практика: погляд у майбутнє). – Львів, 1999. – С.252–265.

¹⁷ Кочерган М. Загальне мовознавство. – К., 1999. – С.28, 246 та ін.

¹⁸ Журавлев А. Звук и смысл. – М., 1991; Левицкий В. Семантика и фонетика. – Черновцы, 1973.

гуманитаріїв дістають доказову силу і не меншу, ніж досягнення природничих наук. Емпатія стає засобом пізнання.

Здобутки сучасної техніки, яка забезпечила собі поширення на всій Землі і панування над нею, ввійшовши в усі сфери життя, суттєво трансформуючи їх, втягли в свою орбіту й усне публічне мовлення. Його традиційні форми – повідомлення, виступ, бесіда, лекція, консультація – дістають інше технічне життя. Радіо, телевізія, мікрофон, телефон, а сьогодні вже й комп'ютер диктують свої правила звуковому мовленню, яке, функціонуючи, змінює координати в просторі й часі. Фактор усності набуває інших ознак, змінюється звуковий образ регіонів, країв.

Незаперечним є те, що радіо і телевізія створюють сьогодні мовленнєвий фон, який впливає на мовленнєву поведінку слухачів/глядачів. Через аудіовізуальні засоби люди, особливо діти, підсвідомо засвоюють манеру розмовляти; радіо- і телемовлення передають їм певний мовленнєвий досвід, впливають на рівень розвитку мовленнєвих умінь.

Українська мова належить до милозвучних, тобто на слух вона наспівна, приємна. Музикальність і наспівність виявляються в акцентно-ритмічній структурі мови, а загалом – в інтонації слова і речення, у ритміці. Національна специфіка мелодики слова, його наспівність ще не були спеціально досліджені, хоч спостереження засвідчують: мелодичний малюнок українського слова зосереджений на другому переднаголошеному й кінцевому складах, що відзначаються найбільшою тривалістю, яка дає час, щоб, як висловлюється Н.Тоцька, *"виспівати національну мелодію"*. Стає очевидним, що різке скорочення тривалості голосних, силовий характер наголошування (а не напружено-силовий) та будь-які зміщення в ритмічній структурі слова повністю руйнують національну специфіку мелодики.

В Україні, де тривалий час свою підступну роль виконує чужомовна експансія, де в мисленні значної частини чиновників (та й певної частини громадян) нерозкодовано імперщину і радянщину, де сутужно йдуть справи з виробленням державницької мовної політики і механізму її реалізації, по суті поглиблюється процес деформації звукового простору. Сучасні технічні засоби, серед яких масмедіальним належить надзвичайно важлива роль, повинні свідомо виправляти такі деформації, творити важливий для національної держави цілісний звуковий образ, усіляко плекаючи неповторність феномену нашого звукового мовлення.

Тема I

Поняття “мова і мовлення” в контексті сучасних гуманітарних знань

1. Нові підходи до вивчення мови.
2. Мова і мовлення.
3. Мовленнєвий розвиток людини.
4. Мовленнєве самовиховання і його роль у становленні особистості журналіста.
5. Роль рідної мови у професійній діяльності теле- і радіожурналіста.

Література:

- Залізник Г., Масенко Л.* Мовна ситуація Києва. – К., 2001. – С.5–15.
- Іванишин В., Радевич-Винницький Я.* Мова і нація. – Вид. 4-те, доповнене. – Дрогобич, 1994. – С.82–107.
- Кочерган М. П.* Загальне мовознавство. – К., 1999. – С.36–46, 47–59.
- Сербенська О.* Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка. – Львів, 1993. – С.45–85.
- Франко І.* Двоязычність і дволичність // Літературно-науковий вісник. – Т.XXX. – Річн.8. – Кн.6. – Львів, 1905. – С.231–244; або: у ж. “Урок української”, 2003.– № 3. – С.12–15.

Завдання

1. На основі опрацьованої літератури сформулюйте 2–3 теми для короткого виступу (на 3 хв.). Підготуйте їх.
2. Назвіть основні методи дослідження мови, схарактеризуйте їх.
3. Розкрийте поняття “мовна картина світу”.
4. Зі Святого Письма випишіть сентенції, притчі, у яких стверджується сила Слова.
5. Які факти з життя нашої культури І.Франко використав у праці “Двоязычність і дволичність”?
6. Які підходи відомі Вам щодо трактування двомовності?
7. Назвіть праці, у яких проаналізовано сучасний стан української мови. Охарактеризуйте їх.

Зміст поняття “культура мовлення”

1. Теоретичні і практичні засади культури мовлення.
2. Чинники, що визначають рівень культури усного мовлення.
3. Мовна норма, критерії мовної норми. Літературна мова.
4. Мовна агресія як антипод культури.
5. Мовленнєва культура в контексті мовної політики Держави.
6. Проблеми культури ефірного мовлення.
7. Поняття “екологія мови”, “лінгвоекотологія”.

Література:

Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити.

Посібник / За заг. ред. О.Сербенської. – Львів, 1994.

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – 4-те вид., перер. і доп. – К., 1997.

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990.

Бондар О. Екологія українського слова: аспекти і проблеми // Мовознавство. IV Міжнародний конгрес українців. – К., 2002. – С.158–163.

Головащук С.І. Російсько-український словник сталих словосполучень. – К., 2001.

Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О., Терлак З. Словник-довідник з культури української мови. – Львів, 1996.

Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне “Я”. – К., 2001.

Непийвода Н. Практичний російсько-український словник. Найуживаніші слова і вислови. – К., 2000.

Пономарів О. Культура слова. Мовностилістичні поради. – К., 2001.

Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. – К., 2001.

Сербенська О. Актуальні проблеми екології української мови та сучасні засоби масової комунікації // Українська періодика: Історія і сучасність. – Львів, 2002. – С.42–48.

Струганець Л. Теоретичні основи культури мови. – Тернопіль, 1997.

Томан І. Мистецтво говорити. – К., 1996.

Завдання

1. Розкрийте поняття "культура мовлення" (див. *Додаток І*).
2. Назвіть основні критерії мовної норми (див. *Додаток І*).
3. Схарактеризуйте рекомендовану працю Б Антоненка-Давидовича Орієнтовний план 1) коротка довідка про автора; 2) бібліографічні дані, 3) структура роботи; 4) чим корисна праця для журналістів-практиків; 5) що нового Ви дізналися з книги.
4. Який розділ Ви опрацювали з книги О.Пономарева? Схарактеризуйте його.
5. Схарактеризуйте розділ з "Антисуржика", який Ви засвоїли.
6. Що нового, порівняно з іншими російсько-українськими словниками, дає "Російсько-український словник складної лексики" Св Караванського?
7. Схарактеризуйте принцип побудови "Практичного російсько-українського словника" (найуживаніших слів і виразів) Н.Непийводи.
8. Назвіть типові помилки, які допускають, уживаючи іменникові форми
9. Які помилки допускають, уживаючи прикметникові форми?
10. Які помилки допускають, уживаючи числівникові форми?
11. На основі опрацьованої літератури підготуйте відповіді на запитання, подані в розділі "Типові тести та завдання для контролю".
12. Виконайте комп'ютерну програму "Антисуржик" у режимі контролю. Адреса: www/franko.lviv.ua/lknp/mova.htm.

Тема III

Усне мовлення – найважливіша форма існування мови як засобу комунікації

1. Усне мовлення: загальна характеристика.
2. Багатогранність структури і комунікативної специфіки усного мовлення.
3. Різновиди усного літературного мовлення.
4. Значення ситуативних чинників в усному мовленні.
5. Ефірне мовлення.

Література:

- Баранник Д.Х.* Усний монолог. – Дніпропетровськ, 1969.
Баранник Д.Х. Стилїстика усного мовлення // Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. – К., 1973.

Сербенська О, Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем – К., 2001. – С.27–65.

Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. Статті: Усна мова; Усна публічна мова.

Опрацюйте відповідні статті в *Додатку I*.

Завдання

1. Підготуйте виступи на теми:

а) характерні особливості усного мовлення (у порівнянні з писемним);

б) українські говірки – середовище функціонування усного мовлення;

в) народна творчість: особливості її вияву в усній формі;

г) моє мовне середовище;

г) особливості ефірного мовлення.

2. Підберіть синоніми до слова *говорити* (не менше 10–15).

Розкрийте відтінки у їх значенні.

3. Подаємо порівняння (виписані з творів українських письменників) на означення процесу мовлення. З'ясуйте їхнє значення.

Говорить, як три дні не їв. Говорить, мов клоччя жує. Язик, мов у постолох. Говорить, мов шовком заптус. Говорить, як пописаному. Говориш до нього, як до стіни. Розкаже, як у рот покладе. Торохтить, як порожня бочка. З тобою розмова, як з вітром полова.

4. Запишіть 10–15 приповідок, у яких відображено народний погляд на вербальне спілкування.

5. Доповніть подану групу приповідок про мовлення, у яких використано антитезу.

Або розумне казати, або зовсім мовчати. Більше слухай, менше говори. Шабля ранить тіло, а слово – душу. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів.

6. Дослідники виділили кілька типів співрозмовників. Охарактеризуйте кожен з названих типів. За якими ознаками можна встановити певний тип?

I. Безглузда людина. II. Позитивна людина. III. Всезнайко. IV. Балакун. V. Боягуз. VI. Неприступний. VII. Незацікавлений. VIII. "Велике цабе".

7. Запам'ятайте одну з давніх сентенцій:

Не дуже погана хиба, коли людина говорить, як книга. Та приємно читати книгу, що говорить, як людина.

а) Назвіть книгу, що, на Вашу думку, "говорить, як людина";

б) Проаналізуйте, чому Вам подобається/не подобається манера мовлення конкретної людини.

8. Які лекції (і чому) сприймаєте найкраще?

а) лектор не відривається від конспекту,

б) інколи користується своїми записами,

в) не користується записами.

9. Виразно прочитайте поданий текст.

а) Який стилістичний засіб покладено в його основу?

б) А що, на Вашу думку, ще може язык? Запишіть вислови, які доповнювали б ряди однорідних членів, поданих у тексті.

Що може людський язык...

Одного разу, як розповідають історики, філософ античної Греції Ксанф запросив гостей. Перед цим дав наказ своєму рабові Езопу подати на вечерю найкращу страву. Езоп купив язики і приготував з них страви. Ксанф поцікавився, чому Езоп подає лише язики, і почув мудру відповідь:

– Ти наказав купити найкраще. А що може бути на світі краще, ніж язык? За допомогою языка будують будинки, розвивають культуру. За його допомогою ми вивчаємо науки і отримуємо знання, за допомогою языка люди можуть спілкуватися одне з одним, вирішувати різні справи, просити, вітати, миритись, давати, отримувати, виконувати прохання, говорити про свою любов, освідчуватися в коханні. Ось чому й треба думати, що нема нічого кращого за язык.

Іншого разу Ксанф дав розпорядження, щоб Езоп приніс до обіду найгірше. Езоп знову пішов купувати язики. Господар здивувався. Тоді Езоп став пояснювати:

– Ти наказав принести найгірше. А що є на світі гірше за язык? За допомогою языка люди засмучують і розчаровують одне одного, лицемірять, брешуть, обдурюють, хитрують, сваряться. Язык може запродати, образити. Чи може бути що-небудь гірше за язык?

10. У яких слов'янських мовах слова, спільнокореневі з українським *язык*, уживають у значенні "мова"? Використайте етимологічні словники.

Невербальні засоби спілкування

1. Наука про невербальні засоби спілкування.
2. Універсальне й ідіоетнічне в невербальному спілкуванні.
3. Невербальні засоби спілкування у практиці журналіста.
4. Невербальна комунікація і телеекран.
5. Колір на телеекрані.

Література:

Гоян В.В. Кольористика та зображальна естетика інформаційної телевізійної програми // Журналістика. Вісник. – Вип.8. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – С.80–87.

Корніяка О. Мистецтво ґречності. – К., 1995.

Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам / Пер. с англ. – М., 1995.

Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – Львів, 2001. – С.63–83.

Содомора А. Рука // Просценіум. – 2002. – № 1, № 2.

Фаст Дж. Язык тела, Э. Холл. Как понять иностранца без слов. – М., 1995.

Чмут Г.К. Культура спілкування. – Хмельницький, 1996. – С.145.

Завдання

1. Запам'ятайте класифікацію невербальних засобів спілкування, поясніть, який ефект можливий від застосування кожного з них:
 - а) оптичні засоби спілкування: жести, міміка, поза, хода, контакт очей, одяг, косметика;
 - б) акустичні: темп мовлення, тембр голосу, висота голосу, сила голосу, паузи, інтонація;
 - в) тактико-кінетичні: дотик, потиск руки, поцілунок;
 - г) ольфакторні: запах тіла, запах косметики;
 - ґ) просторово-часові: відстань між співбесідниками, тривалість контакту, ступінь пунктуальності в часі.
2. На основі опрацьованої літератури сформулюйте тему свого виступу. Підготуйте його (на 3 хв.).

3. Якi невербальнi засоби у слiвбесiдникiв можуть означати неспокий, неуважнiсть, зневагу, роздратування, зацiкавленiсть, доброзичливiсть?

4. Виступ на тему: "Спостереження за рухами тiла тележурналіста" (на вибiр).

5. Заповнiть карту спостереження № 2.

6. Прокоментуйте твердження, яке наводить Д.Ревуцький у працi "Живе слово".

"Характерний тембр, потрібний нам для якого-небудь випадку, народжується в нас лише після того, як ми своєму обличчю надамо правдивої для цього випадку міміки... Правдива міміка викликає яскраві інтонації, правдивий тембр..."

7. Уважно прочитайте уривок з тексту А. Содомори "Рука". Складіть свій текст на одну з тем – "Очі", "Усмішка", "Голова" і под.

І якщо очі – дзеркало душі, то руки – її тлумачі. Дивніші, ніж язик, що навчився говорити. І навіть, коли мовою володіємо досконало, без рук, які теж по-своєму промовисті, не обходимося. Рука кличе, рука – проганяє. Рукою привітно махаємо, рукою – погрожуємо. Руками розводимо, руки опускаємо. Руками сплескуємо чи хапаємося за голову. Руки схищуємо на грудях, переплітаємо, заломлюємо, ламаємо, складаємо до молитви. Руки зводимо до неба, закладаємо за спину, потираємо від задоволення, плещемо в долоні. Руки подаємо назустріч; руками – відсахаємося. Руками закриваємо обличчя, аби не бачити; дивимося з-під долоні – аби краще бачити... У кожному русі – стан душі, вияв бажання, волі. Навіть голосуємо – руками. Бо рука – то голос. Коли мовчимо – говорять руки. Вони, як і душа, рідко бувають непорушними. Хіба що при молитві: долонею до долоні, пальцем до пальця. Але ця непорушність, повторюємо, – не бездіяльна, бо й по руках, не розпорошуючись, молитовна енергія струмить угору, до Всевишнього...

Хрестимося правцею, а далі складаємо до молитви і правцю, і лівцю. Тут вони рівноправні, єдині. Але це – молитва. В житті ж, буває, права рука не видає, що творить ліва. Роздвоюємося. Втрачаємо єдність самі з собою...

Рука сіяча, рука гладіатора. Рука скрипаля, рука каменяра Рука жонглера, рука весляра Рука диригента, рука маляра... Рука на кермі, на живчику, на Євангелії... Рука, що виводить першу літеру, рука – що пише заповіт... Рука в кишені, рука – до кишені... Руки, руки, руки... Виліплюючи їх – самі лише руки – Роден ліпив саме життя, найвиразніший, найкрасномовніший його вияв.

8 Прочитайте уривок статті відомого тележурналіста Миколи Вересня, у якій він дав психоаналіз виступу президента Леоніда Кучми 24.08.02 р. (газ. "Дзеркало тижня" 31 серп. 2002). Спробуйте зробити подібний аналіз виступу політика, тележурналіста.

"...Президент моргнув 294 рази, частіше йому моргалось на початку промови, мабуть, від хвилювання. Він подався вперед у напрямку камери 176 разів і повернувся на початкову позицію стільки ж разів. Він жодного разу не сперся на спинку крісла й не хитнувся з боку вбік. Президент двічі подивився не в камеру, один раз праворуч себе й один раз уперед на стіл. Говорячи про загиблих шахтарів, він нахилився й опустив очі. Коли камера показувала руки президента, то можна було помітити, що він весь час тримав кисті на столі перед собою, іноді кладучи одну руку на другу, але тільки праву на ліву. І ніколи навпаки. Це сталося 13 разів, і тричі, мабуть, бажаючи щось підкреслити, Президент відривав таким чином схрещені руки від столу й потім енергійно опускав. Один раз Леонід Кучма відірвав від столу вказівний палець правої руки, один раз – лівої і один раз мізинець лівої руки. 17 разів Президент підняв і опустив на стіл обидві долоні не в схрещеному стані. Крім того, інколи складалося враження, що Президент тримається за стіл, допомагаючи собі великими пальцями обох рук. На Президентові був гарний темний костюм у ледь помітну подовжню смужку й цілком доречна темна краватка також у ледь помітну, але діагональну смужку, що мало підкреслити на тлі білої сорочки й урочистість події, і численні траури останніх місяців.

Верхній гудзик піджака був розстебнутий, що відповідало, радше, моді, ніж протоколу. І можна було помітити, що верхній гудзик сорочки розстебнутий також: можливо, Леонід Кучма просто не полюбляє краваток...

...Грим на обличчі Президента було покладено цілком пристойно і навіть майже непомітно, за винятком, мабуть, дивної подовжньої смуги посеред чола, яка викликала підозру, що це відблиски від телевізійного освітлення.

Загалом, якщо, за європейською школою Президент виглядав на "трієчку", то за українською – достойний "твердої п'ятірки" (за старим стилем).

Усе це – мій особистий аналіз. Хтось може думати інакше. Але мій погляд – радше позитивний, ніж негативний. З цими думками я звернувся до кількох психологів і психоаналітиків. З метою прояснити, що сталося з Леонідом Кучмою 24 серпня, у День Незалежності. І чи не ввижається мені, що він якось змінився?..

Коли Президент схрещував руки перед собою на столі, це могло означати, що він сам не згоден і з тим, що говорить, і руками відгороджується від своїх слів. Він змушений говорити те, з чим не цілком згоден. Ця людина на порозі серйозних рішень, пов'язаних з особистими переживаннями. Його розхитування вперед і назад можуть свідчити про те, що він інстинктивно хоче відірватися від крісла, тобто він, можливо, вже розуміє, що це не його крісло. Або, жартують аналітики, це просто двійник, який сів у чуже президентське крісло. Так, як Президент, говорять приречені, ті, що відходять. Усе це, плюс те, що Президент важко дихав, у принципі можна кваліфікувати як крайню психофізичну втому та втрату життєвої енергії. Крім того, важке дихання, непорушна шия, постійні рухи вперед-назад часто є ознаками бажання висловити тривоги і навіть образи. Так говорять люди, готові плакати від образи".

Тема V

Мовний голос

1. Характеристика органів мовлення.
 2. Правильне дихання – основа доброго голосоутворення.
- Різновиди дихання.
3. Вироблення фонаційного дихання.
 4. Основні властивості людського голосу.

Література:

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990. – С.140–222.

Гриб В.П. Постановка мовного голосу. – Луцьк, 2001. – 26 с.

Гротовський Є. Голос // Театр. Ритуал. Перформер / Пер. з польс. – Львів, 1999. – С.89–112.

Ревуцький Д. Живе слово. – Львів, 2001. – С.24–31.

Українська мова. Енциклопедія. – К., 2001. – Статті: Голос. Органи мовлення.

Черкашин Р.О. Художнє слово на сцені. – К., 1989. – С.279–321.

Завдання

1. Схарактеризуйте кожну з чотирьох частин голосового апарату (дихальні органи, вібратори, резонатори, артикулятори), розкрийте їх функції в голосоутворенні (прочитайте відповідні статті у *Додатку І*).

2. Назвіть основні властивості людського голосу. Схарактеризуйте кожну з них.

3. Схарактеризуйте своє фонаційне дихання. Відзначте його плюси і мінуси. Що робите, щоб воно було контрольованим?

4. Які вправи робите, щоб поліпшити своє голосоутворення?

5. Опрацюйте статтю *Голос* у Словнику української мови, у Словнику епітетів української мови. Зверніть увагу на те, а) за яким принципом побудовано статті; б) випишіть кілька означень до цього слова.

6. Як розуміти твердження: "*мовний голос – результат складної фізіологічної і психічної діяльності людського організму, стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею*".

Окресліть коло людських почуттів і переживань (не менше 20), які впливають на характер голосу.

7. У словнику (*Додаток І*) опрацюйте всі статті, які стосуються поняття "голос".

8. Придумайте фрази, у яких вигук *Ой* може передавати а) здивування, захоплення; б) бажання чогось; в) осуд, негативну оцінку факту; г) нетерпеливість; ґ) фізичний біль; д) жах, переляк; е) погрозу; є) убоління; ж) сумнів.

9. Дмитро Ревуцький, розглядаючи особливості тембру людського голосу, користується (з певними застереженнями) класифікацією французького теоретика Легуве, який виділяв чотири основні типи тембрів.

а) *тембр золотий* – мажор (урочистий, величний, гордий, радісний, тон захоплення, натхнення);

б) *тембр срібний* – також мажор (також світлий, радісний, одночасно милий, граціозний, передає почуття щастя, радості, задоволення);

в) *тембр мідний* – мінор (темний, тяжкий, енергійний, глухуватий). Це тон туги, обурення, суворої похмурості;

г) *тембр оксамитовий* – також мінор (м'який, сердечний, майже завжди журливий, елегантний, часто мрійний). У ньому тихий жаль, журба без відчаю, жаху.

Підберіть поетичні твори, які більш-менш відповідали б цій класифікації.

Дослідник радить стежити за тим, щоб *золотий* тон читання не був надутим, "громогласним", що доходить до крику; щоб *мідний* тон не переходив у завивання; щоб *срібний* тон занадто не виявляв

жартівливості, безцеремонності, а *оксамитовий* не нив; це особливо часто трапляється в недосвідчених декламаторів.

10. Виразно прочитайте уривок з п'єси Лесі Українки тоном урочистої суворої промови, монотонно

“Той, що в скалі сидить”:

Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля
не шелестить, не навіває мрій,
зрадливих мрій, що не дають заснути,
і не заносить вітер жадних співів
про недосяжну волю; не горить
вогось жерущий; гострі блискавиці
ламаються об скелі і не можуть
пробитися в твердиню тьми й спокою.
Тебе візьму я! Ти туди належиш:
ти бліднеш від огню, від руху млієш:
Для тебе щастя – тїнь, ти нежива.

11. Схарактеризуйте темп і тембр а) теле-, радіожурналіста (на вибір); б) Вашого знайомого; в) свого голосу.

12. Прочитайте текст № 9 – “Молитва про мудрість”. Яким тоном треба його читати?

13. Вивчіть напам'ять Пролог до “Мойсея”. Уважно прочитайте поетичний вступ до поеми “Мойсей” І.Франка (текст № 2). Що дає такий аналіз для декламатора?

14. Що значить “говорити скандуючи”? Проілюструйте на прикладі.

Тема VI

Інтонація

1. Роль інтонації в усному мовленні.

2. Значення інтонування для мовлення теле- та радіожурналіста.

Хиби інтонування.

3. Актуальне членування речення.

4. Паузи, їх різновиди та роль в усному мовленні.

5. Розділові знаки та інтонація.

6. Партитура тексту.

7. Основні параметри голосу радіо-, тележурналіста.

Література:

Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. – К., 1991.

Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової інформації. – К., 1994.

Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація спонтанного мовлення. – К., 1985.

Померанцев І Ремесло "Радіо" // Телевізійна й радіожурналістика (історія, теорія, практика, погляд у майбутнє): Збірник науково-методичних праць. – Вип.2. – Львів, 1999. – С.252–265.

Ревуцький Д Живе слово. – Львів, 2001. – С. 75–77, 88–89, 102.

Черкашин Р.О. Художнє слово на сцені. – К., 1989. – С.34–66.

Завдання

1. Якою може бути інтонація? (Наведіть означення).

2. У поданому тексті – періодичній конструкції – помітити межу підвищення, злам, паузу перед пониженням інтонації, логічні наголоси в I і II частинах періоду.

Якби знав я чари, що спиняють хмари,
Що два серця можуть ізвести до пари,
Що ламають пута, де душа закута,
Що в поживу ними зміниться отрута!
То тебе би, мила, обдала їх сила,
Всі би в твоїм серці іскри погасила,
Всі думки й бажання за одним ударом,
Лиш одна любов би вибухла пожаром,
Обняла б достоту всю твою істоту,
Мислі б всі пожерла, всю твою турботу, –
Тільки мій там образ і яснє, й гріє...
Фантастичні думи! Фантастичні мрії.

І.Франко

Зразок:

Коли б, не вірячи у сходи, |
Роняв зерно в ріллю сівач, ||
Не знав би праці насолоди |
І скнів без віри споглядач, ||
Коли б, | не дбаючи про колос, |
Ішов байдужим по ріллі, – |||
Хіба б його, | людини голос, |
Озвався радо до землі?

М.Нагнибіда

3. Запишіть подані тексти, використовуючи знаки партитури (див. Додаток III). Проаналізуйте інтонаційні особливості. Тексти виразно прочитайте.

а) Справжня любов до народу – прекрасна річ; порядна і чесна людина сприймає її як належне, тому багато про це не говорить; так само, як порядний чоловік не кричить на цілий світ про свою любов до жінки, родини і так далі. Справжня любов оберігає, приносить жертву – і, головне, працює.

Т.Г.Масарик

б) Усередині людини має бути енергетичний реактор, який робить із неї творця, особистість, що вирізняється з-поміж інших певними моральними засадами, самодисципліною, розумінням життєвого призначення, мети і сенсу життя, ставлення до людини, моралі, законів і цінностей.

З газети

в) Честь людини полягає в тому, щоб у задоволенні своїх потреб вона залежала тільки від свого працелюбства, від своєї поведінки і від свого розуму.

Гегель

г) Справжня картина нашого телебачення – це зумисні колотини, лемішка, шкідливе для обох мов, а особливо української, перемішування, за наявності якого про чистоту тої чи тої годі говорити. Тим більше – мріяти про атмосферу пієтету до української мови, плекання коментаторами, дикторами, ведучими, редакторами багатства, свіжості, вишуканості мовленнєвого ряду.

В.Дончик

г) Активність новітньої московської експансії в культурно-інформаційний простір України виразно засвідчує історія комерційного телеканалу ICTV, заснованого 1992 р. спільною українсько-американською компанією. Це був єдиний в Україні телеканал, що майже всі передачі демонстрував у якісній адаптації українською мовою. Але у 2000 р. телекомпанія перейшла до російського власника і тепер не лише веде мовлення російською, а й запрошує до праці московських ведучих і коментаторів.

Г.Залізник, Л.Масенко

д) Учитися гарної, спокійної, інтелігентної мови треба довго й уважно – прислухаючись, запам'ятовуючи, помічаючи, читаючи й

вивчаючи. Наша мова – найважливіша частина не лише нашої поведінки, нашої душі, розуму, а й нашої здатності не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує.

Д.Лухачов

е) Мова – могутнє знаряддя і шкільного навчання, і наукової та публіцистичної думки, і ораторського мистецтва, і поетичної творчості, і ділового листування, і дипломатичних переговорів. Не лише поет, прозаїк чи драматург, але й фізик чи математик доконче повинні мати до своїх послуг багатий, гнучкий, точний і виразний мовний апарат.

М.Рильський

є) Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови; щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі. Нещасні, прокляті батько й мати, що сплоджують перевертнів; щасливий, непереможний народ, що породжує своїх захисників і оборонців.

Б.Харчук

ж) Швейцарський політолог Урс Альтерматт пише: “Для багатьох європейців сьогодні набагато важливішим від релігії є мова і культура, які в європейських національних державах становлять ключові сфери і принципи розпізнавальні ознаки. Хоча державно-політичні кордони скрізь жодною мірою не збігаються з культурно-мовними, практика більшості національних держав орієнтована на те, щоб створити гомогенну мовну культуру на спільній державній території”.

З газети

з) Один з біографів В. Жаботинського пише: “Він розумів, що закласти основу для будівництва сіонізму можна лише за умови, що іврит знову стане мовою побуту і мовою культури. Іврит – це зв'язок з минулим і міст у майбутнє, об'єднуючий початок в історії єврейського народу. Боєць душею, Жаботинський знав, що домогтися пріоритету іврити можна лише завдяки крайньому фанатизму. Ірландський народ, наприклад, що не володів фанатичною впертістю, не зумів повернути до життя свою древню мову, тому дотепер більшість ірландців розмовляє мовою своїх учорашніх ворогів – англійською”.

М.Феллер

u) Перший президент Чехословаччини Томаш Г.Масарик з перших днів свого президентства 1918 р. недвозначно заявив про колонізаційний характер заселення німцями чеських територій. За його урядування національна мова республіки не тільки була проголошена державною, а й через низку законів активно впроваджувалась у суспільне життя. Всі державні урядовці і військові офіцери мусили складати іспит з чеської або словацької мови, причому іспит з чеської мови був складним, тому невдовзі переважну більшість урядовців і офіцерів становили чехи.

А.Процик

i) На прикладі мовного розвитку постсовєтської Білорусі можна побачити реальні наслідки законодавчого затвердження двомовності в ситуації нерівномірного становища двох мов. Якщо до 1994 р. ще робилися спроби розширити сферу використання білоруської мови, зокрема, відсоток початкових білоруськомовних класів зріс десь до 60%, то з приходом до влади В.Лукашенка масштабну русифікацію було відновлено. Прийнята у 1998 р. Національними зборами Республіки Білорусь нова редакція Закону про мови проголосила державний статус двох мов – білоруської і російської. Після цього білоруська мова була майже повсюдно витіснена зі структур державної влади, а слідом за тим і з освітньої, культурної та інших сфер.

О.Скопенко

i) Контрасти

Життя складається з контрастів.
Є урвища і є мости.
Шанс дарувати й шанс – украсти.
Є світло й темінь. Я і ти.
Зневіра є, і є надія.
Одвічна істина й брехня.
Черниця є, і є повія,
Шовкова стежка і стерня.
Є джерело, і є болото.
Є зло й добро. І пекло, й рай.
Є “так” і “ні”. Є “за” і “проти”
Прощення й помста –
Вибирай.

Л.Бенедишин

й) Фінляндія жила сотні років під Швецією. Тепер шведів у Фінляндії чи то 6, чи 9 відсотків. За законом країна має дві державні мови. Ось я у Фінляндії, іду в Гельсінках до крамниці: по-шведськи я вмію, по-фінськи – ні. Говорю по-шведськи. Дивляться на мене, як на божевільного, – нічого не розуміють (а в школі ж вивчали). Пояснюю, що я не фінський швед, який не хоче говорити потутешньому. Що я живу в Швеції. Моментально всі мене розуміють. Вони думали, що я тутешній... Мораль вивести неважко. Конституція Конституцією, а фіни фінами.

З дорожніх нотаток *Ю.Шевельова*

к) Особливу сторінку в історію мовного життя Фінляндії вписала її столиця. Наприкінці XVIII ст. Гельсінкі було переважно шведськомовним містом. Перший перепис населення, проведений в Гельсінкі 1870 р., показав, що шведською мовою користувалися 57%, фінською – 27%, російською – 12%, іншими мовами (переважно німецькою) – 5%. Починаючи з цього часу, кількість фінськомовних мешканців столиці стала швидко зростати і через двадцять років зрівнялась у процентному відношенні з кількістю шведськомовних – по 46%. Ще через тридцять років (у 1920 р.) фінською мовою користувалися майже дві третини населення столиці (64%), а шведською тільки третина (33%). Через сто років після першого перепису кількість шведськомовних мешканців столиці становила 11%, а при наступному переписі 1980 р. зменшилася тільки на 1%.

Б.Ажнюк

л) Відберіть у народу все – і він усе може повернути, але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла мова в устах народу – вимер і народ.

К.Ушинський

м) На велелюдному майдані посеред Європи протягом століть так само, як шедеври народного зодчества, розпинали привселюдно нашу мову: забороняли її, насміхалися з неї, одягали на неї терновий вінець, зраджували її свої і байдужими були до неї чужі, а вона, мова наша, незнищима й вічна, щоразу поставала з попелу, з руїн, аби заявити про себе світові: я жива, я мова народу, що вгору йде.

Р.Федорів

4. У поданих фразах переставте – наскільки це можливо – слова, щоб змінювався лише логічний наголос, а не зміст речення. Поясніть ефективність способу зміни порядку слів у спілкуванні:

Ніколи не зловживайте довір'ям зичливої до вас людини

Про цю надзвичайно важливу для нас справу докладно ми дізналися щойно сьогодні.

Дотримання важливих правил спілкування справляє позитивне враження на людину.

5. Визначте основні слова, виділяйте їх, спочатку форсуючи звук, а потім дещо уповільнюючи. Зробіть відповідні висновки.

Скільки пережитого за довгий рік життя можна вмістити в одну-однісіньку годину?

Це ще не найгірше, що ви могли зробити!

Зафіксували найвищий рівень води.

Жертвами повені стало близько 300 людей.

А зараз реклама.

Ласуня. Справжнє молоко

Дар здорового життя – найцінніший дар.

Тому, хто знайде котика і поверне господареві, винагорода сто умовних одиниць.

6. З'ясуйте роль інтонації для розуміння змісту речень:

Мати вкрила його плащем батька; Брат мій учитель;

Стратити не можна помилувати.

7. Складіть текст радіореклами. Схарактеризуйте особливості інтонування.

8. Вивчіть 10 скоромовок напам'ять (див. текст № 18). Зверніть увагу на інтонацію. Чим треба керуватися, підбираючи скоромовки?

9. Вслухайтеся в інтонацію наших парламентаріїв, коли їх виступи транслюють по радіо. На що Ви звернули увагу?

10. Дослідники визначили 30 якісних ознак (позитивних/негативних) мовлення радіо- і тележурналістів (див. *Багмут А.Й., Бровченко Т.О., Борисюк І.В., Олійник Г.П.* Інтонаційна виразність звукового мовлення засобів масової інформації. – К, 1994. – С.7–47). Як майбутні працівники електронних ЗМІ, привчайтеся оцінювати своє і чуже мовлення, беручи до уваги ці ознаки.

Напишіть рецензію на теле- чи радіозаписи (за вибором), максимально використовуючи названі якісні ознаки.

а) щодо загальної оцінки мовлення: приємне/неприємне; природне/неприродне; виразне/монотонне; манера викладу активна/пасивна; виявлено зацікавленість/байдужість; плавне/перерив-

часте; невимушене, вільне/скуте, невільне; емоційне/неемоційне; шире/нешире, довірливе; м'яке/сухе, офіційне;

б) за інформативною дієвістю: зрозуміле/незрозуміле; цікаве/нецікаве; легке/складне для сприйняття; інформативно насичене/ненасичене; логічне/нелогічне;

в) за ступенем довірливості до звукового тексту: правдоподібне/неправдоподібне; переконливе/непереконливе; авторитетне/неавторитетне; таке, що викликає/не викликає співпереживання; викликає/не викликає зорового уявлення; викликає/не викликає бажання діяти.

Інтонаційні якості мовлення дикторів радіо і телебачення характеризують ще за такими ознаками: природність/неприродність інтонації; природний/неприродний темп; природна/неприродна гучність; чіткий/нечіткий ритм; семантичний центр висловлювання виділяється чітко/недостатньо; темп стабільний/нестабільний; чітке/нечітке членування на мовленнєві відрізки; широкий/вузький діапазон голосу; чіткий/нечіткий початок абзацу.

11. Спочатку у повільному, а згодом у середньому та швидкому темпі прочитайте подані нижче словосполучення, ставлячи числівники у формі родового, давального, орудного, місцевого відмінка.

42 кг, 158 кг, 53 ц, 655 ц, 68 см, 147 см, 1777 км, 888 км.

Зразок: 54 кг

родовий – до п'ятдесятьох(-ти) чотирьох кілограмів;

давальний – п'ятдесятьом чотирьом кілограмам;

орудний – п'ятдесятьома(-тьма) чотирма кілограмами;

місцевий – на п'ятдесятьох чотирьох кілограмах.

12. Прочитайте у середньому (або швидкому) темпі подані речення. Звертайте увагу на правильну форму числівників та слів, які загальноприйнято записувати скорочено.

а) прибутки зросли на 122%;

... на 25%;

... на 35,4%;

... на 221%;

б) підприємство мало 23% прибутку;

... 45,7% прибутку;

... 33,3% прибутку;

... 151% прибутку;

в) жито посіяли на 1275 га;

... на 557 га;

... на 891 га;

... на 347 га;

- г) збрали урожай із 1142 га;
 .. із 7771 га;
 ... із 687 га;
 ... із 9976 га;
- г) господарство користується 3467 га землі;
 ... 1578 га землі;
 ... 2685 га землі;
 ... 7149 га землі;
- д) маємо у власності 44 га землі;
 ... 25,5 га землі;
 ... 38 га землі;
 ... 41 га землі.

13. Проаналізуйте текст № 15, користуючись знаками партитури (Додаток III). Текст виразно прочитайте, максимальну увагу зверніть на особливості інтонування при відтворенні діалогу.

Тема VII

Акустичні властивості звуків української літературної мови

1. Звук людської мови як явище акустичне, фізіологічне, психічне, соціальне.
2. Артикуляція голосних звуків.
3. Артикуляція приголосних звуків.
4. Поняття про артикуляційну базу – внормовану і внормовану.
5. Акустичні властивості звуків: сила, тривалість, висота, тембр.

Література:

- Гладишева А.О.* Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність. – К., 1996.
- Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – К., 1969. – С.43–49.
- Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид. – К., 1997. – С.13–17.
- Тоцька Н.І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Завдання і вправи. – К., 1995. – С.10–35.
- Пілецький В.* Практичні завдання з фонетики та фонології сучасної української літературної мови. – Львів, 2001.– С.4–21.

Завдання

1. Назвіть голосний звук, який має таку артикуляцію:

а) Голосові зв'язки дрижать. Задня частина язика високо піднята до м'якого піднебіння. Губи сильно заокруглені і витягнуті вперед.

б) Голосові зв'язки дрижать. Задня частина язика трохи піднята до м'якого піднебіння. Рот широко розкритий, губи не заокруглені.

в) Голосові зв'язки дрижать. Задня частина язика середньо піднята до м'якого піднебіння. Губи трохи заокруглені.

г) Голосові зв'язки дрижать. Язик середньо піднятий до передньої частини піднебіння. Губи дещо розтягнуті в обидва боки.

д) Голосові зв'язки дрижать. Язик піднято до передньої частини піднебіння трохи вище від середнього положення. Губи трохи розтягнуто.

е) Голосові зв'язки дрижать. Язик сильно просунутий уперед і піднятий угору до твердого піднебіння. Губи нейтральні.

2. Назвіть приголосний звук, який має таку артикуляцію:

а) Передня частина язика змикається з верхніми губами. Повітряний струмінь проривається назовні, розриваючи це зімкнення. Голосові зв'язки не дрижать. Язик до твердого піднебіння не піднімається.

б) Губи зімкнені, а потім їх розриває струмінь видихуваного повітря. Голосові зв'язки дрижать. М'яке піднебіння опускається, утворюючи для повітряного струменя прохід у носову порожнину.

в) Кінчик язика піднімається до верхніх ясен і дрижить. Передня і середня частини язика підняті. Голосові зв'язки дрижать.

г) Передня частина язика спочатку змикається з яснами, а потім висувається, утворюючи щілину. Язик опущений. М'яке піднебіння підняте і закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки дрижать.

д) Передня частина язика наближається до верхніх зубів, утворюючи щілину. Язик опущений. М'яке піднебіння підняте і закриває прохід у носову порожнину. Голосові зв'язки не дрижать.

3. За зразком, поданим у завданні 2, опишіть артикуляцію п'ятьох інших приголосних звуків української мови.

4. Які органи найактивніші при творенні голосних?

5. У якому місці утворюється великий резонатор при творенні голосних звуків [а], [о], [у]?

6. Де утворюється великий простір, коли артикулюєте звуки [і], [и], [е]?

7. Які з шістьох голосних більш напружені, а які менш напружені?

8. Яка функція губ?

9. Якої форми може набувати язик і яким може бути його положення?

10. Схарактеризуйте особливості творення звуків, які позначені на письмі літерою **в** у словах *вуха, вісник, виставка, любов*.

11. Експериментальні дані підтверджують, що витрати повітря під час вимовляння різних звуків різні. Спробуйте вимовляти на одному видиху фразу *того гучного гарного голосу*. Які звуки "забирають" багато голосу?

12. Які звуки перед мікрофоном можуть набувати особливого "об'єму"? (див. статтю "Ефірне мовлення". Додаток І).

13. Схарактеризуйте свою артикуляційну базу.

14. Про художній характер наших звуків цікаво говорить К.Бальмонт у лекції "Поезія як чаклунство". Що вам подобається у поданому тексті, а з чим ви не згодні? Текст виразно прочитайте.

"Голосні – це жінки, приголосні – чоловіки. Голосні це сам наш голос; матері – що нас народили, сестри – що нас цілували, першоджерело, звідки ми витекли в словеснім своїм лику. Отже, коли б у нашому мовленні були тільки голосні, ми не вміли б розмовляти – лише голосили б ними в протяжній вільготності без форми, як плещуть води розливу.

А приголосні мужньою своєї твердою вдачею впорядкували розкіш розливу, стали дамбою, греблею, довгим молотом, ясним річищем, що спрямовує води до свідомої праці. Все ж, хоч і керують усім приголосні, хоч і вважають вони себе справжніми господарями слова, – не на приголосних, а на голосних буває наголос у кожному слові...

Азбука наша починається з **А**. **А** – найясніший, найголосніший звук, що без усякої перегороди виходить з рота... **А** – перший основний звук розкритого людського рота, як **М** – закритого. **М** – болісний звук глухонімого, стогін затриманої, здавленої муки. **А** – голосіння надмірного страждання. Два первні в однім слові, що повторюється трохи не в усіх народів – Мама. Два первні в латинському амо – люблю. Захоплене дитяче гукаюче **а**, і в глибині мовчання, прямуєче німіюєче **м**. М'яке **м**, воложне **а**, сумне **м**. М'яке **м**, воложне **а**, сумне **м**, ясне **а**. Медове **м** і **а** – як бджола. В **м** – мертвий шум зими, в **а** – чарівна весна... Як камінь, **а** – не жаркий рубін, **а** в місячнім чарі опал, іноді, частіш ж діамант, що виграє всіма барвами дня, вся гама кольорів... Слава повноголосному **А**, це наша слов'янська буква!

О – це горло. **О** – це рот. **О** – звук захоплення. Урочистий розлог, просторінь єсть **о**: поле, море, обшир. Чому ми кажемо Оргія? Тому, що в Оргії – стогін захоплення. Все величне, хоч і темне, визначається через **о**: стогін, горе, гроби, похорон, сон, море...

Гострозоре око ворога вовка і око сліпе бездомної півночі. Ізвої суворі волі. Бездонне о.

У – музика шумів, вигукування жаху... Гук мідяних труб. Грубе по матері своїй: стук, бунт, тупо, круто, рупор...

Белькотання хвилі чуємо в л, щось, воложне, любовне – Ліана, Лілея. Переливне слово "Люблю"...

У самій природі л має певне розуміння, так само, як паралельне р, що стоїть поряд. Стоїть поряд – і протилежне. Два брати – отже один світлий, а другий темний. Р – скоре, мережане, грізне, суперечливе... Р – один з тих віщих звуків, що беруть участь і в мовах різних народів, і в рокотах всієї природи. Як з, с і ш чуємо і в свисті вітру, так і р є в нашому роті й горлі, є і в гарчанні тигра, й у воркуванні горлички, і в крюканні крука, і в рокотанні бурхливих вод, і в гуркоті грому..."

Тема VIII

Голосні фонемі української літературної мови та їх звукові вияви

1. Поняття фонемі.
2. Система голосних фонем, їх класифікація.
3. Позиційні й комбінаторні вияви голосних фонем.

Література:

Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч.1. – 4-те вид. – К., 1972. – С.101–107.

Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид. – К., 1997. – С.32–34.

Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – 2-ге вид. – К., 2001. – С.10–14.

Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К., 1981.

Завдання

1. Назвіть фонему, головний вияв якої має такі артикуляційні ознаки:

- а) передній ряд, високе підняття, неогубленість;
- б) задній ряд, середнє підняття, огубленість;
- в) передній ряд, середнє підняття, неогубленість;
- г) задній ряд, високе підняття, огубленість;

г) задній ряд, низьке підняття, неогубленість;

г) передній ряд, високо-середнє підняття, неогубленість;

2. Проаналізуйте подані нижче слова і доведіть, що звуки [iː]

[i] є головними виявами різних фонем.

Дим, дім, кіт, кит, сипати, сіпати, скрипіти, скріпити, вір, вир, рик, рік, рив, рів, ліпка, липка, пів, пив, гриб, гріб.

3. Запишіть кілька українських слів, у яких початковим є звук [и]. Використайте словник Б.Грінченка.

4. Проаналізуйте головні вияви фонем [e] та [и] в ненаголошеній позиції.

Зразок:

вела – [вeˈлá] – перед складом із [á] фонема [e] має вияв [eː]

весільний – [вeˈс’і́л’ний] – перед складом із [і] фонема [e] має вияв [иː].

Несла, ревіти, ревізія, революція, майстер, мелодія, печериця, нести, несучи, везти, везу, перина, система, печаль, заметіль, плести, посиденьки, весілля, вести, веду.

5. У слові *сретик* два звуки [e]. Як їх слід вимовляти? Поясніть, що впливає на їх різну вимову.

6. Яким повинно бути положення органів при артикуляції звука [o]? Що робити, щоб не було “акання”?

7. Які помилки допускають, артикулюючи звук [и]?

8. Які помилки допускають, вимовляючи слова *відпочивати, похилитися*?

9. У яких позиціях ненаголошений звук [o] треба артикулювати з наближенням до [y] – [oʏ]? Наведіть приклади.

10. З Орфоепічного словника М.Погрібного (див. с.9, п.3) випишіть слова, у яких фонема [o] має вияв [oʏ].

Тема IX

Приголосні фонем української літературної мови та їх звукові вияви

1. Класифікація приголосних фонем за:

а) місцем творення;

б) способом творення;

в) участю голосових зв’язок (дзвінкість/глухість);

г) рухом язика до твердого піднебіння (твердість/м’якість);

л) характером основного резонатора (ротовий/носовий).

2. Позиційні й комбінаторні вияви приголосних фонем.

Література:

Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. – К., 1969. – С.245–242; 245–260.

Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид. – К., 1997. – С.34–50.

Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. – 2-ге вид. – К., 2001. – С.14–17.

Завдання

1. Намалюйте таблицю. Впишіть у неї відповідні приголосні. Поясніть, чим різняться звуки кожної рубрики. Назвіть приголосні, які не мають пар за дзвінкістю і глухістю.

Сонорні		<i>л, л', м, н, н' ...</i>
Шумні	Глухі	<i>п, т, т' ...</i>
	Дзвінкі	<i>б, д, д' ...</i>

2. Підрахуйте кількість голосних і приголосних звуків у кожному з поданих прикладів. Окремо випишіть дзвінкі приголосні, окремо – глухі. Встановіть, яке відношення між ними (у %). Підберіть речення з текстів інших стилів (публіцистичних, наукових). Зробіть такі ж підрахунки. Які ваші висновки?

Зразок:

Бог милує малих, для гордих має кару, а славу сильних тьмить
(М.Зеров, переклад з Горация).

Усіх звуків – 47,

приголосних – 28 = 60 %,

голосних – 19 = 40 %,

пропорція: 47 – 100 %,

28 – x,

x = 60 %.

Усіх приголосних – 28, глухих – 8,

пропорція: 28 – 100 %,

8 – x %,

x = 28,5 %,

дзвінких – 71,5 %,

глухих – 28,5 %.

а) Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі,
Розвійтеся, як тихе зітхання!
Невгоєні рани, невтишені жалі,
Завмерлеє в серці кохання.

б) Якби ти знав, як багато важить слово.

в) Ой ти, дівчино, з горіха зерня,
чом твоє серденько – колюче терня?

г) Ой ти, дівчино, ясна зоре,
Ти мої радощі, ти моє горе.

З поезій І.Франка

г) Ти правди в брехні не розмішуй,
Не ганьби все підряд без пуття,
Бо на світі той наймудріший,
Хто найдужче любить життя.

В.Симоненко

3. У яких словах є приголосні а) тверді, б) м'які, в) пом'якшені. Назвіть їх. Приголосні, що не мають співвідносних пар, підкресліть. Заповніть таблицю, використовуючи знаки транскрибування (див. Додаток IV).

1. Поезія. 2. Щастя. 3. Вулиця. 4. Язык. 5. Мова. 6. Кукурудза. 7. Дзьоб. 8. Мелодія. 9. Роздоріжжя. 10. В'ється. 11. Гіркий. 12. Сіль. 13. Зілля. 14. Вірші. 15. Зв'язок. 16. Діло. 17. Любов. 18. Дядько. 19. Долина. 20. Небеса. 21. Сіно. 22. Саджанець. 23. Цукор.

Тверді	
М'які	
Пом'якшені	

4. У таблиці подано можливі звукові значення літер, що позначають на письмі приголосні української мови. Поясніть, у яких позиціях виникають ці звуки. На кожне з цих значень доберіть приклади (використайте подані нижче слова, допишіть свої).

Літери	Звукове значення літери	Приклади	Літери	Звукове значення літери	Приклади
б	[б], [б']		н	[н], [н']	
в	[в], [в'], [ў]		п	[п], [п']	
г	[г], [г'], [х]		р	[р], [р']	
ґ	[ґ], [ґ']		с	[с], [с'], [з], [з'], [ц], [ш]	
д	[д], [д'], [дж], [дж'], [дз], [дз']		т	[т], [т'], [ч], [ч'], [ц], [ц'], [дж]	
ж	[ж], [ж'], [з']		ф	[ф], [ф']	
з	[з], [з'], [с], [с'], [ж], [ш]		х	[х], [х']	
й	[й], [й']		ц	[ц], [ц']	
к	[к], [к'], [ґ']		ч	[ч], [ч'], [ц'], [дж]	
л	[л], [л']		ш	[ш], [ш'], [с']	
м	[м], [м']		щ	[щч], [щч']	

Молоко, місяць, з чого, кулак, тісто, зірка, розчин, з хати, злізши, шевство, зцідити, ніч, ліс, анекдот, воля, зоря, зшити, пісня, вогко, ріпа, потік, отче, коритце, дні, світський, сподівався, у клітці, підшукати, киця, кіт, цвях, людство, багатство, хоч би, нігті, діти, тішишся, щітка.

5. Із поданих звуків складіть слова і запишіть їх.

Зразок: [а, е^н, о, н', ч, ў, в] – вовчєня.

1. [ж':, б', і, з, а], 2. [ц', п, а, й, т, и^о, а, н], 3. [о^у, у, а, к, л, б, г], 4. [м, с', й, а, і], 5. [ж':, п, і, р', о, а, з, а], 6. [с', а, і, в, л':, е^н], 7. [о^у, к, п, у, а, т':], 8. [й, р, в', д, і, а, п, о], 9. [у, р', ч, н':, б, а, и, а], 10. [й, д, п', і, і, д, з], 11. [а, л', д, н, и, у], 12. [а, ш, е, р, е^н, н', ч], 13. [а, л', л', у, к], 14. [а, а, р, н, і, й, к], 15. [л, о, с, і, к'], 16. [д', к, а, о, д'], 17. [ў, в, а, ш, и, к, и^о], 18. [т, а, с, ў, а, в, и, к], 19. [т', а, ч, с', а, ш], 20. [р, і, е^н, т, в'], 21. [с, а, л', о, р, т], 22. [к, і, з', а, р], 23. [а, і, л', й, т, і, а], 24. [а, л', о, а, к, д], 25. [т', е^н, с', і, н, з, е, н', ж, а, л], 26. [м, о, л, й, п, у, а], 27. [о, д, а, к, р'].

Ключ: дати правильну відповідь допоможуть Вам подані слова. Порівнюючи слова у завданні і "ключі", зверніть увагу на невідповідність між літерами і звуками (слова у "ключі" під іншими номерами).

1. Покуття
2. Черешня
3. Рядок
4. Коляда
5. Полум'я
6. Подвір'я
7. Людина
8. Збіжжя
9. Виставка
10. Країна
11. Вишивка
12. Столяр
13. Сокіл
14. П'ятниця
15. Незалежність
16. Італія
17. Люлька
18. Голубка
19. Запоріжжя
20. Зірка
21. Весілля
22. Вітер
23. Бурячиння
24. Дядько
25. Щастя
26. Сім'я
27. Під'їзд

6. Які звуки позначає буква **в**? Наведіть приклади.

7. Чи однаковий звук позначає буква **в** у словах *вовк, ходив, вікно, вухо, голова, голівка, лава, лавка, завжди*?

Тема X

Фонетична транскрипція

1. Завдання фонетичної транскрипції.
2. Основний принцип транскрибування.
3. Букви, які вживають у фонетичній транскрипції.
4. Діакритичні знаки.
5. Фонетична транскрипція повна і спрощена.
6. Транслітерація.

Література:

Орфоепічний словник української мови: У 2 т. – Т.1. – К., 2001.

Орфоепічний словник / Укладач М.І.Погрібний. – К., 1984.

Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – К., 1969. – С.418–431.

Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид. – К., 1997. – С.24–27.

Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Завдання і вправи. – К., 1995. – С.35–37.

Завдання

1. В енциклопедії "Українська мова" опрацюйте статті *Транскрипція*. *Транслітерація*.
2. З Орфоепічного словника випишіть по 2–3 приклади застосування різних знаків транскрибування.

3. Ознайомтеся з Атласом української мови (у трьох томах):
Т.І. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К., 1984.
Т.ІІ. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К.,
1988.

Т.ІІІ. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, При-
чорномор'я і суміжні землі. – К., 2001.

Зверніть увагу на спосіб фіксації говіркових особливостей у
різних регіонах України. Випишіть кілька цікавих для вас фактів.

4. Прочитайте вголос подані тексти. Перепишіть три тексти і
подайте їх спрощеною фонетичною транскрипцією. Користуйтеся
Орфоепічним словником.

Зразок:

А. Орфографічний запис тексту

Садок ріс на волі в глибокій долині. Та долина була не більша, як
широка розколина в кам'яному ґрунті. Долина то звужувалася між
кам'яними стінами, то розширювалася між крутими косогородами. А на
дні тієї долини шуміла маленька річечка Боровиця по кам'яному дну,
падаючи з каменя на камінь, й вливалася у Рось...

І. Нечуй-Левицький.

Б. Фонетична транскрипція

[садок р'іс на волі у глибокій долині || та долина була
не б'льша | йакоши рока росколина у кам'яному ґрунті || долина
то звужувалася між кам'яними стінами | то розширювалася
між крутими косогородами || а на дні тійейі долині шуміла
маленька річечка боровиця по кам'яному дну | падаючи
с каменя на камінь | і вливалася у рось]

І. Ступаючи на такий шлях, як публіцистичний, кожна мисляча
людина повинна мати ясно сформульовану програму, мету своєї
діяльності, ясно визначені напрямки, вироблені погляди, міцні
симпатії.

І. Франко

ІІ. Особливо цінив Франко геніального швейцарця Конрада Фер-
динанда Майєра, який скромно говорив про себе, що на його славу
складалася тільки одна частина "Божого огню", дев'яност дев'ять
муравлиної праці.

Катря Гриневичева

- III. Які слова страхітливі – дволикість,
Дворушництво, двозначність, двоєдушність!
Двомовність – як роздвоєне жало.
Віки духовної руйнації –
Змія вжалила серце нації

Л.Костенко

IV. Але Україна вистояла як країна, можливо, завдяки вродженій переконаності, сформованій протягом тисячоліть розвитку української культури, переконаності, що бути українцем – це таки щось важить.

Карлос Паскуаль

V. Ми [чехи] завжди будемо маленькою часточкою світу... Ми нічим не гірші від будь-якого іншого народу в світі, а в дечому і ліпші; це тепер починають зауважувати за кордоном. Нічого, що ми – малий народ; це має і свої переваги, ми можемо краще пізнати один одного... можемо себе ліпше почувати вдома. Але дуже важливо, щоби малий народ поміж великим не залишався позаду і вносив свою частку до справи високої людяності. І ми теж хочемо дзвонити на дзвіниці людства... Це проблема малого народу; ми мусимо робити більше, ніж інші, та бути спритнішими; а якщо хтось захоче піти на нас з насиллям – не датися, оце і все.

Т.Г.Масарик

VI. Радіодиктант – це унікальна акція, зорганізована Національною радіокомпанією України та Лігою українських меценатів два роки тому на підтримку Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика... Нас дружно і одностайно вітали зі Святом (саме так у листах було названо Радіодиктант), радили, як його проводити надалі, просили такі акції влаштовувати частіше – хоча б раз на місяць, сповідалися у тому, як раніше соромилися рідної мови, а тепер сумлінно вчать розмовляти нею внуків і правнуків, і дякували, дякували, дякували...

З газети

VII. Наші Радіодиктанти не є чимось унікальним. Вони існують у багатьох цивілізованих країнах, де жодних проблем з державною мовою немає, – у Польщі, Франції, Китаї... Це потужні націєтворчі акції, загальнонаціональні свята рідної мови, в яких найпомітнішою складовою є Диктанти рідної мови. Цього дня на екранах Національного телебачення з'являється Президент держави, бере

ручку і пише диктант, а разом з ним уся держава, демонструючи в такий спосіб свою єдність і пошану до того, що є найголовнішою ознакою єднання народу, – до рідної мови.

З газети

VIII. Задля того щоб навчитися правильно і гарно говорити, потрібно три основні передумови, а саме: володіти технікою мовлення, знати психологічні засади стосунків між людьми і, нарешті, мати що сказати!

І.Томан

IX. Поезія й проза потребують чуття деталі, конкретики, уваги до часткового й одиничного. Політики оперують цілком протилежними категоріями – загальним, абстрактним, ідеологізованим. Вони можуть стати непоганими публіцистами, філософами, мемуаристами, але не письменниками. Я в це не вірю і, зрештою, не знаю таких прикладів у новочасному світі. Як не знаю, зрештою, й протилежних прикладів: добрих митців, які б стали добрими політиками. Схоже, що це цілком різні види мозкової діяльності. Розвиваючи одну, ми неминуче атрофуємо іншу.

З газети.

X. Кожне явище має коріння, яке пояснює його суть, має й крону, яка показує, що воно може дати в майбутньому. Отже, дерево треба вивчати не тільки з огляду на корінь і пень, а й з уваги на галуззя, листя, квіти і овочі.

І.Франко

XI. Здобуття українською мовою статусу державної зумовило розширення функціонування української літературної мови... Однак це спричинило і деякі негативні наслідки: до викладання української мови, редагування книжок, газетних матеріалів, до роботи на радіо і телебаченні волею долі залучилися люди, які не володіють українською мовою настільки, щоб відчувати тонкі особливості її семантики, структури, того, що називається духом мови.

О.Муромцева

XII. Молодість – це не вік людини, тільки стан її душі, твердість волі, сила уяви, змога захоплюватися, – це перевага відваги над страхом, нахил до пригод, нехіть до безділля. Ніхто не стає старшим через те, що прожив якусь кількість років. Люди старіються лише тоді, коли позбуваються своїх ідеалів. Роки морщать чоло, але втрата ентузіазму лишає зморшки на душі...

Як довго ваше серце сприймає голос краси, радості, відваги, величі та сили від Землі, Людини і Вічного, – так довго ви молоді...

А коли всі нитки порвалися і коли найінтимніша частина вашого серця покрилась снігом песимізму і льодом цинізму, – тоді ви справді постаріли...

Напис на стіні Головної Квартури генерала Макартура на Філіппінах

Тема XI

Асиміляція приголосних звуків

1. Природа асиміляції.
2. Види асиміляції приголосних звуків.
3. Асиміляція приголосних за дзвінкістю.
4. Асиміляція за глухістю.
5. Асиміляція за м'якістю.
6. Асиміляція за місцем і способом творення.

Література:

Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч.1. – 4-те вид. – К., 1972. – С.116–120.

Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – К., 1969. – С.209–217.

Сучасна українська мова / За ред. О.Д.Пономарева. – 2-ге вид. – К., 2001. – С.17–18.

Завдання

1. Розкрийте загальнонаукове значення терміна “асиміляція”.
2. Яке лінгвістичне значення термінів *асиміляція*, *асимілятор*, *асимільований звук*?
3. У поданих реченнях підкресліть дзвінки приголосні, які не оглушуються. Двома рисками підкресліть глухі, які асимілюються за дзвінкістю. Речення виразно прочитайте.
 1. Сніг передчасно розтав, і поля зачорніли з-під снігу (*М.Рильський*).
 2. В райдугу чайка летіла. Хмара спливала на схід. Може б і ти захотіла чайці податися вслід? (*Л.Первомайський*).
 3. Недуже серце моє, серце, мов лебідь той мчить (*П.Тичина*).
 4. Блукай та їж недолі хліб і вмири (*Ю.Клен*).
 5. З жалем, з болем понад полем крик

розноситься чайний (Г. Чупринка). 6. Від книжок вгинається полицка, струмом б'є від кожного рядка (П. Осадчук).

4. З поданого переліку виберіть слова, в яких відбувається асиміляція дзвінких приголосних за глухістю. Вимовте їх і запишіть фонетичною транскрипцією. Окремо поясніть вимову слів, в яких асиміляції за глухістю немає.

а) Легковажний, безпека, з шумом, з приятелем, казка, зцілювати, без кого, книжка, кладка, дядько, зшити, розшити, зчистити, відписати, розписати, відтоді, легкість, відпускати, ложка, лягти, без тебе, з тобою, розчесати, нігті, дьогтю, безславний, близько, розшукати, сусід прийде.

б) Розпука, солодкий, розчесати, без чотирьох, небезпека, яструб полетів, без книжки, надто, стежка, в садку, двадцять, грудка, боязко, тяжко, предки, загадка, з-понад, розказати, від кого, з кого, розповідь, перемогти, розчулений, безсилля, розсідлати, поміж кущами, стерегти, обчистити, чубчик.

5. Підкресліть глухі приголосні. Які з них асимілюються за дзвінкістю? Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

1. Ось де. 2. Хоч би. 3. Лічба. 4. Боротьба. 5. Ваш брат. 6. Тут би. 7. Горіх зрізали. 8. Отже. 9. Анекдот. 10. Великдень. 11. Так буде. 12. Дощ був. 13. Як же. 14. Як зірка.

6. Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Випишіть слова, в яких відбулася асиміляція за дзвінкістю.

1. Люди, люди! Я ваш брат, я для вас рад жити (І. Франко). 2. Десь далеко передо мною полудневий край (О. Кобилянська). 3. Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі, то й не знає, як людині боротьба і праця милі (Леся Українка). 4. Як же не любити всемогутній труд! (В. Сосюра). 5. Що то за голова, що лиш зуби та борода (Н. тв.). 6. Як зустрінеш, так і будеш провозати (Н. Тв.).

7. З поданих слів та словосполучень виберіть ті, у яких відбувається а) асиміляція за дзвінкістю, б) асиміляція за глухістю, в) асиміляція за м'якістю приголосних. Окремо поясніть вимову слів, у яких асиміляції за глухістю немає.

Вогкий, хоч би, радість, досвітня, сонця, майбутнє, розвідка, відколи, лягти, відпускати, як живеш, якби, нігті, без трьох, з хати, через поле, безсоромно, розшивати, з шумом, розтрачений, книжка, без чого, під хатою, розхитати, відтяти, обпектися, з тобою, розчесати, розсердитися, ваш брат, ось де, легковажний, відкинути, сніг паде, підказка, цвіт, сльоза, між собою, з тобою, відпасти, гідність.

8. Виразно прочитайте текст. Вкажіть на явища асиміляції у виділених словах. Зробіть короткий усний коментар тексту.

Найважливіша з громадських споруд габсбурзького Львова – Галицький сейм [тепер – головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка. – О.С.]. На тимпані – персоніфікація Галичини в оточенні Вісли й Дністра, а біля виходу – алегоричні фігури, що, як твердить наш путівник [їдеться про путівник “Lemberg und Umgebung Handbuch für Kunstliebhaber und Reisende”, виданий 1916 р. – О.С.], представляють Bildung und Arbeit, себто Освіту й Працю... Фрески Генрика Родаковського у залі засідань (сьогодні ми їх уже не побачимо, але на те є старий путівник) представляли славетних законодавців – Мойсея, Лікурга й Солона, чия мудрість мала осяювати членів галицького законодавчого органу. На прегарній сходовій клітці з одного боку здіймалися статуї польських правителів – Мешка I та Казимира Великого, а з іншого – руських [читай “українських”. – О.С.]: Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

Мацей Яновський

Тема XII

Склад і складоподіл

1. Поділ звуків згідно з принципом наростання звучності.
2. Поняття “склад”. Склад як явище фонетичне, історичне.
3. Типи складів. Склади, відкриті й закриті, прикриті та неприкриті, їх місце в українській мові.
4. Складоподіл у сполуках з одним, двома та більше приголосними.
5. Складоподіл і морфемна будова слова.

Література:

- Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1969. – С.340–357.
- Сучасна українська літературна мова. / За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид. – К., 1997. – С.71–74, 95–96.

Завдання

1. Поясніть, за якими законами подані слова поділені на склади. Над кожним звуком цифрою позначте ступінь його сонорності: голосний – 5, нескладовий приголосний – 4, сонорний – 3, дзвінкий – 2, глухий – 1.

За-зд́рїсть, гон-чар-ство, фан-та-сти-чний, ше-фство, шев-ство, е-ле-ктри-чний, ро-згу-бле-ний, со-сно-вий, ко-паль-ня, на-зу-стріч, ну-д́га, стов-пчик, по-двір-я, по-гу-ляв-ши, по-стріл, О-лек-сандр, О-смо-мисл, Пе-ре-мишль, Дніпр.

354 15 2354

Зразок: мов-ча-зний

2. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і в кожному з них визначте кількість відкритих та закритих складів. Зробіть відповідний висновок.

1. Бо ти на землі людина, І хочеш того чи ні – Усмішка твоя – єдина, Мука твоя – єдина, Очі твої – одні (В.Симоненко). 2. Сміються, плачуть солов'ї І б'ють піснями в груди: Цілуй, цілуй, цілуй ї – Знов молодість не буде (О.Олесь). 3. Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (О.Довженко). 4. На квітці метелик мов свічечка (П.Тичина). 5. Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л.Костенко). 6. Коли ми йшли удвох з тобою Вузькою стежкою по полю. Я гладив золоте колосся (Д.Павличко). 7. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (О.Довженко).

3. Запишіть слова у дві колонки. У першій поділіть їх на склади, у другій – на морфеми (за будовою).

Зразок: С к л а д и
Вив-ча-ти

М о р ф е м и
ви-вч-а-ти

Молотьба, навчений, зірваний, мудрість, відкликаний, зокрема, братів, печений, високо, затишно, носити, країна, молочний, вищий, ходжу.

4. Слова у тексті № 14 "Притча про красу" розбийте на склади. Поясніть складні випадки. Прочитайте цей текст, скандуючи.

Тема XIII

Словесний наголос

1. Артикуляційна й акустична природа наголосу. Наголос словесний і лопчний.

2. Особливості словесного наголосу в українській літературній мові.

3. Семантична і граматична функція наголосу.

4. Фонетичні слова. Поняття про проклітики та енклітики
5. Акцентна дублетність.
6. Типові відхилення від акцентних норм.
7. Словники наголосів.

Література:

- Бровченко Т.О. Словесний наголос в сучасній українській мові.— К., 1969.
- Винницький В. Українська акцентна система: становлення, розвиток.— Львів, 2002.
- Головащук І.С. Складні випадки наголошення. Словник-довідник. — К., 1995.
- Орфоепічний словник. Укладач М. І. Погрібний. — К., 1984. — С.15–19.
- Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К. Білодіда. — К., 1969. — С.358–369.

Завдання

1. Зі словника (орфографічного, орфоепічного чи словника наголосів) випишіть:

- а) слова, що мають різні наголоси й однакове значення;
- б) слова, в яких наголос є засобом розрізнення значень;
- в) слова, в яких наголос є засобом розрізнення форм (по 10 прикладів).

2. У котрих словах правильно підкреслено наголошені склади.

- а) 1. Твого. 2. Данина. 3. Два джерела. 4. Дипломатія. 5. Деюре. 6. Діалог. 7. Діждемо. 8. Обранця. 9. Множник. 10. Маршовий. 11. Перерис. 12. Приятель. 13. Берете.

- б) 1. Завдання. 2. Рвемо. 3. Валовий. 4. Два вечори. 5. Дано. 6. Квартал. 7. Одного. 8. Кам'яний. 9. Кропива. 10. Ідучи. 11. Зовсім. 12. Іноді.

- в) 1. Доданок. 2. Феномен. 3. Звисока. 4. Ідучи. 5. Йдемо. 6. Ельбрус. 7. Низовина. 8. Одноліток. 9. Пологовий. 10. Решето. 11. Помовчати. 12. Новий.

- г) 1. Єретик. 2. Зберемо. 3. Добуток. 4. Дві доньки. 5. Істерія. 6. Оберемо. 7. Корисний. 8. Льодяний. 9. Ненависть. 10. Солодко. 11. Фанатичка. 12. Тризуб.

- г) 1. Літопис. 2. Сільськогосподарський. 3. Ношу. 4. Партер. 5. Випадок. 6. Добовий. 7. Досхочу. 8. Жадоба. 9. Некролог. 10. Міліметр. 11. Показник. 12. Різновид.

3. Згадайте відому поезію Т.Шевченка. Вставте пропущені слова. Поясніть особливості наголосу в дописаних іменниках:

Не вертаються,
По світу блукають,
А широкі
Терном заростають.

4. Подані іменники поєднайте з числівниками *два, три, чотири*.

Поставте наголоси, поясніть особливість наголошування.

Бібліотекар, бик, брат, бухгалтер, весло, номер, поїзд, озеро, тин, чоловік, ярмарок, ярус, ясен.

5. Виконайте комп'ютерну програму "Складні випадки наголошення слів" у режимі тренування і контролю. Адреса: www.franko.lviv.ua/lknp/mova.htm

Тема XIV

Орфоепічні норми

1. Орфоепія та її суспільне значення.
2. Вимова голосних та приголосних звуків.
3. Вимова сполук приголосних.
4. Особливості вимови іншомовних слів.
5. Типові орфоепічні помилки і шляхи їх подолання.
6. Орфоепічний словник, його структура; значення орфоепічного словника в роботі радіо-, тележурналістів.

Л і т е р а т у р а:

Орфоепічний словник української мови: У 2 т. – Т.1. – К., 2001.

Орфоепічний словник / Укладач М.І.Погрібний. – К., 1984. – С.9–15.

Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П.Гриценка. – 2-ге вид. – К., 1997. – С.81–85.

Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І.К.Білодіда. – К., 1969. – С.370–401.

Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Завдання і вправи. – К., 1995. – С.10–35.

Завдання

1. Порівняйте слова, написані за правилами орфографії і за орфоепічними нормами. Поясніть, які звукозміни зумовили невідповідність між написанням і вимовою:

а)	кожух Великдень не спиться отже людський пісня любов	[ко ^у жу ^х] [Ве ^л л ^у г ^д е ^н '] [не ^с п ^і ц ^а '] [о ^д ж ^{же}] [л ^у д ^з 'с ^к ий] [п ^і с ^н 'а] [л ^у бо ^у]
б)	легкий анекдот дивишся молодший з жалю агентство надсипати	[ле ^х к ^і й] [ане ^г 'д ^о т] [д ^у ви ^с 'а] [мо ^л о ^д ж ^ш ий] [ж ^а л ^у] [аг ^е н ^с тво] [на ^д с ^і па ^т и]
в)	одинадцять відсутній дьюгтю потуги канадці перемогти слідчий	[оди ^н а ^д з ^ц 'а ^т '] [в ^і д ^з с ^у т ^н 'і ^й] [д ^ю х ^т 'у] [по ^т у ^г и] [ка ^н а ^д з ^ц 'і] [пе ^р е ^м о ^г ти] [с ^л 'і ^д ж ^ч ий]
г)	відси злізши рідший посуха аяже ось де норвежці	[в ^і д ^з си] [з ^л 'і ^ж ши] [р ^і д ^ж ш ^{ий}] [по ^с у ^х а] [ай ^а г ^{же}] [о ^з 'де] [но ^р в ^е з ^ц 'і]

2. Слова, подані у чотирьох варіантах, згрупуйте за характером звукових змін.

3. Вимовляючи слова *голубка, кладка, книжка, різкий, дядько*, окремі мовці допускають відхилення від норми. Поясніть характер такого відхилення.

4. Які помилки допускають, вимовляючи слова *любів, ходив, онуків*?
5. У деяких мовців є неправильна артикуляція звука [й]. У чому це виявляється?
6. Важливою ознакою української літературної мови є дзвінкість. У чому це виявляється?
7. Як правильно артикулювати слово *отже*? Запишіть фонетичною транскрипцією.
8. Чому словосполучення *ось де* треба артикулювати як [оз'де].
9. Чи можливі відхилення від орфоепічної норми на стику слів у фразах *над ставом, під столом, також купив, від криниці*? Поясніть їх.
10. Унаслідок яких звукових законів у словах *молодший, відчай, відчуття, рідший, підшукати, відщипнути* треба артикулювати звук [дж] (який позначений літерою д)? Чому порушенням норми є вимова звука [т] замість [дж]?
11. При словозміні і словотворенні звук [д] чергується зі звуком [дж]. Наведіть по 5–6 прикладів. Як треба артикулювати цей звук?
12. Які помилки трапляються при вимові слів *ходжу, сиджу, саджанець, уродженець*?
13. Яка різниця у значенні слів *воджу і вожу*?
14. Унаслідок яких звукових законів у словах *відстань, підступний, відцвітати, відцвіли* треба артикулювати звук [дз] (який позначений літерою д)?
15. Вслухайтесь: які помилки допускають у вашому мовному середовищі, вимовляючи числівники 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20. Перевірте свою вимову, користуючись Орфоепічним словником.
16. З Орфоепічного словника випишіть 10–15 слів, у яких треба артикулювати звук [дз].
17. За чинними нормами, буквосполучення *-шся* треба вимовляти як [с':а]. Наведіть 10 прикладів.
18. Запишіть 10–15 слів, у яких унаслідок асиміляції приголосні пом'якшуються. Порівняйте написання і особливості вимови. Які приголосні мають найбільшу здатність пом'якшуватися?
19. Які відхилення від орфоепічних норм трапляються при вимові поданих нижче слів? Запишіть фонетичною транскрипцією відповідно до норм літературної мови.
П'ятниця, зоря, м'ясо, порядок, пір'я, чого, чай, чудеса, відпочивати, буряк, виставка.
20. Охарактеризуйте спосіб побудови словникової статті в Орфоепічному словнику.

Усний текст. Дискурс. Висловлювання

1. Текст як об'єкт вивчення.
2. Основні ознаки тексту.
3. Поняття про дискурс.
4. Поняття про висловлювання.
5. Основні елементи тексту.
6. Початки і кінцівки як структурні елементи радіо- та телепрограм, телетекстів.
7. Особливості редагування усного тексту.
- 8.

Література:

- Гальперин И.Р.* Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
- Ковалик І.І., Мацько Л.І.* Методика лінгвістичного аналізу тексту. – К., 1984.
- Одинцов В.В.* Стилистика текста. – М., 1980.
- Радзівєвська Т.В.* Текст як засіб комунікації. – К., 1993.
- Різун В.В., Мамалига А.І., Феллер М.Д.* Нариси про текст. – К., 1998.
- Селіванова О.О.* Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999. – С.106–125.
- Текст. Теория текста. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С.136–137, 507, 508.
- Статті: Висловлювання. Текст // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
- Cook Y.* Discourse. – Oxford, 1992.

Завдання

1. Серед основних елементів, які характеризують добрий текст, в тому числі й усний, насамперед публічний, німецький професор Гайнц Леммерман називає й такі: об'єктивність, ясність, образність, цілеспрямованість, підтримування уваги, повторення, несподіваність, різноманітне змістове наповнення, лаконізм і – як каже дослідник – не останнє місце займає гумор і його різновиди – гостре слово та іронія (*Леммерман Х.* Учебник риторики. – М., 1997. – С.77–91). У тексті № 1 (виступ Ліни Костенко перед студентами Києво-Могилянської Академії) виявіть наявні в ньому перелічені елементи. Поясніть доцільність їх використання.

2. У практикумі з риторики (див.: *Бабич Н.* Основи риторики. – Чернівці, 1999. – С.57) автор виділяє такі характерні риси промови (доповіді). 1) простоту, 2) конкретність, 3) доступність, 4) дохідливість, 5) доцільність, 6) доказовість, 7) інформативність, 8) оригінальність, 9) самобутність, 10) цікавість, 11) емоційність, 12) майстерність, 13) ефективність, 14) наступальність, 15) історичність. З'ясовуючи зміст кожної риси, поясніть, які з них постійні й обов'язкові, а які тематично зумовлені.

Які з перелічених вище рис характерні для судових промов? Покажіть це на текстах №№ 5, 6, 7, 8.

3. Прочитайте тексти, встановіть їх жанрову належність. На основі яких ознак ви робите свої висновки? Напишіть, які екстра-лінгвістичні засоби варто застосовувати, виголошуючи певні частини тексту.

I. Знаний американський фінансист Дж.Сорос видрукував брошуру, присвячену національним проблемам. Мене вона зацікавила тому, що її автор належить до "синтетичної" американської нації, яка має всі ознаки ПОЛІЕТНІЧНОЇ спільноти. Хоча від кожного, хто вариться в американському казані, можна чекати заперечення національних вартостей, Дж.Сорос засвідчив свою до них повагу. Але: окрім слова є число. "Багато" чи "мало" національного потребує здорове суспільство? Таке суспільство Дж.Сорос називає ВІДКРИТИМ і порівнює його внутрішню структуру зі структурою води. Молекулярні зв'язки зумовлюють структурованість води, але водночас і її плинність: баланс цих якостей зумовлює спроможність води бути розчинником, здатним забезпечити взаємодію розчинених у ній сполук – відтак однією з найважливіших складових частин усього живого. Набуваючи при замерзанні жорсткої структури, вода втрачає ознаки "живого", бо перетворюється в лід; надмір національного (ксенофобія, шовінізм, расизм) спричиняє виникнення ЗАКРИТОГО суспільства. Проте перегрівання перетворює воду в газ (пару), що є аналогією ХАОТИЧНОГО суспільства, яке виникає там, де повністю руйнується національна структура. Закритими є усі тоталітарні суспільства незалежно від того, що спричиняється до їх "замерзання" – ксенофобія, класова ворожнеча чи релігійна нетерпимість. Україна нині є суміш-шю острівців тоталітарного льоду, плинних демократичних структур і викидів антинаціонального (антиукраїнського) та атидержавного (анти-Українського) пару.

В.Войтенко

II. Оповідати скажені, з усякого погляду безцільні вчинки сучасної російської бюрократії за останні десятиліття було б занадто багато. Вона згноїла кілька генерацій найкращої російської інтелігенції в

тюремних льохах та сибірських снігах, довела до нечуваного зuboжіння, темноти та занепаду десятки мільйонів російського люду, видушила всі живі соки з російських земств, стіснила до краю російські університети, витиснувши з них майже всі найкращі, талановиті вчительські сили, довела до абсурду середнє шкільництво, звела на нижчий ступінь людову школу, віддавши її в руки попів, здеморалізувала судівництво, одним словом підточила і підірвала в ім'я своєї полотняної благонадьожності всі ті основи, на яких може стояти й розвиватися державне життя. Та не досить того, вона осоромила Росію на весь світ безумною системою русифікації в Польщі та в Литві, забороною української мови, руйнуванням останків автономії Ліфляндії та Фінляндії, грабуванням своїх власних вірмен і т. ін. Нічого всередині Росії вона не лишила нетиканим, на все мусила покласти свою медвежу лапу, всюди мусила напакостити, в своїм сліпім нерозумі ламаючи те, що природне, живе, чесне, а підпираючи здирство, шахрайство та деморалізацію в усякій формі.

І ось як результат і завершення сеї епопеї – остання війна з Японією. Одурилий від повноти свого самовладства, оп'янілий почуттям своєї неодвічальності ні перед ким чиновник глупо-брутально, безтямно і зовсім непотрібно, а бодай до краю легкокомисно вгонює Росію в сю війну. Його п'яній голові сняться легкі побіди над "азіатськими мавпами" і незмірна здобич у краю хризантем та черешневого цвіту. Він у своїй людожерній фантазії вже роздавлює японця, хрупає його з кістками на снідання. Але війна не іграшка, дужим язиком, довгими пальцями та людожерною фантазією її не виграєш. Але навпаки: на людожерні фантазії одурилого всевладного чиновника тисячі, десятки тисяч неповинних людей, селян, робітників, інтелігентів накладають головами; мільйони і мільярди народного добра ідуть із димом, пропадають на дні моря або розкрадаються тим ненажерним хробаччям, що все і всюди тягнеться в хвості бюрократичної орди, як колись хмари галок супроводили татарську орду в її руйнних загонах. Ідуть удари за ударами, один тяжчий від другого. Вони помалу, але немилосердно відслонюють перед світом усю наготу, всю обридливу гнилизну російського режиму, всю безсумлінність, безтямність та бездарність головачів того режиму. Не помагає нечувано безлична, рафінована система брехень. Удар іде за ударом, а кожний обризканий ріками крові там, на далеких проклятих бойовищах; облитий морем сліз тут, на оголених із робітника та порятівника безмежних, але занедбаних, виссаних та виявлених полях Росії.

І. Франко

III. І цариця амазонок Біла Лебідь сказала:

– Мала сьогодні розмову з богами, і небагато втішого вони мені сказали, бо чоловіків, скільки б їх не забили, ми не здолаємо через слабкість та жалісливість нашу. Тоді мені веліли боги вибрати з-поміж моїх юних войовниць найліпшу, найгарнішу, найжорстокішу і найсміливішу. І оце вибрала я тебе. Наказали боги, щоб послала і тебе у глибини часу через чарівництво, яке одній мені вповіли боги наші. І ти покинеш нас, сядеш на коня і рушиш у ті глибини часу, несучи із собою і передаючи поколінням жіночого племені наше неупокорення і войовничий дух. Вряди-годи оживатимеш у світі, звісно, в жіночому тілі, і творитимеш те, для чого ми призначені – мужовбивство. І за те прийматимеш жорстоку від чоловіків покару. Але не бійся і не вражайся, бо вбити тебе ніхто не зможе, адже ти посланниця богів наших у глибини часу. Кожна твоя чергова смерть буде лишень свідченням чи сигналом, що надійшов тобі час знову сідати на коня і мчати в нові покоління до нових людей. Але ти не змінюватимешся духом, бо в цьому твоє призначення. Але для того, щоб таке здійснилося, мусиш сказати мені: чи готова, войовнице, на такий подвиг?

І юна прекрасна істота, тонка в стані, але з м'язистим тілом, гордо скинула голову, блиснула залізно очима й мовила дзвінко, ніби вдаряла мідь об мідь: "Готова, повелителько! Це не твоя і не моя воля, а наших богів. Через це не маємо вибору!"

В.Шевчук

IV. Високошановна пані Надю! Після раптової смерті Вашого батька Петра Яцика, великого українського мецената, в багатьох українських вчителів закралася тривожна думка про те, що другий Міжнародний конкурс з української мови, який він зініціював і на який дав великі кошти, може не відбутися.

Ваше рішення продовжити благородну батьківську справу – то не тільки рішення, продиктоване серцем відданої доньки. Я читала Ваші спогади про Петра Яцика, опубліковані в прекрасній книжці "Меценат, який не відмовився бути українцем", і зрозуміла: для Вас, людини, народженої в Канаді, наші українські проблеми і болі – не порожній звук.

Думаю, що маю всі права подякувати Вам за все це не тільки від себе особисто, а й від мільйонів дітей, учителів, батьків. Адже цей інтелектуальний патріотичний турнір має важливе значення і для піднесення престижу державної мови, і для актуалізації знань взагалі в очах юного покоління (не секрет, що в наш економічно складний час такі цінності всупереч бажанням батьків і вчителів просто розмилися), і має він важливе значення як дорогоцінний шанс школярам, продемонструвавши підготовку, здобути важливу перемогу, а з нею – і таку серйозну грошову винагороду.

Я твердо вірю, що Ви, шановна пані Надю, як віддана світлій батьківській пам'яті донька, не полишите цю святу справу боротьби за українську мову й українську гідність в Україні. І ми ще не раз зустрінемося з Вами і на третьому, і на п'ятому, й на десятому, й на двадцятому чи тридцятому конкурсі, ознаменованих іменем великого українського патріота Петра Яцика.

З правдивою пошаною до Вас

*Ніна Дроздович,
директор гімназії № 191 ім. П.Тичини.*

4. Прокоментуйте запропоновану В.С.Перебийніс схему сприйняття тексту (Див.: *Перебийніс В.С. Методи дослідження стилістики мови і стилістики мовлення // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К.: Наук. думка, 1972. – С.58*), наведіть приклад того, як “працює” ця схема. Як, на вашу думку, можна її розширити?

5. Зробіть копії текстів. Визначте їхні жанрово-стильові особливості. Підкресліть фразові й логічні наголоси, встановіть їхню залежність від структури фрази, порядку слів. Визначте специфіку інтонування підкреслених місць у тексті та роль розділових знаків.

а) І побачивши натовп, Він вийшов нагору. А як сів, то підійшли Його учні до Нього. І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

.. 13. "Ви – сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придається вона вже ні на що, хіба надвір була висипана та потоптана людьми.

14. Ви – світло для світу. Не може сховатися місто, що на верховині гори

15. І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, – і світить воно всім у домі.

16. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла та прославляли Отця Вашого, що на небі.

17. Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, – Я не руйнувати прийшов, але виконати.

18. По правді кажу вам: доки небо і земля не минеться, ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все".

Із Євангелія від Св.Луки.

б) По литовсько-польській уні 1386-го року спочатку було від вищої польської влади зовсім прихильне ставлення до "руської" мови [йдеться про староукраїнську мову. – О.С]. Так, знаємо, що королева польська Ядвіґа (1371–1399) любила читати слов'янську Біблію та твори св. Отців. Король Казимир III видав року 1347-го т.зв. Вислицький Статут "руською" мовою і згідно з § 11 його краківський суддя мав судити згідно з цим Статутом. З опису 1510 р. бібліотеки короля Сигизмунда I (1506–1548) бачимо, що він мав 33 книги "руські" і тільки 1 польську. Відомий польський учений С Бандтке писав 1815 р.: "Усі Ягелончики, аж до Сигізмунда Августа, в Литві по-руськи писали, привілей надання давали і навіть часом не найкраще по-польськи вміли. Казимир Ягайлович IV (□1942) більше вмів по-руськи, ніж по-польськи..."

І.Огієнко

в) Людина – істота вертикальна. Її життя вимірюється не кількістю років, а ступенями ціннісного сходження. Тобто можна прожити дуже багато років марно, а можна за короткий час досягти свого духовного космосу. Річ ось у чому. Підраховано, що життя людини нараховує 700 тисяч годин. З них 400 тисяч вона використовує на сон, обслуговування тіла, їжу, фізичні вправи і т.ін. А на життя, власне внутрішнє життя людини, залишається 200 тисяч годин... Це при тому, що ми витрачаємо два роки життя, щоб додзвонитися до своїх знайомих, і рік життя – на пошуки речей вдома. Я не кажу вже, скільки годин ми витрачаємо перед світлофорами.

С.Кримський

Символи, стереотипи як знаки світової та національної культури і їх роль у журналістській практиці

1. Загальне поняття про символи і стереотипи.
2. Види символів.
3. Поняття соціального стереотипу, його природа і суть.
4. Мова ЗМІ як естетичний стереотип епохи.

Література:

Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. – Луцьк, 1997.

Джеймс Холл. Словарь сюжетов и символов в искусстве. – М., 1999

Керлот Х.Э. Словарь символов. – М., 1994.

Колодний А.М., Филипович Л.О. Релігійна духовність українців вияви, постаті, стан. – Львів, 1996.

Кононенко В. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996.

Славянские древности. Этнолингвистический словарь / Под ред Н.Толстого. – Т.1, 2. – М., 1995.

Шмітт Жан-Клод. Сенс жесту на середньовічному Заході / Пер. з франц. Н.В.Колибіної. – Харків, 2002.

Энциклопедия символических знаков, эмблем / В.Андреева и др. – М., 1999.

Jean Prieur. Symbole świata. – Warszawa, 1985.

Завдання

1. Поясніть тезу: *людина живе в світі знаків і стереотипів*.
2. Які символи влади вам відомі? Який зміст у них вкладають?
3. Схарактеризуйте знаки-символи на грошових купюрах.
4. Розкрийте символічне значення жіночих імен Клеопатра, Ксантипа, Лісістрата, Ньюба, Пенелопа (див. *Маланчук-Рибак О. Жінка в історії*. – Львів, 2002. – С.175–178).
5. Назвіть мелодії, які є своєрідними символами.
6. Підберіть приповідки, у яких вживається числівник *сім*. Чи є підстави вважати цей числівник символом?
7. Схарактеризуйте сигнали наших радіостанцій. Чи можна їх вважати символами?
8. Проаналізуйте символи і стереотипи, які характеризують ЗМІ.
9. Проаналізуйте роботу телеканалу (на вибір) з погляду використання символів.
10. Чи впливає телереклама на стереотипізацію нашого мислення? Поясніть на прикладах.

Усне мовлення в контексті засад класичної риторики

1. Риторика як наука про успішну мовну комунікацію.
2. Семантичне поле терміна *риторика*.
3. Фрагменти історії та теорії риторики.
4. Риторика в Україні.
5. Значення риторики для працівників ЗМІ.

Література:

Бабич Н. Основи риторики. Практикум. – Чернівці, 1999.

Гетьман М.А. Основи риторики. – К., 1988.

Гурвич С.С., Погорілко В.Ф., Герман М.А. Основи риторики. – К., 1988.

Клюев Е.В. Риторика. Инвенция. Диспозиция. Элокуция. Учебн. Пособие для высших учебных заведений. – М., 1999.

Єлісовенко Ю.П. Ораторське мистецтво. – К., 2002.

Корнилова Є.Н. Риторика. Искусство убеждать. Своеобразие публицистики античной эпохи. – М., 1998.

Корніяка О. Мистецтво г'речності. – К., 1995.

Поуст Е. Американський етикет. Мистецтво розмови. – К., 1991.

Сагач Г.М. Риторика. – К., 2000.

Сопер П.Л. Основы искусства речи. – М., 1992.

Таранов И.С. Искусство риторики. Универсальное пособие для умения говорить красиво и убедительно. – Симферополь, 2001.

Томан І. Мистецтво говорити. – К., 1990.

Korolko M. Sztuka retoryki. – Warszawa, 1990.

Lewiński P.H. Retoryka reklamy. – Wrocław, 1999.

O'Keefe D.J. Persuasion. Theory and Research, Sage Publications. – Newbury Park; London; New Delhi, 1992.

Завдання

1. Які чотири частини виділилися в риториці як навчальній дисципліні?
2. Назвіть три основні джерела красномовства. Поясніть значення слова *пишномовство*.
3. Обов'язковими елементами класичної риторики визнано *етос*, *логос*, *пафос*. Розкрийте значення цих термінів.

У риторичі як науці виділено такі п'ять частин: *інвенція, диспозиція, елокуція, меморю, акціо*. Схарактеризуйте кожну з них.

4. Які соціальні чинники зумовлюють розвиток у суспільстві риторичі як теорії і практики?

5. На основі опрацьованої літератури підготуйте короткі виступи на теми: а) Чому сьогодні в багатьох країнах вивчають надбання класичної риторичі і розвивають її положення в неориторичі? б) Що споріднює практику класичних ораторів і сучасних журналістів?

6. Підберіть (до 10) вислови видатних діячів античного красномовства про красу і силу слова. Запам'ятайте їх.

7. Проаналізуйте таблицю "Жанри красномовства".

а) Чи можна її доповнити?

б) Оберіть 2–3 різновиди, схарактеризуйте їх, виділяючи притаманні їм особливості.

ТЕМАТИКА НАВЧАЛЬНИХ ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПІВ

Досвід показує, що короткі (дво-, трихвилинні) публічні виступи студента на запропоновану тему, заздалегідь підготовлену чи виголошену експромтом, сприяють виробленню вправності у техніці усного мовлення. На кожному занятті відводимо 10–15 хв. для таких вправ, і кожний студент упродовж семестру повинен 2–3 рази виступити.

1. Моя виробнича практика: проблеми культури мовлення.

2. Підготуйте виступ на тему, епіграфом до якої доречно вжити вислів І. Франка:

Молотять день і ніч – не жито,
А людські мізки й душі скрито.
Де ран не бачиш, аж вкінці
Зміркуєш: отсю душу вбито!

3. Іван Франко вважав, що *“жертволюбність творить окрасу всякого життя”*. Розкрийте це положення.

4. Відомий учений Нільс Бор мав застереження до такого визначення: *“Професіонал – людина, яка дуже багато знає про свій предмет”*. Поміркуйте, чому.

5. Як розуміти вислів відомого вченого, доктора філософських наук С.Кримського *“Особистість не може бути об'єктом, тобто тим, що протистоїть людині, а тільки суб'єктом. Так, як і Бог не може бути об'єктом; це тільки суб'єкт”*?

6. Поясніть другу частину біблійної заповіді: *“Люби ближнього свого, як себе самого”*. Що значить *“Любити самого себе”*?

7. Поясніть значення біблеїзмів *“Легіон – мені ім'я, багато бо нас”*, *“Князь світу цього”* (див.: *“Євангелія”* від Луки, 8; від Марка, 5; від Йоана, 14).

8. Прокоментуйте одну з Євангельських притч.

9. Які притчі українських письменників ви знаєте? Проаналізуйте одну з них.

10. Мої роздуми про книгу...

11. Моя домашня бібліотека.

12. Інтернет та рефлексії про нього.

13. Подія, яка мене схвилювала.

14. Символи влади в різних народів. Розкрийте їх значення.

15. Прокоментуйте вислів: *“Якщо відмовляються від традицій, то користуються плагіатом”*.

16. У Галичині популярною була пісенька:

Мала баба три сини,

І всі були русини.

З'ясуйте значення слова *русин*. Відповідні статті прочитайте в "Енциклопедії українознавства" (Т.7. Львів, 1998).

16. У Львові на вулиці *Руській* є косметичний магазин "*Русинка*". Дайте довідку про походження виділених назв.

17. Мої міркування з приводу поняття *національність*.

18. Визначте жанрово-стильові особливості тексту № 11.

19. Що вас приваблює у професії журналіста (педагога, лікаря, інженера...)?

20. Моя майбутня авторська телепрограма (радіопрограма).

21. Чому мені (не) подобається тележурналіст...?

22. Хто з українських тележурналістів (радіожурналістів) Вам імпонує і чому?

23. Думки з приводу телепрограми...

24. Моє навчання на факультеті: плюси й мінуси.

25. Охарактеризуйте мовну особистість співрозмовника, у якого доводилося брати інтерв'ю.

26. Накресліть психологічний портрет автора тексту № 1.

27. Що ви порадили б робити для піднесення престижу факультету, на якому вчитеся?

28. Що я знаю про говірку своєї місцевості?

29. Які свята найбільше шанують у вашій родині? Як їх відзначають?

30. Цікавий епізод з мого дитинства (зі шкільного життя).

31. Розкажу одну смішну історію.

32. Моє мовне середовище.

33. Підберіть афоризми, які визначають життєві засади ваших рідних.

34. Вивчіть напам'ять десять приповідок, побудованих на антитезі.

35. Мої сусіди.

36. Охарактеризуйте своє мовлення (використайте карту спостереження № 1).

37. З досвіду редагування усного тексту.

38. Як я працюю над підвищенням рівня своєї мовленнєвої культури?

39. Що мені подобається у нашому місті, а що не подобається?

40. Які музеї мені подобаються і чому?

41. Пофантазуйте: ви зустріли інопланетянина.

42. Пофантазуйте: "Я у столиці України – Києві".

43. Пофантазуйте: "Я в Нью-Йорку".

44. Моє перебування за кордоном.

45. Американців, за свідченням навіть американських культурологів, не поважають у багатьох країнах. Чому?

46. Що ви знаєте про мовну політику у ... державі?

47. Дорога до університету.

48. Афоризми про жінку.

49. Тост на весіллі.

50. Тост з приводу дня народження вашого друга (народився у травні, червні...)

51. Додайте кінцівки (чи початки) до наведених приповідок. У яких ситуаціях доцільно було б їх використати?

а) Краще з мудрим загубити, ніж ...

б) ... – слово його тепле.

в) Не говори про себе добре, бо не повірять, не говори й погане, бо ...

г) ... часом чоловік іде вгору, а часом удолину.

ґ) Яка хата – такий тин, який...

д) Те твоє, що ...

е) ..., ніж дурного поміч.

є) Якби люди не вмирили, то б ...

ж) ..., а рук прикладай.

з) Небита жінка, як ...

и) ..., поки не перескочиш.

і) На те щупак у річці, щоб ...

ї) ..., але за все мусиш заплатити.

й) Живи так, ніби ти маєш завтра вмерти, а працею так, ніби ...

к) ..., вона б небо зрила.

л) ... коли втрачаємо, сумуємо.

Ключ: карась не дрімав; ти даєш; з дурним знайти; батько, такий син; якби свині крила; неклепана коса; казав пан: кожух дам; Бога взивай; що хочеш, будеш мати; не кажи "гол"; уже небо підпирали; що маємо, не шануємо; краще мудрого порада; маєш жити вічно; подумують ще гірше; Бог дав драбину.

37. До рядків з відомих поезій українських класиків допишіть пропущені слова. До яких журналістських тем варто їх використати?

... а ви претеса на чужину
шукати доброго добра.

Т.Шевченко

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як ...

Т.Шевченко

...
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
Роботящим рукам.
Т.Шевченко

Шукай краси, добра шукай!
Вони є все, ...
І.Франко

Не в людях зло, а в путях тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили ...
І.Франко

Лиш ...
Той цілий чоловік.
І.Франко

... темну путь
Проясняють вони.
І.Франко

Бо любов – то мстивий бог,
Як ...
І.Франко

... Їм я до скону бажаю служити,
І.Франко

Ключ:

... хто любить, терпить,
В кім кров живо кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, – ...

... сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.

... тая мати молодая
З своїм дитяточком малим!

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни,
– Путь життя, ...

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра ...

... одно її зневажить,
Любить мститись на обох.

Пісня і праця – дві великі сили!
...

Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелоги орать.
...

... вони є всюди.
Не йди в чужий за ними край,
Найперш знайди їх в своїй груді

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

(можуть перерости у теми курсових та дипломних робіт)

1. Правильність і точність як комунікативна ознака мовлення радіожурналіста (тележурналіста).
2. Орфоепічна норма: еталон і мовленнєва практика.
3. Звуки [r] і [r'] в українському усному мовленні, їх позначення на письмі.
4. Інтонація – важливий елемент культури мовлення.
5. Характер наголосу в українській літературній мові.
6. Голос радіожурналіста, його параметри.
7. Жест, поза, міміка на телеекрані.
8. Порушення орфоепічних норм у радіомовленні.
9. Символ і його значення в телепередачах.
10. Колір на телеекрані.
11. Специфіка мовлення радіо- чи телепередач для дітей.
12. Мовностилістичні особливості радіо- та телепрограм “Погода”.
13. Теле- та радіопрограми на теми здоров'я: лінгвістичний аналіз.
14. Характеристика мовлення ведучих українських радіо- і телепрограм.
15. Початки і кінцівки як структурні елементи виступів радіо-ведучих.
16. Теле- та радіопередачі про культуру мовлення.
17. Мовні особливості сучасної політичної телереклами.
18. Сучасний політичний дискурс (на матеріалі радіо- чи телепередач).
19. Особливості усного мовлення українських парламентаріїв.
20. Мовностилістичні особливості релігійних радіопередач.
21. Мовностилістичні особливості розважальних телепрограм (радіопрограм).
22. Комплімент у мовленнєвій поведінці радіо- (теле-) журналіста.
23. Культура мовленого слова (аналіз радіо- чи телепрограми за вибором студента).
24. Майстерність усних виступів видатних українських культурних діячів.
25. Сучасна молодіжна комунікація у теле- і радіопередачах.
26. Мовна агресія як антипод культури мовлення.
27. Проблеми екології українського слова.

28. Проблеми культури мовлення у сучасних періодичних виданнях.
29. Мовна особистість теле- (радіо) журналіста, шляхи її формування.
30. Мовленнєвий етикет як елемент культури мовлення журналіста.
31. Звертання різної тональності у практиці журналіста.
32. Риторика в античному світі.
33. Ораторське мистецтво в середньовічній Європі.
34. Визначні постаті в ораторському мистецтві України.
35. Культура мовлення у мережі Інтернет.
36. Лінгвістично-психологічний аспект сучасної телереклами в Україні.
37. Ефірне мовлення: стан, перспективи.
38. Діалог у сучасному телевізійному мовленні.
39. Феномен милозвучності української мови.
40. Гумор і сатира в ефірі.
41. Українське красномовство: унікальна сила слова.
42. Символи у тележурналістиці.
43. Розвиток української риторики на зламі тисячоліття.
44. Роль ЗМІ у творенні образу України та українця (вербальні і невербальні засоби).
45. Двомовність: теоретичні засади і прагматика.
46. Роль церкви в утвердженні української мови як державної.
47. Дитина в телерекламі.
48. Жінка в телерекламі.
49. Українське публічне мовлення: від стагнації до нових параметрів розвитку.
50. Мовотворчість журналіста в інтерпретації Івана Франка.

КАРТИ СПОСТЕРЕЖЕНЬ**КАРТА СПОСТЕРЕЖЕННЯ № 1**

ЕЛЕМЕНТИ МОВЛЕННЯ	ДОБРЕ	МОЖНА ПОПРАВИТИ
Фонаційне дихання		
Темп мовлення (повільний, середній, швидкий)		
Ритм		
Паузи		
Сила голосу		
Інтонація		
Дикція		
Артикуляційна база		
Орфоепічні норми		
Слововживання (зрозумілість слів, правильна сполучуваність)		
Граматична правильність		
Образні засоби		

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ	ДОБРЕ	МОЖНА ПОПРАВИТИ
Зоровий контакт		
Поза тіла		
Жестикуляція		
Міміка обличчя		
Динаміка поведінки (психологічна характеристика)		

ТИПОВІ ТЕСТИ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Блок тестів і завдань підібрано з метою:

дати педагогові матеріал для проведення контрольних робіт різного рівня, а також додатковий матеріал для закріплення раніше вивченого. Наприклад, 1–34 завдання варто давати на так званий нульовий рівень контролю, щоб перевірити загальну грамотність. Підібрано велику кількість завдань, щоб можна було проконтролювати засвоєння орфоєпії, складоподілу тощо;

дати студентіві стаціонарного і заочного відділу матеріал для самостійного вивчення окремих тем, спонукати до роздумів над фактами мовлення, стимулювати до роботи над словниками, посібниками; звернути увагу на складні випадки, які виникають у практичній роботі журналіста, навчитися контролювати своє мовлення, позбуватися (різного типу) інтерферем. Особливо наполегливо треба працювати над тим, щоб уникати інтерферем – стійких висловів, які відбивають російську підоснову тих, хто пише українською мовою. Наприклад:

<i>російські</i>	стійкі вислови	<i>питомо українські</i>
<i>в данное время</i>	<i>в даний час</i>	<i>на цю пору, тепер, у цей час</i>
<i>в данном случае</i>	<i>в даному разі</i>	<i>в цьому разі</i>
<i>в прошлом году</i>	<i>в минулому році</i>	<i>рік тому, минулого року, торік</i>
<i>в случае необходимости</i>	<i>у випадку необхідності</i>	<i>у разі потреби, якщо є потреба (необхідність)</i>
<i>из-за отсутствия доводов</i>	<i>через відсутність доказів</i>	<i>якщо доказів немає</i>
<i>как можно скорее</i>	<i>як можна швидше</i>	<i>якомога швидше, якнайшвидше</i>

короче говоря	коротше кажучи	якщо коротко, то...
ни за какие блага	ні за які блага	нізащо в світі
носит название	носить назву	має ім'я, зветься, називається
обстоятельства со- впадают	обставини співпадають	збіг обставин
по крайней мере	по крайній мірі	принаймні, щонайменше
по понедельникам	по понеділках	щопонеділка
потерпеть аварию	потерпіти аварію	зазнати аварії
приглашаются желающие	запрошуються бажаючі	запрошуємо зацікавлених
против желания	проти бажання	усупереч бажанню
рукой подать	рукою подати	поблизу, недалеко ходити
ставит вопрос	ставити питання	порушувати питання
ставит выше всего	ставити вище всього	ставити понад усе
считаю возможным	рахую можливим	вважаю (визнаю) можливим (за можливе)
тем не менее	тим не менше	проте, а втім, однак; а все-таки, а все ж таки, попри це
физическая подготовка	фізична підготовка	фізичний вишкіл

1. Контрольні завдання

1. Перепишіть слова відповідно до чинного українського правопису.

а) Східно-німецький, торф'яний, поки-що, поволжський, Уманьщина, бур'ян, бур'як, аби-хто, військово-полонений, з-підлоба, побатькові, біло-сніжний, боягузство, Ватікан, інтелегенція.

б) Кінець-кінцем, народно-поетичний, моркв'яний, Поволжжя, воронежський, Познаньщина, подвір'я, міжпр'я, ніби-то, військово-зобов'язаний, по-суті, від'їзжати, сшити, пісчаний, аби-як.

в) Західно-сибірський, рік-у-рік, різд'яний, парижський, кри-
ворізьський, вагоно-ремонтний, по-латині, тьм'яний, сцідити, казіно,
аби-куди, допобачення, брацтво, східно-європейський.

г) Джінси, паровозо-ремонтний, агенство, всього-навсього, Ана-
толієвич, ділер, суспільно-корисний, пганський, мавп'ячий, загально-
освітній, медальон, дарма-що, військомат.

2. У поданих реченнях розставте розділові знаки відповідно до
правил пунктуації. Поясніть їх уживання.

а) Давид розгорнув книжку і вп'явшись очима в дрібний шрифт
почав читати.

А. Головка

Давно те минуло як тими шляхами що йшли гайдамаки ходив я і
плакав і людей шукав щоб добру навчили.

Т. Шевченко

б) Земле моя всеплодющая мати сили що в твоїй живе глибині
краплю щоб в бою сильніше стояти дай і мені.

І. Франко

Там за горами вже день і сяє сонце а тут на дні міжгір'я ще ніч.

М. Коцюбинський

в) Книги морська глибина
Хто в них пірне аж до дна
Той хоч труду мав досить
Дивні перли виносить.

І. Франко

Те що її зацікавило було не що інше як троє осідланих коней під
ганком вілли.

М. Коцюбинський

г) Страшні слова коли вони мовчать
коли вони зненацька причаїлись
коли не знаєш з чого їх почать
бо всі слова були уже чиїмись.

Л. Костенко

Розгойдане море вже брудне й темне насакувало на берег і
покривало скелі.

М. Коцюбинський

3. У словах та словосполученнях розставте наголоси відповідно до норм літературної вимови.

а) Дивлячись, три шляхи, приязнь, типові помилки, рукопис, легкий, мережа, подруга, широко, предмет, квартал, параліч, середина, показник, фаховий, валовий, нові здобутки, маршовий, центнер.

б) Два брати, були запитання, фільтровий, мозолистий, помовчати, алкоголь, виразне читання, літопис, нові вірші, валовий, пасквіль, феномен, діалог, статуя, чисельник, повстання, твого завдання, орю, бюлетень, оленячий.

в) Типові завдання, сільськогосподарський, орючи, у середині рукопису, співробітництво, чотирнадцять сторінок, два рази, олень, мого, їздячи, звемо, донька, доданок, істерія, змовчати, ідемо, булава, всього, дворазовий, віршовий.

г) Не було професорів, ветеринар, ненавиджу, порядковий, були у приятеля, винагорода, два ходи, чисельник, два ясени, солодко, добуток, іконопис, йдучи, здалека, зсередини, зберемо, дві доньки, алкоголь, довідник, дрова.

4. У яких словосполученнях недоречно вживають прикметник *вітчизняний*?

5. Яке слово вживають замість іменника *датчанин*? Чому?

6. Які помилки допускають, уживаючи слова *рахувати*, *рахунок*?

7. Чому ненормативним є вислів *мій домашній адрес*?

8. Які українські відповідники подано до російських висловів *в данное время*, *в данном случае*, у найновіших лексикографічних працях? (Див.: Головащук С. Російсько-український словник сталих словосполучень. – К, 2001).

9. Який вислів вживаєте, вітаючись: *Добрідень!* *Добрий день!* *Доброго дня!* Чому?

10. Які помилки допускають, уживаючи дієслова *являтися*, *знаходитися*?

11. Чому неправильним є вислів *зорові почуття*?

12. Які помилки допускають, уживаючи дієслово *познайомити(ся)*?

13. Чи завжди правильно вживаємо займенники *котрий?* *який?* Наведіть приклади.

14. Що можна відкривати? *Очі*, *книжку*, *рахунок*, *вогонь*, *двері*, *зошит*, *вікно*, *рот*, *сезон*?

15. Поясніть помилку у вислові *інша сторона медалі*.

16. Яку помилку допускають, уживаючи слово *попереджувати* (*попередити*)?
17. Чи завжди доречно вживаємо слово *наступний*?
18. Яка семантика висловів *Скільки годин? Яка година? Котра година?*
19. Коли недоречно вживати дієслова *заставити, поступати, мішати*?
20. Які помилки допускають, уживаючи слово *любий*?
21. У якому значенні вживають слово *націоналізм*?
22. Чому недоречними є фрази *вільна вакансія, мій автопортрет, пам'ятні сувеніри, дисертаційне дослідження*?
23. Поясніть помилки у вислові *запрошуються всі бажаючі*.
24. Чому неправильні вислови *біля сто чоловік, порядку 50 відсотків*?
25. Укажіть, які помилки допускають у формах іменників при числівниках *два, три, чотири*.
26. Поясніть, чому неправильними є іменникові форми у висловах *23 гектара, 2 літра*.
27. Коли треба вживати форми *буряка – буряку, соняшника – соняшнику, каменя – каменю, костюма – костюму*?
28. Яка форма правильна *п'ять солдатів* чи *п'ять солдат*? Чому?
29. Чому *п'ять грузинів*, але *п'ять болгар*?
30. Коли доцільно вживати родовий часу, а коли місцевий часу?
31. Чому ненормативним є вислів *шкільні і канцелярські приладдя*?
32. Чому ненормативними є вислови у нього *кучерявий волос, у нас гарна мебель*?
33. Поясніть характер помилки у висловах *різка біль, наукова ступінь*.
34. Утворіть прикметники від топонімів *Перемишль і Перемишляни*.
35. Яку помилку допускають, уживаючи вислів *брат старший мене*?
36. Чому вислів *самий кращий* ненормативний?
37. Чому ненормативним є вислови *хворіє грипом, згідно наказу, відповідно з розпорядженням, дякуючи вам*?
38. Яка загальна тенденція щодо вживання активних дієприкметників теперішнього часу?
39. Поясніть, чому (з погляду фоніки) неправильним є речення *Слухали питання про придбання устаткування і обладнання*.

40. Виявіть ненормативні вислови, виправте помилки, поясніть їх, використовуючи словники, посібники.

а) Знаходити потрібним, давати добро, знаходиться в друку, держатися в стороні, оточуюче середовище, підписка на газети, підростаюче покоління, попередження аварії, співставляти факти, спроба осмислити;

б) другим разом, комісія по складанню резолюції, на відкритому місці, не мішало б, першочергове завдання, отримати освіту, саме головне, толком не розумію, надійшла заява, поштова карточка;

в) друга сторона медалі, жила площа, любою ціною, на перших порах, доля істини, немаловажне значення, питання вияснено, закрити вікно, тупикова ситуація, це тобі так не минеться.

г) діло минуле, зі сторони видніше, любо подивитися, краще всього, на свою біду, підводити підсумки, прийти до висновку, хворий на туберкульоз, хресні батьки, діючі закони.

41. Виявіть помилки, поясніть їх. Виправте речення.

а) 1. Зібрали урожай із тисяча семиста п'ятдесятьох шести гектарів.

2. Поступаючі до коледжу здають наступні документи.

3. Придбайте автомобіль в розстрочку.

4. Подав заяву директору Івану Петровичу Коваленко.

5. Мова йде про саме важне.

6. Приведені показники співпадають.

б) 1. Можемо привести слідуючі приклади.

2. Невірні рішення приносять велику шкоду.

3. Поступило багато пропозицій.

4. Певну долю витрат приймає на себе власник.

5. По всім питанням ти дав вірну відповідь.

6. Потрібно більш серйозніше відноситися до свого здоров'я.

в) 1. Наше заключення слідує.

2. Документи можете здавати в любий технікум.

3. Ніхто, навіть самі кращі учні, не рішили цієї задачі.

4. По нашій кафедрі є два співшучака.

5. Хворобу легше попередити, ніж лічити.

6. Різка біль в області серця.

г) 1. Продається стіл, бувший у користуванні, по сходній ціні

2. Мале підприємство підписує договори з мулярами.

3. Прийом в поліклініці починається в вісім годин.
4. Мій брат старший мене.
5. Чи маєте пропуск до учбового корпусу?
6. Його відповідь вартує самої вищої оцінки.

42. Яким конструкціям віддаєте перевагу? Відповідь обґрунтуйте

- а) Питання вияснено – справу з'ясовано,
завдання найбільшої ваги – першочергове завдання,
має прізвище чоловіка – носить прізвище чоловіка,
не мішало б – не вадило б – не завадило б,
на пару слів – на кілька слів,
два нормативних акти – два нормативні акти.
- б) У протилежність – на противагу,
немає потреби – відпала необхідність,
розгортати книжку – відкривати книжку,
явка обов'язкова – присутність обов'язкова,
на звороті – на зворотній стороні,
по всіх правилах – за всіма правилами.
- в) Чинні закони – діючі закони,
хворіє атеросклерозом – хворіє на атеросклероз,
командувач армією – командуючий армією –
командувач армії,
крайні міри – надзвичайні заходи,
почати обговорювати – приступити до обговорення –
почати розгляд,
як можна швидше – якнайшвидше – якомога швидше.
- г) Немаловажне значення – важливе значення,
спочатку, напочатку – на перших порах,
загалом – в цілому,
далеко більше ніж – набагато (багато, значно) більше ніж,
як ні в чому не бувало – наче нічого не сталося,
шана і хвала кому – честь і хвала кому,
дати зелену вулицю – відкривати зелену вулицю.
- ґ) 32 центнера – 64 центнери,
який жах – яке страхіття – який кошмар,
як находиш потрібним – як собі знаєш,
на видному місці – на видноті – на відкритому місці,
закон на стороні позивача – закон на боці позивача,
знаходиться при владі – є при владі.

- д) Вмишатися в розмову – втрутитися в розмову,
у будь-яку мить – улюбий момент – у будь-який момент,
всезагальний перепис – загальний перепис,
розкрити книжку – розгорнути книжку,
забезпечені сім'ї – благополучні сім'ї.
- е) Подивитися фільм – переглянути фільм (стрічку),
носяться чутки – іде поголос – ходять чутки,
не судилося – не судьба,
молоде покоління – юнь – підростаюче покоління,
нерідкі випадки – часто буває, що...,
обопільна згода – взаємна згода – обоюдна згода,
- с) Нанести удар – завдати удару,
бути терпеливим – набратися терпіння,
не має відношення до цього – не стосується цього,
собі на лихо – на свою біду – собі на біду,
хибне (помилкове) обчислення – невірне обчислення –
неправильне обчислення,
у всіх випадках – завжди.

43. Затранскрибуйте слова відповідно до норм літературної вимови. Використайте Орфоепічний словник української мови. Пояснить відмінності між написанням і вимовою (5–6 прикладів).

а) На бочці, заводський, Маньчжурія, не мучся, сміється, невістчин, підшкірний, дядько, рідкий, легко, буряк, міжгір'я, дерево, мисься, норвежці;

б) ірландський, надземний, кузня, лічба, анекдот, шістдесят, поріг, нігті, з джерела, шубка, відцуратися, ніжка, на пічці, не спиться, отже;

в) шістсот, солодший, кандидатський, надсилати, відчуття, кладка, пиріг, дьогтю, кожух, людський, не поріжся, ось де, змагається зоря;

г) підшити, у діжці, відстань, голубка, з жалю, безчесний, свідчити, світський, дивисься, молодці, з Петром, почути, кладка, мороз, розпука.

44. Яке звукове значення літери *ч* у висловах *хоч як, хоч плач, хоч би*?

45. У яких словах при вимові окремих звуків чи звукомплексів можливі відхилення від літературної норми? Пояснить їх. Слова затранскрибуйте.

а) Сніг, книжка, кукурудза, саджанець, уродженка, зберегти, відчути, кинджал, звідки, одинадцять, шістдесят, кладка, качан;

б) відчутти, ходжу, дядько, молодший, підкова, онуків, на стежці, відстань, відцуратися, підстава, слідчий, не поріжся, чотири;

в) пришвидшувати, відчуття, відпустити, підкопати, на кладці, рідший, відступ, солодший, гарний, Київ, дуб, сиджу, щодня;

г) підшукати, свідчення, згадка, людський, відсунути, мороз, у книжці, відси, м'ясо, надсилати, поріг, норвежці, читач.

46. Запишіть слова фонетичною транскрипцією і поділіть їх на склади.

а) Мовчазний, шефство, шевство, гострота, розбити, чайка, кра, ансамбль, капшук, копистка;

б) черствий, каламутний, відбувати, гайнути, південь, порушник, кепський, розбрат, полум'я, сосновий;

в) постріл, мистецтво, чесність, вийшов, розгублений, частина, електричний, безвість, дійсність, назустріч;

г) затишно, нудьга, порт'єра, розрізаний, сприймання, прообраз, усмішка, підтюпцем, стежки, шапки.

47. Поясніть, які звукові закони обумовлюють складоподіл (в усному мовленні) поданих слів. Схарактеризуйте склади.

а) Лож-ка, му-шка, звід-ки, ві-тка, рід-кий, різ-кий, хи-ткий, кві-тка, клад-ка, вій-сько, пе-стли-вий, пер-шо-твір;

б) жи-тло, за-зем-ле-ний, з'є-дну-ва-ти, є-пи-скоп, є-пар-хі-я, зі-ско-чи-ти, зій-ти-ся, жерд-ка, під-ко-ри-ти, при-ї-жджий;

в) за-гад-ка, ша-пка, каз-ка, ми-ска, буд-ка, ве-сна, вій-на, сир-ник, ко-стру-ба-тий, ко-смо-навт, пер-стень, до-вез-ти, по-ве-сти;

г) го-луб-ка, ку-пка, книж-ка, ка-шка, за-слін, се-стра, сві-до-цтво, Ко-стян-тин, спи-ску, різ-ко, від-са-хну-ти-ся, пі-дро-бля-ти.

48. Поясніть характер помилки у поданих реченнях:

а) Такий підхід дав змогу вченим відкрити не лише нові теми, а й по-новому глянути на вже відомі проблеми (3 газети).

б) У перших числах квітня проходив Студентський Собор, учасниками якого були не тільки студенти Академії, а й інших вузів Львова та Києва (3 газети).

в) Факти змушують нас думати не лише про власні досягнення і бажання, а й позитивно оцінити інших людей, чогось навчитися від них (3 газети).

г) У книжці можна прочитати не тільки про "живу воду", а цілющі напої, дивовижні відвари, чар-зілля, а й довідатися, як приготувати козацькі лікувальні напої" (3 газети).

д) Були в залі не тільки дорослі, а й учні міських шкіл і навіть дитячого садка (3 газети).

д) Він наголосив, що вивчати, знати і керувати кадрами – справа нелегка (3 газети).

е) Всі, хто з'явилися на збори, висловили недовіру голові (3 газети).

Типові тестові завдання

49. Хто автор наведеного нижче вислову?

“Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера”.

1. Іван Франко.
2. Євген Сверстюк.
3. Іван Огієнко.
4. Павло Мовчан.

50. З якої популярної праці про культуру української мови ця цитата?

“... Перед тим, як позичити слово з іншої мови, треба дуже пильно, ретельно обнишпорити всі кишені своєї пам'яті й лише після того, як ви переконалися, що в жодній із них нема потрібного слова, звертайтеся до позиченого, але з обов'язковою умовою – підпорядкувати його законам своєї мови”.

1. Олександр Пономарів. Культура слова. Мовностилістичні поради (К., 2001).

2. Борис Антоненко-Давидович. Як ми говоримо (К., 1997)

3. Святослав Караванський. Пошук українського слова, або боротьба за національне “Я” (К., 2001)

51. Кому із російських поетів належать слова:

*Я постою у края бездны
И вдруг пойму, сломясь в тоске,
Что все на свете только песня
На украинском языке.*

1. В.Мартінов.
2. Л.Кисельов.
3. О.Твардовський.
4. В.Маяковський.

52. Котрі з наведених тверджень правильні?

1. Через пізнання мови пролягає шлях до пізнання людини.
2. Мова – категорія економічна.
3. Мова є основним інструментом пізнання.
4. Дійсна й об'єктивна картина світу відображена в різних мовах неоднаково.

53. Котрі з наведених нижче твердження правильні?

1. Фонаційне дихання вимагає свідомого регулювання процесу дихання.

2. Порядок елементів при фонаційному диханні такий: вдих – пауза – видих.

3. В основі мовлення (і загалом голосоутворення) лежить змішано-діафрагмовий тип дихання.

54. Органи артикуляції – це:

1. Губи, щелепи, язик, м'яке піднебіння, корінь язика.

2. Язик, губи, гортань, діафрагма, гортань.

3. Легені, язик, губи, м'яке піднебіння, голосові зв'язки.

55. Характерною ознакою артикуляції приголосних звуків є:

1. Шум.

2. Шум і голос.

3. Голос.

56. Серед голосних більш напружені це:

1. [i], [y], [и].

2. [i], [o], [y].

3. [a], [и], [e].

57. У котрому рядку є чотири шиплячі?

1. [б], [ч], [с], [ц'], [ш], [р], [н], [дз]

2. [с], [з'], [дж], [л], [п], [б], [ш], [ж]

3. [м], [ч], [й], [ш], [с'], [дж], [ж], [г']

4. [г], [н], [с], [р], [ж], [ш], [ч], [в]

58. Шиплячі приголосні:

1. Можуть пом'якшуватися перед і.

2. Можуть бути напівм'якими.

3. Можуть бути тільки твердими.

59. У котрих словах є м'який звук [р']?

1. Рябий. 2. Подвір'я. 3. Трьох. 4. Секретаря. 5. Зоря. 6. Повір'я.

7. Ріка. 8. Поріг. 9. Зірка. 10. Рівний. 11. Порядок. 12. Рюкзак.

60. У котрих словах на місці крапок треба вимовляти звук [г']?

1. З...едзатися. 2. А...рус. 3. ...азета. 4. На ...рунті.

5. А...ресія. 6. ...валт. 7. ...анок. 8. Джи...ун. 9. ...аздиня.

10. А...ітація. 11. ...речний. 12. ...удзик.

61. У котрих словах за правилами орфоєпії звук [г] знеголошується і навіть оглушується (вимовляється як [х] чи з наближенням до нього)?

1. Могти. 2. Кігті. 3. Пиріг. 4. Дьогтю. 5. Допомогти.

6. Сніг. 7. Нігті. 8. Зберегти. 9. Вогко. 10. Вигравати. 11. Легко.

12. Бігти.

62. Звукокомплекс *-ться* у дієслівних формах треба артикулювати як

1. [т'с'а]. 2. [ц':а]. 3. [ц'с'а]. 4. [ц'а].

63. Звукокомплекс *-нтськ* (студентський) слід артикулювати як

1. [нтс'к]. 2. [н'с'к]. 3. [нс'к]. 4. [н'ц'к].

64. Котрі слова затранскрибовано з відхиленням від орфоепічних норм?

1. [бой'шс'а]. 2. [хожу]. 3. [кукуру'за]. 4. [д'а'д'ко]

5. [мйа'гко]. 6. [че'сн'іст']. 7. [п'ат']. 8. [бйе'с':а]. 9. [кни'шка]

10. [л'ічба]. 11. [кінжа'л]. 12. [зл'іст'].

65. Котрі слова затранскрибовано з відхиленням від орфоепічних норм?

1. [позвони'ти]. 2. [са'жанц'ї]. 3. [ві'тстан']. 4. [стерехти].

5. [д'о'хт'у]. 6 [сйжу]. 7. [прийіжжа'ти]. 8. [голупка]. 9. [д'їт]

10. [ло'жка]. 11. [же'ртка]. 12. [бой'т'с'а].

66. При вимові котрих слів можливі порушення літературної норми? Поясніть їх.

1. *Мороз*. 2. *Людський*. 3. *Кладка*. 4. *Київ*. 5. *Відпочивати*.

6. *Одинадцять*. 7. *Гриб*. 8. *Молодий*. 9. *Голубка*. 10. *Різкий*

11. *Казка*. 12. *Порада*. 13. *Багатий*.

67. При вимові котрих слів можливі порушення норми? Поясніть їх.

1. *Ложка*. 2. *Звідки*. 3. *Рідший*. 4. *Слідчий*. 5. *Загадка*. 6. *Тісто*. 7.

Солодкий. 8. *Підзолистий*. 9. *П'ять*. 10. *Звідси*. 11. *Губка*. 12. *М'ясо*.

13. *Ганна*.

68. При вимові котрих слів можливі порушення норми? Поясніть їх.

1. *Відчинити*. 2. *Відпустити*. 3. *Підкопати*. 4. *Віддячити*.

5. *Передчуття*. 6. *Відчуття*. 7. *Підшукати*. 8. *Підживити*. 9. *Пришвидшувати*.

10. *Свідчення*. 11. *Відходити*. 12. *Київ*.

69. У котрих словах можливі помилки у вимові? Поясніть їх.

1. *Підкова*. 2. *Дядько*. 3. *Онуків*. 4. *Порада*. 5. *Поріг*. 6. *Різко*.

7. *Рідкий*. 8. *Одинадцять*. 9. *Книжка*. 10. *Кладка*. 11. *На стежці*.

12. *Швидко*.

70. У котрих словах звук [з] треба артикулювати як [ж]?

1. *Безжалісний*. 2. *Вивізви*. 3. *З джерела*. 4. *Змовкнути*.

5. *Безчестя*. 6. *Розходитися*. 7. *Зжувати*. 8. *Безшлюбний*. 9. *Берізка*.

10. *Безжурний*. 11. *Безшумний*. 12. *Розцінити*.

71. У котрих українських словах наголошений інший склад, ніж у російських відповідниках?

1. *Чотирнадцять*. 2. *Село*. 3. *Розпад*. 4. *Ненавидіти*. 5. *Сонце*.

6. *Солома*. 7. *Подруга*. 8. *Низький*. 9. *Студент*. 10. *Шкільний*. 11.

Кухонний. 12. *Ластівка*.

72. У котрих із поданих слів правильно підкреслено наголошені склади?

1. Несла.
2. Квартал.
3. Новий.
4. Цього.
5. Документ.
6. Низький.
7. Чотирнадцять.
8. По-новому.
9. Вимова.
10. Роблю.
11. Монолог.
12. Завдання.

73. У котрих із поданих слів правильно підкреслено наголошені склади?

1. Ознака.
2. Цього.
3. Черговий.
4. Виразний.
5. Ходжу.
6. Центнер.
7. Котрий.
8. Була.
9. Гуртожиток.
10. Кілометр.
11. Ненависть.
12. Предмет.

74. Характер наголосу в українській мові:

1. Напружено-силовий.
2. Мелодійний.
3. Силовий.

75. У котрих словах є порушення складоподілу?

1. Чер-ствість.
2. По-ру-шник.
3. Ну-дъга.
4. За-йшов.
5. Під-роб-ля-ти.
6. По-вез-ти.
7. По-ве-сти.
8. Пе-стли-вий.
9. Ви-їж-джати.
10. Пер-стень.
11. Пуб-ліч-ний.
12. Прий-мак.

76. У котрих словах є порушення складоподілу?

1. Мо-лоть-ба.
2. Нав-че-ний.
3. Вий-ди.
4. Зай-че-ня.
5. Муд-рість.
6. Зок-ре-ма.
7. Тріс-ка.
8. За-гад-ка.
9. Діж-ду-ся.
10. До-чка.
11. Віт-чим.
12. Зу-стрі-ча-ти-ся.

77. Визначте, у котрих словах складоподіл відповідає нормам літературного усного мовлення.

1. Над-то.
2. Шап-ка.
3. Шиб-ка.
4. Лан-цюг.
5. Прик-лад.
6. Біл-ка.
7. Кос-міч-ний.
8. Пас-та.
9. Піс-ки.
10. Вір-ту-аль-ний.
11. Пас-ка.
12. Вій-сько.

78. Визначте, у котрих словах складоподіл відповідає нормам літературного усного мовлення.

1. Ніж-ка.
2. Киш-ка.
3. Вос-ку.
4. На-гля дач.
5. Я-гід-ка.
6. Ви-рі-ши.
7. Річ-ка.
8. Зу-бчас-тий.
9. За-кли-ка-ти.
10. За-ка-блук.
11. Злі-зи.
12. Злі-сний.

79. Котрі з поданих іменників мають правильну форму кличного відмінка?

1. Ігоре!
2. Ігорю!
3. Олегу!
4. Олеже!
5. Юріс!
6. Степане
7. Андрійовичу
8. Маруся!
9. Марусю!
10. Шановний Іване
11. Івановичу
12. Ткаче!
13. Дорогий Петро
14. Петровичу!

80. Котрі з поданих числівників мають правильну відмінкову форму?

1. Семисот.
2. П'ятдесяти.
3. Вісьми.
4. Трома.
5. П'ятьох.
6. Сіма.
7. Семидесятьма.
8. П'ятьохсот.
9. Сімохсот.
10. Дев'я-

тистами. 11. Дев'яностами. 12. Семистами. 13. Восьмидесяти.

14. Сьомастами. 15. Сімомастами.

81. У котрому рядку правильно записані обидві форми складених числівників?

1. Р.в. *восьмисот двадцяти дев'яти, вісімсот двадцятьох дев'ятьох.*

2. О.в. *п'ятьмастами сорока вісьма, п'ятьмастами сорока вісьмома.*

3. М.в.(на) *сімохсот дев'яноста п'яти, сімохстах дев'яноста п'ятьох.*

82. У котрому рядку правильно записані обидві форми складених числівників?

1. Р.в. *п'ятисот вісімдесяти двох, п'ятьохсот вісімдесятьох двох.*

2. О.в. *семистам вісімдесяти семи, семистам вісімдесятьом сімом.*

3. М.в. (на) *дев'ятистах шістдесяти чотирьох, дев'ятистах шістдесятьох чотирьох.*

83. У котрих реченнях допущені граматичні помилки?

1. Є сенс більш докладніше поговорити про діючий закон.

2. Зібрали урожай із тисяча сто тридцять чотирьох гектарів.

3. Ми співставили факти.

4. Насамперед хочу подякувати учасників круглого столу.

5. Попередити хворобу легше, ніж її лічити.

84. Відзначте фрази, у котрих є граматичні помилки.

1. *Сама вигідна пропозиція.* 2. *33 мільйона.* 3. *Гостра біль.*

4. *Біла тюль.* 5. *Від нікого не залежний.* 6. *Потрібні столярі.*

7. *П'ять кілограм цукру.* 8. *Буду о десятій годині.* 9. *35,6 відсотків*

10. *У старому пальто.*

85. Відзначте фрази, у котрих є граматичні помилки.

1. *Праця виноградара.* 2. *Приймає по п'ятницях.* 3. *Вчена*

ступінь. 4. *Води Байкала.* 5. *Два бюлетня.* 6. *Давайте, поговоримо.*

7. *Молодший мене.* 8. *Краще всього.* 9. *Дві літри.* 10. *Старший по*

віку.

86. Вислови подано попарно. Котрі з них виберете як природні для української мови?

1а. *Вроді спить.*

1б. *Наче спить.*

2а. *Водночас.*

2б. *В один і той же час.*

3а. *По змозі.*

3б. *В міру сил.*

4а. *Мені байдуже.*

4б. *Мені все рівно.*

5а. *Привселюдно.*

5б. *На виду у всіх.*

6а. *Вповні заслужено.*

6б. *Цілком заслужено.*

7а. *В порядку виключення.*

7б. *Як виняток.*

87. Вислови подано попарно. Котрі з них виберете як природні для української мови?

1а. Питання в'яснено.	1б. Справу з'ясовано.
2а. По ділам служби.	2б. У службових справах.
3а. По мірі того, як...	3б. Відповідно до того, як...
4а. Щопонеділка.	4б. По понеділках.
5а. Ставити вище всього.	5б. Ставити понад усе.
6а. Як попало.	6б. Абияк.
7а. Як ні в чому не бувало.	7б. Наче нічого не сталося.
88. Вислови подано попарно. Котрі з них виберете як природні

для української мови?

1а. Мати авторитет.	1б. Користуватися авторитетом.
2а. Крайні міри.	2б. Надзвичайні заходи.
3а. Докорінно.	3б. Корінним образом.
4а. Бути на хорошому рахунку.	4б. Мати добру репутацію.
5а. Провідна організація.	5б. Ведуча організація.
6а. Будьте добрі.	6б. Будьте ласкаві.
7а. Запобігти пожежі.	7б. Попередити пожежу.
89. Котрі з поданих висловів ненормативні?

1. Область застосування. 2. Одержати освіту. 3. Справу з'ясовано. 4. Жорсткий мороз. 5. За всіма правилами. 6. Думки співпадають. 7. По імені і по батькові. 8. Любий з вас. 9. Хворий на грип. 10. Улюблений співак. 11. По вказівці. 12. Підростає покоління. 13. Навколишнє середовище. 14. Самий видатний.

90. Котрі з поданих висловів ненормативні?

1. Діюче законодавство. 2. Діюча армія. 3. Очевидна помилка. 4. Якість гарантується. 5. Запрошуються всі бажаючі. 6. Обсяг робіт. 7. Область озер. 8. Неодмінно прийду. 9. Одобрення плану. 10. Надзвичайні заходи. 11. Лишній раз. 12. Займатися в школі. 13. Завідувач кафедрою. 14. Зайняти гроші.

91. Котрі з поданих висловів ненормативні?

1. Зайвий раз. 2. Як находиш потрібним. 3. Сотні солдат. 4. Так склалося. 5. Свято Троїці. 6. Являється помилкою. 7. Сердечний приступ. 8. Щиро радий. 9. Рахую можливим. 10. Куди не йшло. 11. Не судьба. 12. Дай Бог щастя. 13. До сих пір. 14. Заказний лист.

92. У котрих фразах є відхилення від норм слововживання?

1. *Перемогли киявляни.* 2. *Сказано в мій адрес.* 3. *Біля шостої години.* 4. *Відбувся конкурс шахматистів.* 5. *У матчі приймали участь датчани.* 6. *Музикальне училище.* 7. *Ведуча організація.* 8. *Попередити пожежу.* 9. *Співставляти факти.* 10. *Діючий указ.*

93. У котрих фразях є відхилення від норм слововживання?

1. *Поступати в інститут.* 2. *Надходить в продаж.* 3. *Другими словами.* 4. *Потерпіти невдачу.* 5. *Явитися з повиною.* 6. *Виступав у якості голови.* 7. *Крига скресла.* 8. *Загострювати протиріччя.* 9. *Порядка 70 кілометрів.* 10. *Об'єм робіт.*

94. Котрі сполучення з прийменником по нормативні?

1. *По доброті.* 2. *По замовленню.* 3. *По хворобі.* 4. *По вашій просьбі.* 5. *По змозі.* 6. *По всіх правилах.* 7. *По всьому видно.* 8. *По крайній мірі.* 9. *По дурості.* 10. *По новій стороні.* 11. *По алфавіту.* 12. *Раз по раз.* 13. *По доброті.* 14. *По домовленості.* 15. *По дорозі.*

95. Котрі сполучення з прийменником по нормативні?

1. *По заслuzі.* 2. *По інерції.* 3. *По команді.* 4. *По ліву сторону.* 5. *По кому (ходити).* 6. *По ліву руку.* 7. *По мірі сил.* 8. *По черзі.* 9. *По протекції.* 10. *По пошті.* 11. *По пальцях можна рахувати.* 12. *По професії.* 13. *По собівартості.* 14. *По совісті.* 15. *По схемі.*

96. Котрі словосполучення ненормативні?

1. *Об'єм капітальних вкладень.* 2. *Об'єм знань.* 3. *Об'єм робіт.* 4. *Об'єм виробництва.* 5. *Закрити рахунок.* 6. *Закрити нараду.* 7. *Закривати двері.* 8. *Закрити кран.* 9. *Закрити рот.* 10. *Закрити лавочку.* 11. *Закрити крамницю на переоблік.*

97. Антична риторика виділила такі основні джерела красномовства:

1. *Талант, захоплення, почуття, вправи.*
2. *Талант, навчання, моральні засади.*
3. *Талант, навчання, вправи.*

98. Демосфен прославився:

1. *Захистом афінської рабовласницької держави.*
2. *Створенням грецьких ораторських шкіл.*
3. *Написанням знаменитого твору "Риторика".*

99. Цицерон прославився:

1. *Ученням про ідеального оратора.*
2. *Заклав основи риторики як науки.*
3. *Створив латинську мову.*

100. Неориторика – це:

1. *Наука про мистецтво публічного виступу.*
2. *Уміння виголошувати промову перед аудиторією.*
3. *Наука про успішну мовну комунікацію.*

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ І ПОРАДИ ЩОДО ТЕХНІКИ УСНОГО МОВЛЕННЯ

Умови правильного дихання теле-, радіожурналіста

Вдихати повітря через ніс треба вільно, безшумно.

1. Починати говорити можна тоді, коли в легені взято незначний надлишок повітря, потрібний для виголошення структурно-логічної частини тексту; це позбавить від "позачергового" вдиху, який порушує плавність і ритм мовлення, спричинює уривчастість, поверховість дихання.

2. Не допускати, щоб повітря було витрачене повністю (тобто не допускати повного звільнення легенів від повітря), – це призведе до аритмії, фальцетів та ін. Витрачати повітря слід економно й рівномірно.

3. Треба скористатися кожною природною зупинкою в мовленні для дозбирування запасу повітря в легені. (Дозбирування повітря під час природних зупинок здійснюється так званим нижнім диханням; рухається діафрагма, а верхня частина грудної клітки і ребра підняті й нерухомі).

Поповнювати запас треба своєчасно і непомітно.

4. Пам'ятати, що від глибини вдиху залежить сила видиху, отже – сила звучання голосу.

5. Вдихати і видихувати треба безшумно, непомітно для слухача, адже якісний звук утворюється спокійним струменем повітря, що виходить під час рівномірного вдиху і видиху (тут не йдеться про афективне мовлення).

6. Пам'ятати, що мікрофон дещо змінює природність усного мовлення. Обов'язково слід вивчити особливості свого мовлення перед мікрофоном, домагатися рівномірного струменя видихуваного повітря, енергійного й повного звучання, зважити на можливі деформації тембру.

Умови, за яких дихання під час мовлення буде правильним, можуть бути реалізовані систематичним тренуванням. Окрім тренування, слід дотримуватися і деяких гігієнічних правил:

а) не читати вголос чи промовляти у непровітреному, душному, з надто сухим повітрям приміщенні;

б) дихання залежить і від розміру приміщення, його акустики; сила звуку залежить і від якості дихання, яка зумовлена активною роботою реберних, діафрагмових і голосових м'язів;

в) оскільки надлишок повітря утруднює утворення звуку, не слід набирати в легені надто багато повітря;

з) поза мусить бути вільною (рівно сидіти, краще – стояти), грудна клітка не стиснута, голова піднята;

г) не можна надмірно підсилювати голос, напружуючи голосові зв'язки, бо це вимагатиме напруження і дихального апарату, що призведе до розладу всього апарату мовлення;

д) без належної паузи не слід переходити від афективного до врівноваженого мовлення – у стані афекту дихання не може бути правильним.

За матеріалами Н.Бабич

Тренувальні вправи (контроль за глибиною дихання)

Тримаючи праву руку на верхній частині живота, а ліву – на нижніх ребрах, виконати такі вправи:

1. Видихнути з легень повітря (губи “трубочкою”).
2. Вдихнути через ніс на рахунок 1-2-3 (діафрагма опущена, верхня частина живота напружена).
3. Розширити грудну клітку, розсуваючи ребра (1 сек.).
4. Підтягти нижню стінку живота (1 сек.).
5. Затримати дихання (1 сек.).
6. Видихнути через рот 1-2-3-4-5.
7. Зробити короткий вдих ротом і носом, видихнути на рахунок 1-2-3-4-5, знову короткий вдих – видихнути на рахунок 6-7-8-9-10, вдих-видих 11-12-13-14-15, вдих-видих 16-17-18-19-20. Повторити кілька разів. Поступово повітря можна затримати довше, видихаючи на рахунок 1-7, 8, 9, домагаючись, щоб вистачило повітря на такий і довший рахунок.

Вправи

(поставити дихання, поліпшити звучання голосу)

1. Пряма, вільна поза, руки – на нижні ребра, по обидва боки грудей; дихаєте легко й регулярно: 5 сек. – вдих, 5 сек. – видих. Цей рух має поширюватися на грудну клітку й живіт. Поступово доводите вдих і видих до 10 сек. Вправу виконуєте 10 і більше разів щодня, дбаєте, щоб не було різких поштовхів.

2. Поволі крутите головою коловим рухом (чергуєте рух: зліва – праворуч, справа – ліворуч), нагинаєтеся вперед і видихаєте.

Різко викидає руки і плечі вперед. Потім видихаєте, поволі розширюючи груди, перегинаєтесь назад.

3. Наповніть легені повітрям якомога швидше, але не судорожно, тягніть *а-а-а...* на висоті, яка для вас можлива, поволі й рівномірно виштовхуючи повітря (10 сек.). Вслухайтеся у звучання, яке має бути **стійким** до кінця. Повторюйте по 5 хв. один-два рази в день, збільшуючи тривалість звучання до 20–30 сек. Економте дихання, залишайте достатній запас повітря.

4. Тягніть *а-а-а...*, але міняйте силу звучання. Починайте тихо, поступово нарощуючи звук, а потім понижуйте до повного завмирання. Вправу робіть кожного дня, поки звук не стане **стійким, довгим, слухняним**. Робіть і навпаки: починайте із сильного звучання, знижуючи його поволі, а потім нарощуючи.

Артикуляційна гімнастика для губ

1. Вихідне положення: губи стиснуті, щелепи стиснуті. Випнути губи вперед, утворивши “хоботок”, розтулити кутики губ убік, наче усміхаючись, але губи не розтулювати, лічіть: раз – губи вперед, два – кутики губ убік і т.д.

2. Вихідне положення: щелепи зімкнені, губи випнуті “хоботком” вперед. Раз – підняти “хоботок” до носа, два – спустити його до підборіддя і т.д. А потім виконати “хоботком” обертальні рухи: раз – угору, два – вправо, три – вниз, чотири – вправо і т.д.

3. Вихідне положення: щелепи зімкнені, губи розімкнені. Раз – верхню губу підняти вгору, до носа, так, щоб вона піднімалась, ковзаючи по яснах, і не виверталась. Два – губа повертається на місце і т.д. Потім на “раз” – нижню губу вільно опустити вниз, не вивертаючи, так, щоб оголились нижні зуби, “два” – губа займає вихідне положення.

4. Вихідне положення: щелепи і губи розімкнені. Раз – верхню губу опустити і, натягнувши її на верхні зуби, втягнути всередину, два – повернути її на місце. Потім на “раз” – обидві губи одночасно натягнути на зуби, два – повернути губи у вихідне положення і т.д.

Вправи для язика

Вихідне положення для всіх вправ: рот розкритий приблизно на ширину одного-двох пальців, язик лежить на дні рота, у спокійному стані, ненапружений.

1. Раз – кінчик язика з силою вперти у нижні передні зуби, два – підняти його вгору і з силою вперти у верхні передні зуби, раз – униз, два – вгору і т.д.

2. Раз – кінчик язика опустити вниз і якомога далі загнути під язик, два – підняти кінчик язика і якомога далі відсунути до м'якого піднебіння і т.д.

3. Раз – кінчик язика відсунути якомога далі вправо, торкаючись внутрішнього боку щоки, два – те ж уліво і т.д. Язик трохи висунути але так, щоб він лежав, а його кінчик розташовувався на нижніх зубах, потім губи заокруглити як для вимови звука [y] і загнути бокові краї язика вгору, утворивши “трубочку”. Виконуючи вправу, вдихати повітря через “трубочку”, утворювану язиком.

Вправи для нижньої щелепи

Вихідне положення: щелепи зімкнені, губи розімкнені. Раз – щелепу максимально обережно, без різких рухів опустити вниз, губи перебувають у стані спокою, голову не опускати, два – повернути щелепу у вихідне положення і т.д.

Методика розвитку голосових реєстрів

За ознаками висоти і тембру звучання голос умовно поділяють на три основні види – низький, середній, високий, які прийнято називати реєстрами. Праця над окультуренням свого голосу передбачає:

- тривале і цілеспрямоване виконання спеціальних вправ;
- рівне звучання голосу в різних реєстрах;
- непомітний перехід з одного реєстру в інший;
- звучання голосу без крику і надриву.

Подаю кілька вправ за матеріалами Ю.П.Єлісовенка.

Вправа 1

“Реєстри”

Ось високий мій реєстр – головний!

І середній мій реєстр – центровий!

А найнижчий мій реєстр – це грудний!

Щоб тут говорити (вказує на діафрагму),

І так говорити (вказує на груди),
І там говорити (вказує на голову),
І скрізь говорити,
Говорити, говорити!

Примітка. Вправу виконують, починаючи з високого регістру, плавно переходять до середнього і найнижчого. Текст не можна читати скоромовкою, навпаки, подібні вправи вимагають уповільненого темпу. Треба стежити за поступовим включенням різних резонаторів.

Вправа 2

“Альпініст”

Щоб головним оволодіти регістром,
На мить стаю я альпіністом.
Все вище піднімаюсь, вище,
І ось вершина ближче, ближче.
І хоч не легко підніматись
У чарівне царство це висотне,
Та нам ще треба домагатись,
Щоб слово й тут було природне.

Примітка. Вправу починають виконувати з нижнього репстру, поступово піднімаючись до верхнього. Читати уповільнено, стежити за правильним фонаційним диханням.

Вправа 3

“Аквалангіст”

Щоб оволодіти грудним регістром,
На мить стаю аквалангістом.
Все нижче опускаюсь, нижче,
А дно морське все ближче, ближче,
І хоч не легко вже спускатись
У чарівне царство це підводне,
Та нам ще треба домагатись,
Щоб слово й тут було природне.

Примітка. Вправу починають виконувати з верхнього репстру, поступово переходячи до нижнього. Читати уповільнено, поступово включаючи різні резонатори – піднебіння, порожнину носа, лобові пазухи, грудну клітку.

Вправа 4

“Парашутист”

Коли донизу я почну спускатись,
Тоді мій голос буде відбиватись:

І в резонаторі грудному,
І неодмінно в головному,
Буцімто у височині.

Ось крок – і...

Вже стрімко я лечу донизу,
Немов та блискавка,
Що вмить летить на купу хмизу.
Вже ближче поле бачу і рясне гільце,
Я швидко смикаю за кільце!..

Тієї ж миті наді мною,
Немовби маківкою рятівною
Розкрився парашут.
І ось я повільно спускаюсь все нижче
і нижче...

А земля піді мною все ближче
і ближче...

Продовжую знижатися...
Вже зовсім низько...

Яка ж ти жадана, земле моя!
Як ти до мене близько!
З блакитними озерами і золотом ланів,
чарівний краю мій!

Вже поруч...
Ось вона!
Міцно тримаюсь я на ній!

Примітка. Домагатися рівного звучання голосу в усіх регістрах, миттєвого підключення відповідних резонаторів.

Вправа 5

“Дзвони”

у грудному регістрі
Що за грім!

Бум!

Бом!

Бім!

А в середньому –

Гуде на цілий дім:

Бім!

Бом!

Бім!

А в головному –
Найчистіший дзвін:

Дзінь!

Бом!

Дзінь!

І все дзвенить,
Гуде їм у тон:

Дзінь!

Бом!

Бум!

Бом!

Дзінь!

Бом!

Бум!

Бом!

Примітка. Треба домагатися якісно однорідного звуку в усіх репстрах; злагодженої роботи всіх резонаторів; навчитися робити непомітні переходи з одного регістру в інший.

Рекомендації щодо техніки усного мовлення

Запам'ятай, що перш ніж у слові почати вправлятися,
Треба клітку грудну розширити злегка й при цьому
Низ живота підібрати для опори диханню й звукові.
Плечі в час дихання бути повинні в спокої, без руху.
Кожний вірша рядок на одним видиху промовляй
І простеж, аби груди не стискались під час мовлення,
Бо при видиху рухається лише діафрагма.
Рядочок читати скінчивши, не поспішай з переходом
до наступного:
Витримай паузу коротку у темпі вірша й одночасно
Добери частку повітря, та лише користуючись
диханням нижнім,
Стримай повітря на мить і тільки тоді вже
читання продовжуй.
Стеж чутливо, щоб кожнеє слово почуте було:

Пам'ятай про дикцію ясну і чистоту звуків приголосних;
Рот не лінуйсь відкривати, щоб для голосу
вільним був шлях;

Голосу звук не глуши придиховим тьмяним відтінком –
Голос і в тихім звучанні повинен зберігати металевість.

Вправлятися треба в темпі, висоті й силі,
Домагатися рівності, стійкості звуку.

Слухай уважно, щоб голос ніде не тремтів і не коливався,

Видих веди економно – з розрахунку на цілий рядок.

Зібраність, гучність, злетність, стійкість,
повільність і плавність –

Ось що слухом уважним спочатку у вправах здобудь.

Рекомендації А. Пряшнікова

Як читати скоромовки

Слід починати з повільного темпу, навіть робити короткі паузи після кожного слова; стежити, щоб була найкраща вимова слів. Вимовляти слова треба так, нібито ви на когось гніваєтесь, і не дуже голосно, отже надзвичайно виразно вичитуєте йому його провини. Далі можна прискорювати темп і доводити до читання швидкого, як тільки можна, але не перестаючи дбати весь час про найбільшу виразність.

Д.Ревуцький

Рекомендації кінесолога

1. Пам'ятаючи, що людське обличчя, особливо очі, мають виняткову виразність, треба намагатися бачити слухача і стояти перед ним так, щоб і він бачив добре ваше обличчя.

2. У всіх випадках живого спілкування треба залишатися природним, самим собою.

3. Жести, міміка мовця, зокрема лектора, учителя, тележурналіста повинні мати ознаки його індивідуальності, а не бути "запозиченими" у популярного артиста чи лектора.

4. Не варто хизуватися індивідуальністю – не можна бути одним у різних ситуаціях спілкування, "культивувати" до самозамилування свою манеру говорити.

5. Мовлення має бути змістовним, яскравим і емоційним, але не варто нав'язувати власних емоцій – їх треба викликати у слухача, тому, спілкуючись, слід бути щирим і природним. У цьому полягає й естетика спілкування.

6. Природні можливості людського голосу, його тембр, темп мовлення у поєднанні з мімікою і жестами творитимуть виразність мовлення, якщо будуть підпорядковуватися усвідомленій меті спілкування і якщо тексту мовлення цілком віритиме його інтерпретатор.

7. Надмірна жестикуляція, невинуватана міміка з'являються, коли мовлення бідне, неточне. А оскільки міміка і жести лише допомагають слову, то слід опанувати багатство мови – словникове, структурно-інтонаційне, акцентуаційне тощо.

8. Оскільки стриманість є ознакою вихованості, то, прагнучи до високого ступеня вихованості, слід остерігатися, щоб стриманість не перейшла у скованість, адже мистецтво живого мовлення потребує невимушеності у вираженні думки і почуттів.

9. Варто запам'ятати цінні поради класичної риторики: коли хочеш переконати слухача або читача в правдивості запропонованої теми, треба, щоб:

а) слово твоє було зрозумілим;

б) тема була переконливо обґрунтована;

в) мовлення багатим, правильним і приємним;

г) той, хто прагне бути бажаним співрозмовником, повинен багато знати, особливо історію, філософію, етику й естетику.

10. Слід тренувати слух, щоб тонко відчувати й чуже, і власне слово. Тренувати варто і свої почуття, щоб уміти їх і стримувати, і виявляти в рамках пристойності, етики. Це допоможе вправно володіти психологічними жестами.

Поради вправному ораторові

Короткі речення. Короткі речення. Короткі речення.

Ясний план у голові – і якомога менше на папері. Факти – або звернення до почуттів. Праця – або арфа. Оратор – не енциклопедія. Енциклопедія є у людей вдома.

Один і той самий голос втомлює. Говори не більше сорока хвилин. Не шукай ефектів, які не ведуть до головної мети. Трибуна безжальна: людина на ній більше оголена, ніж на пляжі.

Пам'ятай: чим коротша промова, тим менше шансів провалитись.

К. Тухольський

ТЕКСТИ ДЛЯ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТА ВИРОБЛЕННЯ ТЕХНІКИ УСНОГО МОВЛЕННЯ

Подані тексти умовно можна поділити на дві групи: а) зразки українського усного публічного мовлення – академічного (тексти № 1,2), політичного (№ 3, 4), судового (№ 5–8), релігійного (№ 9, 10); і б) тексти, призначені для виголошення (вірші, оповідання, скоромовки тощо).

Культура публічного мовлення має в Україні свої добрі багатовікові традиції, що ґрунтуються на вироблених у народі нормах спілкування, правилах етикету, на знаннях класичної риторики, поширених ще в минулих століттях серед нашої освіченої людності. До речі, з України риторика – і теорія, і практика – поширювалася в інші країни, зокрема в Росію¹⁹.

Навіть в умовах тривалої бездержавності, коли, як поетично висловився І.Франко, “сотні бід тяглися за нами вслід, щоб нашу честь, язик, ім'я затерти”, українська інтелігенція, в середовищі якої жило незбориме почуття відповідальності за долю мови, використовувала найменші можливості, щоб реалізувати себе в рідному слові. Виступи на вічах, зібраннях, з приводу церемоній, на засіданнях різних товариств – наукових, спортивних, церковні проповіді, промови, хай спорадичні, у сеймі – все це давало змогу не лише зберігати особливості публічного мовлення, а й творити нові тексти, які вписувалися у парадигму європейських еталонів. Безперечно, українська усна публічна мова мала свої особливості розвитку на землях, які були в складі різних держав, що залежало від їхньої мовної політики. Порівняно сприятливі умови для функціонування української мови у сфері політичного життя були в півдавстрійській Україні, а також у передвостній Польщі; на українських землях, що входили до складу Російської імперії, вони були зведені до мінімуму.

¹⁹ Топоров В.Н. Риторика // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990. – С.417.

Суттєво обмежене українське публічне мовлення було й у часи тоталітарної системи – активної реалізації ідеї “злиття націй”, утворення “єдиного радянського народу” і привілейованого становища російської мови.

Згадки про видатних промовців маємо у художніх творах, публіцистиці, у спогадах; виступи українських письменників, парламентарів, політиків, судові промови та ін. розкидані по часописах; не зібрані та й не вивчені усні виступи наших науковців, видатних культурних діячів, педагогів. Сьогодні, коли українське публічне мовлення розширює сфери свого функціонування, перебуває у пошуках нових параметрів, витьворює свій естетичний стереотип, коли тисячі наших громадян виходять в ефір, беруть участь у круглих столах, виступають на вічах, засіданнях, конечним є ознайомлення з нашими традиціями, вивчення набутого досвіду.

Підбираючи тексти, ми прагнули:

– показати традиції українців у творенні усних публічних текстів;

– дати студентам хоч загальне уявлення про жанрову різноманітність публічних виступів;

– звернути увагу на характер коментарів, які можуть супроводжувати записи усних виступів (тексти № 3, 4);

– показати особливості композиційної структури усного виступу;

– дати змогу студентам побачити різні елементи, властиві добре скомпонованому усному виступу (ясність, точність, доступність, особливості функціонування образних засобів, уживання цитат тощо);

– спонукати студентів до аналізу таких текстів з погляду інтонаційних особливостей;

– навчити студентів бачити психологічний портрет автора тексту.

Наприклад, аналізуючи текст № 5, студенти відзначають: автор виступу – високоосвічена людина, яка вмів лаконічно викласти суть справи, аргументовано розбиває висунуті обвинувачення, легко оперує різними символами, фактами з історії української та

світової культури, уміло вплітає їх у текст промови, використовує найрізноманітніші риторичні засоби – антитезу, метафори, синоніми, повтори, запитання та ін., апелює до чуттєвої сфери, щиро, без патетики говорить про свої почуття, блискавично реагує на поведінку слухачів, впливає на формування їхньої думки.

Тексти № 9, 12–18 призначені для вироблення техніки мовлення. Їх бажано не лише читати, а й виголошувати напам'ять, контролюючи міміку, жести, вдосконалюючи інтонаційну виразність. Скоромовки, наприклад, можна читати спочатку в дуже повільному темпі, деякі навіть можна читати скандуючи, але обов'язково дотримуючись правил складоподілу, контролюючи дикцію, вимову; можна прискорювати й уповільнювати темп, змінювати реєстри. Скоромовки відповідно добирають, коли треба виправити хиби артикуляції (наприклад, неправильна вимова шиплячих, губних, задньоязикових та ін.).

Для аналізу та вироблення техніки виголошування і педагог, і студенти можуть пропонувати свої тексти.

Текст № 1

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ, АБО ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА²⁰

Отже, гуманітарна аура нації. Чи не правда, якесь приємне для слуху поєднання слів? Справді, кожна нація повинна мати свою гуманітарну ауру. Тобто потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють всі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті.

Але спершу уточнимо термінологію, щоб уникнути смислових аберацій у самому тлумаченні.

В наш складний час, в нашій проблематично незалежній державі, де так поляризувалися пріоритети, впадає в очі, наприклад,

²⁰ Лекція, яку Ліна Костенко прочитала в Національному університеті "Києво-Могилянська академія" 1 вересня 1999 р

амбівалентність поняття *гуманітарний* Для одних – це комплекс гуманітарних дисциплін, адже *humanitas* – це категорія культури, освіти, духовності. Для інших слово *гуманітарний* асоціюється перш за все з гуманітарною допомогою. Як на мене, це вельми прикрий термінологічний збіг, що часом призводить до непорозумінь, коли, замість вироблення концепції гуманітарної політики в її кардинальних аспектах, все зводиться до розмови про черговий гуманітарний вантаж або про екологічно чисті макарони.

Думаю, що у країнах Європи, де є сильна традиція гуманізму, чіткіше розмежовані ці поняття: *гуманітарний* і *гуманістичний*, *людський* і *людяний*, у нас же в означенні гуманітарних наук і гуманітарної ж допомоги ця різниця стерлася. Але треба мати на увазі цей нюанс.

Аура. У словниках радянського періоду, енциклопедичних, філософських, навіть іншомовних, – а ці словники осіли на стелажах, і люди досі користуються ними, – *аура* однозначно інтерпретується як термін медичинський, з галузі симптоматики деяких тяжких недуг, як специфічний стан, що передує нападам хвороби. Це, очевидно, від нелюбові до окультних наук, де *аурою* вважається невидиме світіння, яким оточені матеріальні тіла, особливо людина, і яке дано бачити хіба що сенситивам та ясновидцям. *Ауру* вивчали ще у 20-х роках, за допомогою світлофільтрів, тоді ж у Лондоні вийшла книжка Вальтера Кільнера “*Аура людини*”. А в 60-х була навіть чутка, що *ауру* почали досліджувати американські вчені, але коли виявилось, що над головами деяких політиків *аура* вельми темна й плямиста, досліді було припинено, а їхні результати засекречено. Доводилося бачити й фотознімок дружини Реріха, на якому її голова оточена загадковим світінням, – але не беруся сказати, що то справді була *аура*, чи щось з галузі фотоефектів. У кожному разі такі ізотеричні поняття, як *аура* чи, скажимо, біополе, були протипоказані матеріалізму, про що й свідчить звужено okazionale визначення *аури* у вищезгаданих словниках.

Однак існує етимологія слова, досить звернутися до латини, – *аура* має там до десятка значень, і всі вони пов'язані з вітерцем, повієм, або золотом, відтінками золотого. Відоме Горациєве “*aurea mediocritas*” – золота середина, чи епітет Персея “*aurei gena*” – “золоторожденний”, тобто син Данаї від Юпітера, який навідав її у вигляді золотого дощу.

Зрештою, *aureolus*, *ореол*, – це вже прямий прародич *аури*, хоч у Дорозі від давньої латини до наших днів вона приростала ще й

іншими значеннями, як це часто буває. До прикладу, *камікадзе* означає *божественний вітер*, згодом так почали називати японських льотчиків-смертників. Але, якщо вдуматись, то якийсь невловимий зв'язок між цими поняттями є, бо лише порив божественного вітру може кинути людину на такий відчайдушний крок. Словом, як існує, безперечно, якість біополе особистості, так існує й аура цілої нації, хоч неозброєним оком її й не видно.

Що ж до поняття *нація*, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме в це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України, внесено стільки плутанини, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш поліетнічний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, – українським народом. У паспорті графа національності скасована. Епітетом *національний* розкидаються так бездумно, що іноді він втрачає контури сенсу.

Проблема тут навіть не в ідентифікації нації, а в *кризі самоідентифікації національно дезорієнтованої частини суспільства*. Не буду вдаватися в теорію питання, це окрема тема, скажу лише самоочевидну річ: якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям.

І ще одне, вже не зі сфери термінології. Коли ми чуємо: Іспанія, іспанці, – які це у нас викликає асоціації? Ну, звичайно ж, Лопе де Вега, Кальдерон, Сервантес, Г'ойя, музей Прадо, Федеріко Гарсія Лорка.

Але ж дозвольте, а вогнища інквізиції, а Торквемада, а конкістадори, а вигнання євреїв з Іспанії, а диктатура генерала Франко? Це ж теж Іспанія. Але чому образ нації визначається не цим? Чому домінує література, культура, мистецтво? Ми знаємо поезію Хіменеса. Ми знаємо полотна Ель Греко. Ми знаємо музику Сарасате. Ось що створює ауру нації. І то аж таку, що француз Бізе пише оперу про іспанську циганку за новелою француза Меріме. Американець Гемінгвей пише "Фієсту".

Або німці. Нація філософів і композиторів, хіба не так? Хто дав світові Бетховена, Гете, Шіллера, Геґеля, Канта, Ніцше? І хоч Бухенвальд недалеко від дуба Гете, і дуб той спіляний, і солдати

вермахту відкривали на тому пні бляшанки, – все одно, не Гітлер визначає образ нації з його Геббельсом, що хапався за пістолет при слові *культура*, і не Ельза Кох, а доктор Фауст і Лорелай над Рейном.

Та ж Росія з її вічними смутами, з напівбезумними царями й генсеками, з її темним, забитим народом, – “где народ, там и стон”, “Россия, нищая Россия”, “Царь, да Сибирь, да Ермак, да тюрьма”. “вольному сердцу пошто твоя тьма?”. Одначе ж не тьма визначає у світі її гуманітарну ауру. Світ добре знає, що це держава небезпечна, антигуманна, але вона має свій імідж, тому що у неї були прекрасні вчені й мислителі, письменники й композитори. Бо хоч декабристів запроторили у Сибір, хоч російські поети стрілялись і вшались, хоч Толстому оголосили анафему, а Сахарова висилали у Нижній Новгород, – саме вони створили ауру нації, а не її дикі й підступні правителі.

Ще Гельвецій помітив цю рятівну властивість людства. “Ім'я Конфуція, – писав він, – більш відоме й шановане у Європі, ніж ім'я будь-якого з китайських імператорів”. Ще в античному світі знали цю силу мистецтва й науки. І найрозумніші з тодішніх державних мужів дбали не лише про свій політичний авторитет, а й про своє, так би мовити, культурно-політичне реноме. Вони знали, що саме література й мистецтво дарують безсмертя, бо тривають у часі. Гуманісти розробили ідею *історичного безсмертя*. Де вже ті давні греки, де римляни, а історичне безсмертя їм гарантоване на віки.

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібелюса, дивовижних казок Андерсена. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магічною аурую Маркеса. Чи ж треба казати, що Англія – це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція – це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія – це нація Данте і Петрарки, Рафаеля і Мікеланджело. Бо не квадратне ж підборіддя дуче визначає її обличчя, а її художники і поети.

А чому б у таких самих діоптріях не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують – *Україна, українці*, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Тож чи не час замислитись, *хто ми в очах світу і яку маємо ауру*, а якщо не маємо, то чому?

Таким чином, скоригувавши термінологію і некомфортним питанням поставивши себе в гуманітарний контекст світу, ми можемо цим закінчити вступ, дотримуючи композиційних настанов

одного з ректорів Києво-Могилянської академії Йоаникія Ґаллятовського, мабуть, чи не першого теоретика естетики проповідей, який вважав, що кожне казання має складатися з трьох частин *екзордїуму, нарації та конклюдії*. Отже, перейдемо від *екзордїуму*, тобто вступу, до *нарації*, тобто викладу самої проблеми.

І тут я маю нагадати підзаголовок цієї лекції. Повністю, з підзаголовком, її назва виглядає так:

ГУМАНІТАРНА АУРА НАЦІЇ, або ДЕФЕКТ ГОЛОВНОГО ДЗЕРКАЛА.

Річ у тім, що коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимсь особливо потужним телескопом, що мав прецизійно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту.

У переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики, відіграють вирішальну роль.

У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недобросовісна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами. Запрограмований на систему анахронічних уявлень, він умисно спотворює обличчя нації. Відтак і живемо в постійному відчутті негараздів, психологічного дискомфорту, викривленої істини. В той час, коли справжня дослідна станція з потужним нашим телескопом давно вже повинна пролітати над світом, вивчати світ об'єктивно і об'єктивно ж віддзеркалювати світові нас.

Раніше це було неможливо. Ми були у складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої, присутності у світі. Насправді ж ми були на світовій сцені лише по цей бік залізної

бракувало й запевнень, що ми великий народ, носії передових ідеалів, що у нас всесвітньо відомий Шевченко etc. Водночас відбувався нечуваний за цинізмом геноцид нації шляхом репресій, голодоморів та асиміляції, послідовна її дискредитація в очах народонаселення, індексування чіпких ідеологем типу “націоналісти”, “сепаратисти”, “зрадники”, і все це в сліпучих перехресних променях добре відшліфованих імперських лінз.

Коли ж з гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас нема Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі.

Для багатьох це було страшним відкриттям, для декого прикрою несподіванкою, а дехто буквально пережив шок. А надто це тяжко було, я думаю, для молодих амбітних людей, що саме входили у життя, не обтяжені тягарем ретроспекцій, ані жодним з національних комплексів, готові гідно жити і працювати. А тут раптом така гнітюча і принизлива реальність.

Виявилось, що майже ніде в університетах світу немає українських кафедр, все сприймається крізь призму русистики, що в діаспорі молодь українського походження захищає докторати з російської літератури, бо інакше матиме комплікації з працевлаштуванням, що українські наукові й культурні інституції – це такі капсули українства в психологічно дистанційованому середовищі, без стабільних контактів зі значно престижнішими інституціями інших діаспор. Що негативні імпульси щодо української культури пустили глибоке й розгалужене по світу коріння. І що ставлення до українців як до нації дуже специфічне, часто закамouflьоване до того, що самі його носії майже не усвідомлюють своєї шовіністичної інфікованості.

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед – об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодій держави з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень.

Перш за все треба було знати, що в Росії головне імперське дзеркало стоїть точно, протирається до блиску регулярно, і механізми системи гостронаправлених антен чітко відрегульовані. І ставити нашвидку свої так-сяк змонтовані рефрактори, тобто телескопи, що заломлюють світло в мінімальній кількості лінз, нерозумно

скопи, що заломлюють світло в мінімальній кількості лінз, нерозумно і неефективно. Тим більше, якщо це робиться з простодушною "точністю до навпаки", за принципом – не "Россия родина слонів", а ми – батьківщина індиків.

Ефективне не те, що заперечує чуже, а те, що утверджує своє.

Замість цього у нас пішли за інерцією. Прийняли добродушно дотепну формулу Л. Кравчука: "Маємо те, що маємо" і не зробили рішучої спроби змінити ситуацію. Більш того, ще й поглибили її за останні роки. Не протиставивши дезінформації про Україну потужної гуманитарної думки, розпочали входження у Європу з оберемком анахронічних проблем. Знайшлися "будителі", які зчинили великий шум і витворили добрячий такий мультиплікатор – націю, що хропе, стоячи на колінах. Або двох українців, з яких неодмінно вегетуються три гетьмани. Стало мало не правилом доброго тону повернути щось несхвальне про менталітет цілої нації. Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дражливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості.

Нація виявилася незахищеною. Ореол, аура – це дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а, проте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені надійніше. Втім, помічено, що імперії завжди страждають на манію величчя, а народи поневолені схильні до самобичування.

Скажімо, та ж Росія. Вона раз і назавжди визначилася для себе в ореолі своєї величчя. І хоч би яка найточніша оптика відбивала у тій державі її занепад, нужденність, деградацію, – все одно, в головному дзеркалі фокусується величчя. Хоча всі знають, що це зовсім і не дзеркало, а давно вже намальований свій бажаний образ. Фактично це міфологема на експорт. Але без цієї міфологеми Росія себе не мислить. Лише на фактажі своїх реалій вона почувала б великий дискомфорт. А ця міфологема компліментарна, вона легко входить у свідомість. Вона вливається в систему суспільних наук і стимулює інші міфологеми типу "старший брат" чи "колиска братніх народів", з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з'явився на світ не перший.

Саме по собі імперське самозахоплення – явище досить відворотне для навколишнього світу, типологія його сумновідома, але воно живить амбіції затурканих громадян, воно для них рятівний пас, який не дає їм втонутися у своєму ж болоті. "Россия обречена на величчя" – це та аксіома, яка в їхній ментальності чомусь цілком

уживається з іншою загальновідомою формулою: "Нація рабов, сверху донизу все рабы". Колись не надто пристойний поет Барков у приступі самодержавної патетики написав: "Россия, встань и оживляйся!", згодом цей конструктивний заклик трансформувався в "Россия, встань и *возвышайся!*" і фігурує нині на всіх націонал-патріотичних радіннях. Згодьтеся, що такий градус самозвеличення привабливіший, ніж постійні заклики підвестися з колін, які вже зробилися лейтмотивом нашої незалежності. В газетах з'являються мало не рубрики: "Хто нас підніме з колін?" – А ніхто. Нація на колінах – це дуже несимпатичний силует. Їй можуть кинути один-другий кредит, та й махнути на неї рукою. Тому що ніхто нікого не зобов'язаний підводити з колін. Крім того, хто це вигадав, що ми стоїмо на колінах? Може, хто й стоїть, хай продовжує, він звик, йому так зручніше. Ось і недавно в одній із столичних газет з'явилося обнадійливе повідомлення: "Піднімаємося з колін". Але чому так наполегливо прищеплюється саме ця конфігурація? А якщо хто не стояв на колінах, чого ж він має підніматися? Наприклад, молодь, – вона ж просто ще й не встигла стояти на колінах, навіщо ж їй приписувати таку анахронічну модель?

Складається враження, що частина комплектуючих нашої оптики взята за інерцією звідти, з колишньої метрополії. І це не дивно, бо понад триста років возз'єднання, навіть не приєднання, а за принциповим постулатом Росії – *возз'єднання*, тобто всепроникаючої дифузії, – не могли не дати своїх наслідків. Той же патетичний заклик: "Россия, встань и возвышайся!" – передбачає, між іншим, теж вставання з якоїсь непрезентабельної позиції. А що вже казати про грізну інвективу нового російського прем'єр-міністра, яка недавно прогриміла в російській пресі: "Россия может встать с колен и как следует огреть". Різниця лише в тому, що Україна нікого не збирається "огреть" і одним із своїх найбільших досягнень вважає спокій і злагоду, що панує в нашому суспільстві. Однак патріоти запевняють, що нація спить. Це у нас другий лейтмотив незалежності.

Щодо природи цього сну у мене є сумнів. Я його сформулювала ще кілька років тому перед українською аудиторією в Канаді: "Сон, непритомність чи летаргія?" І мала враження, що такий коректив до сонливості нації аудиторія не дуже сприйняла. А нещодавно я знайшла підтвердження у Гельвеція. Ще у XVIII столітті цей філософ писав про *летаргію* народів, що вийшли з-під деспотій. Більше того,

Отже, такі не про сон ідеться, а про летаргію, в кращому випадку про анабіоз, а це стани хворобливі і можуть закінчитися для нації фатально. Так недовго дійти й до аури в інтерпретації радянських словників.

Ще один лейтмотив – рефлексії щодо брому, без якого нібито не можна читати нашу історію. Сказані колись під гарячу руку, ці слова Винниченка повторюються, й тиражуються, і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахів нашої історії.

А яку історію можна читати без брому? І взагалі, навіщо читати історію з бромом? Історія діло давнє, вона вже минула. Дивіться трансляції засідань нашого парламенту, тут і бром не допоможе.

Та й чим, власне, наша історія гірша, ніж в інших народів? Що, історію Англії можна читати без брому? Коли королева Марія Католицька, так і названа Кривавою, страчувала протестантів? Коли у часи Шекспіра “кров з ешафотів бризкала на сцену”? Недарма ж у спектаклі грузинського режисера Стуруа “Річард III” герої ходять по сцені у плащах, підтіпаних кров’ю.

Чи історія Франції, з її Варфоломіївською ніччю, з кривавим термідором? Чи давній Рим з його гладіаторами, з його цирком, де леви на арені роздирали християн? Чи, може, історія Німеччини дає взірці ідилічного розвитку нації? Чи, може, в Італії Данте не був вигнанцем, а Торквато Тассо не збожеволів? Чи Росія не закатрупила мільйони людей у лихоманці своїх перманентних експансій? А колоніальна політика Іспанії чи Португалії? А за один рік в Толедо три тисячі процесів проти “єретиків”? А тридцятилітня війна у Європі, вона ж тільки щойно закінчилась, коли почалася наша національно-визвольна під проводом Богдана Хмельницького. Європа лежала в руїнах, собаки вили на попелищах.

Кожній нації є за що посипати собі голову попелом. Тільки не треба тим попелом запарувати очі наступних поколінь. Ніхто з нас, нині живущих, не може нести відповідальності за давні неспокутувані гріхи. Але кожен з нас зобов’язаний їх не повторити і не примножити.

Коефіцієнт некорисної дії всіх цих закликів – підводитися з колін, прокидатися, читати історію з бромом і т. п. просто вже катастрофічний. Що це, психоз нав’язливих станів, постколоніальний синдром чи просто елементарна неосвіченість?

У нас є прекрасні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації, зате безперестанку мигтять фальшиві зірки шоу-

У нас є прекрасні вчені, фахівці з різних галузей знань, але чомусь прислухаються не до них, їхні постаті відсутні у головному дзеркалі нації, зате безперестанку мигтять фальшиві зірки шоу-бізнесу або політики всіх мастей і калібрів, які вистрілюють у маси сумнівні гасла й сентенції, типу “національна ідея не спрацювала”, “так історично склалося”, “наш народ не готовий”, “друга державна мова” і т. п. Враження таке, що того дзеркала взагалі нема. На його місці нуль. Дірка, заткана павутиною. Навіть не дефект головного дзеркала, а його відсутність.

Чого варті, наприклад, постійні заклинання культури економікою, – це вже лейтмотив з вищих ешелонів влади, – мовляв, відродимо економіку, тоді й почнеться духовне відродження. І розквіт культури, й літератури, й мистецтва. Так ніколи не було, це абсолютна неправда, і доказ тому – вся історія світової культури. В епоху Відродження і війни були, й лихоліття, і скульптуру Мікеланджело чернь скидала на брук. Іспанія часів Сервантеса теж була в занепаді. Візьміть “Всемирную историю”, видання Каспарі, 1903 р. С-Петербург. Там є розділ, який буквально так і називається: “Экономический упадок и культурное возвышение Испании”. Бо економіку розвалюють одні, а культуру створюють інші. Іспанія тих часів була вкрай розорена. Там теж були високі податки, інфляція, емісія, процвітало те, що ми тепер називаємо корупцією. Двір купався в розкошах, держава загрузала в боргах. Всі ті ґранди і кабальєро були як наші депутати. “Поля заростали бур’янами”, – цитую. – “Так стала гинути Іспанія”. І при цьому був “розквіт духовного життя”, “мистецтво і поезія досягли найвищого розвитку”, в країні створювалися численні поетичні академії. Сервантес і сучасник його із сусідньої Португалії Камоенс, учасники якихось тодішніх “гарячих точок”, один втратив руку, а другий – око, обидва бідували, не мали від урядів ніяких пільг, одначе один написав “Дон Кіхота”, а другий – свої “Лузіади”, які є по сей день окрасою португальської літератури.

Або та ж Росія, “нищая” і “немытая”, у поетів якої була “бледная, в крови, кнутом иссеченная Муза”, – а яку поезію дала та Муза, так і не дочекавшись сприятливішого для себе періоду. І Золотий вік у неї був, і Срібний. І саме в найтяжчі періоди історії, під невсипущим оком цензури, в катаклізмах початку століття, то розстріляна, то репресована, то приречена на еміграцію.

Блюзнірство говорити про те, що духовне життя залежить від економіки і добробуту, коли перед очима долі замучених, переслі-

дуваних, репресованих українських письменників. Чомусь в історичне безсмертя увійшли саме вони, а не ті, що процвітали за всіх режимів. Так що все це – злиденство духу, популістські дурниці, той самий дефект головного дзеркала.

Але чому люди їм вірять, чому не завдають собі клопоту подумати, чому знову й знову дають ошукати себе? Я назвала б це – адаптованим розумом. У Ніцше є поняття – розум *ув'язнений, поневолений*. Стосовно ж української ситуації це скорше розум *адаптований*. Можливо, це навіть гірше, ніж ув'язнений. Бо ув'язнений це може якось стрепенутися і вдарити крильми об ґрати, а адаптований вже збляк, призвичаївся, втратив свою енергетику. Мабуть, це вона і є, та “летаргічна млявість, що охоплює всі члени такого народу”, як писав Гельвецій.

З тієї ж опери й заклинання, наприклад, про те, що обираючи мера, чи президента, чи депутатів, ти вибираєш свою долю. Що головне – єдність, без уточнення кого і з ким. Що там десь, ген за кордоном, у нас “багатовекторна зовнішня політика”. То якби ж і внутрішня мала хоч який переконливий вектор.

Буквально на очах відбувається варваризація суспільства, що особливо небезпечно для націй, які не пройшли ще своїх прес-тижних стадій, які в рецепціях світу ще не мають духовної аури і раптом одержали доступ до світової культури в її плебейській транскрипції. В рекламах з використанням світових шедеврів, у назвах крамниць і фірм. Рибки Матісса, що плавають. Джоконда, що підморгує. Модільянівська жінка, що ще більше витягує шию. Взуття фірма називається “Дон Кіхот”, магазин сантехніки – “Кармен”. Комп'ютерний вірус, і той “Мікеланджело”. Втім, цей останній прийшов із Заходу.

Органічна необхідність у культурі атрофується.

Не додає Україні престижу і мова її громадян та політиків. Про це буде в окремій розвідці, а зараз тільки скажу, що давні греки тих, хто погано говорив по-грецьки, вважали варварами. В цьому сенсі у нас суспільство майже всуціль варварське. Ні справжньої української мови, ні російської. То якої ж *другої державної прагнуть* так звані “російськомовні”? Чи відомо їм, що їхню “другу державну” в західних наукових виданнях вже офіційно називають *суржиком*?

Явище вимагає терміна, і воно його одержало.

Справді, “так історично склалося”. Нечуваний тиск русифікації призвів до патологічних мутацій. Отже потрібна не апологія цих

мутацій, а їхня діагностика і лікування. Мова – це також обличчя народу, воно тяжко спотворене.

В такій ситуації, в будь-якій, а в такій особливо, держава повинна мати глибоко продуману гуманітарну політику, створювати механізми ефективного впливу, координувати зусилля своїх вчених і митців. Бо за таких деструкцій, у перехідний період, це життєво необхідно – накреслити шляхетні обриси своєї культури.

Натомість людям голови захаращують мотлохом. З преси, радіо, телебачення сиплеться філологічно й морально нерешетована продукція. А якісь прицільно ушляхетнені поодинокі з'яви – це результат чисто індивідуальних зусиль як завжди етично зорієнтованих інтелігентів.

Безперечно, такий телескоп без дефектів всього лиш за вісім років державності створити важко. Це дуже складна система дзеркал. Але ж, принаймні, можна було б уже мати хоч якийсь проект. А то ще за радянських часів як була поставлена оптика на примітив, так вона і залишилась.

Та ще такий тепер час настав, що кожен може пускати зайчики зі свого балкона. Кожен може дивитися в перевернутий бінокль. Кожен може все розглядати крізь свою призму. Закомплексована феміністка, зиркнувши на себе у своє дамське дзеркальце, може заявити: "Літератури у нас нема". Якісь архаїчні щелепи можуть пережовувати у пресі нестерпне для слуху слово "жид". Державний діяч колгоспного типу може привселюдно з трибуни ностальгувати за колискою братніх народів.

Ще один контрапункт незалежності: нав'язлива ідея, завезена нам амбітними аутсайдерами західної науки, – *десакралізація*. І не кого іншого, а неодмінно Шевченка. Вже в нашій літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була облита брудом.

Для демократії в цьому її посттоталітарному варіанті характерна втрата шляхетності в почуттях, у критеріях, у полеміці. Ну, невже ж таки найактуальнішим завданням інтелектуалів було ганяти каламутні хвилі навколо Шевченка? Причому, діапазон цих борінь вражаючий. Одні – за десакралізацію, інші – за канонізацію. Головного дзеркала і тут нема.

Ще наші класики не повернуті Україні в нормальній цивілізованій оптиці, ще текстологічно не відновлені їхні твори, покалічені то царською, то радянською цензурою, ще ми їх не звільнили від полуди фальсифікацій, – а вже взялися руйнувати.

Особливо дратує декого, що Шевченко в очах українців пророк.

А поляки у своєму головному дзеркалі бачать *Krypte wieszczów* і два надгробки: Міцкевич і Словацький. *Wieszcz*, між іншим, це польськи пророк. І не просто пророк, а великий поет-пророк.

Колись партійні ідеологи розбивали вітраж Шевченка. Тепер теж шваброю дістають.

Не уявляю, щоб інші народи припустились чогось подібного. Згадайте, як експонують свою літературу грузини. Ті ж давні греки забороняли рабам співати на слова своїх поетів. Брюс Лі, аме- риканський актор китайського походження, в жодній зі своїх ролей не допускав приниження китайської культури.

А тут як не порнографічний шабаш, то етнографічні гопакедії.

Це вже навіть не викривлена система дзеркал, це – зловісна кімната сміху. Є там і “хохли”, і запроданці, і мазепинці, і націоналісти.

У своєму імперському дзеркалі Росія показувала Україну як Малоросію. Вона й досі показує там різні пики.

Але не треба гатити по ньому кулаком, розбите дзеркало – це погана прикмета. Треба просто поставити своє, і воно подасть Україну зовсім в іншому світлі. Буде у неї завтра ж аура чи не буде, але, принаймні, тьма тараканська розсіється.

Після віків такого “возз’єднання” довго ще нам доведеться вдаватися до сумних зіставлень. Але все це проблеми минулих аспірацій.

А сьогодні, зверніть увагу: Ростропович, приїхавши в Росію з симфонічним оркестром, каже: “Ми будемо грати російську музику, щоб показати, який великий російський народ”.

І поки тут наші пігмеї намагаються повалити наших велетнів, Росія, мов та цариця з пушкінської казки, все заглядає у дзеркальце, все його питає: “Я ль на свете всех милее, всех румяней и белее?” У нас поремонтувати центральну вулицю столиці, і то скільки було нарікань, – “зарплатні не дають”, а Хрещатик вимощують. А Росія реставрує свій Петергоф, відновлює бурштинову кімнату. Правда, при цьому вона торохтить кістками убієнної царської сім’ї і бомбить Грозний, що їй аури не додає.

Ми навіть 800-ліття Чорнобиля не зуміли відзначити. Ювілей мертвого міста, – де ще таке у світі є? Міста славного, старовинного, атомний попіл якого мав би стукати в наше серце, – не відзначили і забули.

А в Нижньому Новгороді, наприклад, збираються святкувати “1000-летие русской ложки”. Хоч тоді там не тільки російської ложки,

а й самих росіян ще не було, була мордва і булгари. Нація любить себе, доточує там, де куцо. Поки українці думають, що Анна Ярославна, королева Франції, – київська княжна, то десь у Ярославлі, у глибині Росії, реставрують якийсь будинок під готель “Анна Франс”, відкривають пам’ятник Ярославу Мудрому, і президент Росії називає його “первым русским князем-реформатором”. А українська делегація за його спиною тільки знічено усміхається.

В часи чергової смуги монах Філофей сидів у якомусь псковському монастирі і шив Москві на виріст теорію “третього Риму”. І хоч він себе називав: “невежа в премудрости”, але добре тямив, що робить. Замість того, щоб писати, що Москва у мові сидить і московити великими гідностями не позначені, він ставив Москві її державницьку оптику. І вона таки добре її побільшувала ось уже стільки століть. Потім митрополит Макарій писав не яку, а “царственну книгу”. І виникла генеалогічна легенда про походження московської царської династії від “Августа-кесаря”, звичайно ж, з пересадкою в Києві, у князя Володимира.

І хоч би як пручалася реальна історія, а російські історики – як ілюзюністи, вони виймуть те, що ніколи там не лежало. І це буде “московська схема світової історії”, як писав професор Оглоблин. І поламати цю схему дуже важко. А місця для України в цій схемі нема.

А де наша універсально-державницька теорія? Я не закликаю до троглодитсько-шовіністичних ідеологем, але ж потрібна концептуалізація підвалин, на яких має стояти держава.

Наріжним каменем таких підвалин у цивілізованих народів завжди була Книга, культура. Рим перемиг Грецію мілітарно, але вона його підкорила культурою, продовживши себе в античному інваріанті і подарувавши йому історичне безсмертя. В епоху Відродження навіть данину з переможених брали книгами.

Ось тут, може, і є печальна розгадка, чому Гердер писав: “Слов’янські народи займають на землі більше місця, ніж в історії”. Це не так. Історія була, історія гідна великих народів. Але вона не віддзеркалена у всесвітньо відомих анналах. На те склалось багато причин, серед них і візантійська відрубність культури серед латиномовних культур. Але також очевидно й те, що шаблями наші предки володіли краще, ніж пером. Бо якщо Данія має в початках своєї історії такого Саксона Граматика, що написав “Діяння данців”, то відтак є і данці, і їхні діяння, духовно не привласнені ніким. Історик Йордан описав діяння готів. Готів немає, а діяння є.

В початках сотворіння світу було Слово.

В початках сотворіння нації теж повинне бути *Слово*.

Але якщо вже так сталося, якщо предки не виявили таких комунікативних інтенцій і не залишили свого потужного дзеркала, то, принаймні, треба поглянути в чуже неупереджене. Французький історик Шерер, наприклад, писав про українців так: "Ми побачимо батьків, що передали своїм синам почуття гордості бути незалежними й залишали їм у спадок саму тільки шаблю з девізом. Перемогти або загинути!" Цілком інший образ нації. Де ж тут стояння на колінах, де хронічний сон, де три гетьмани з двох українців? Це, повторюю, так бачив українців француз.

Але він же й писав: "Ці чесноти, що викликають захват, коли йдеться про греків чи римлян, можливо, вважатимуться варварськими у розповідях про козаків". Так і сталося. Чому? Знову ж таки, питання оптики і того головного дзеркала, яке чомусь не фокусує правди.

Взагалі ж у дзеркалі світових опіній "національні фізіогномії", як назвав їх Кант, відбиті більш чи менш об'єктивно, в сумі своїх антропологічних характеристик і на підставі домінуючих дефініцій духовно-історичного порядку.

Кант у своїй "Антропології з прагматичної точки зору" зробив побіжну характеристику різних народів. У іспанців він констатує "національну гордість" і свідомість власної гідності, у німців – "темперамент холодної розсудливості і витримки". Французи, на його думку, відзначаються чемністю і вишуканим смаком до спілкування, а італійці – художнім смаком. Про вірменів пише з великою симпатією як про народ розумний і працелюбний. Сучасні греки здаються йому підупалими порівняно з їхніми великими предками, але ще здатними до відродження. Що ж до Росії, то він сказав про неї досить ухильно, – "Росія ще не те, що потрібно для певного поняття про природні задатки, готові до розвитку".

Англійців і французів Кант становчо називає двома "найцивілізованішими народами на землі" і, крім природних властивостей, відзначає їхній "розвиток за допомогою мови". Англійській мові він вже тоді передрікав роль найбільш комунікативної ділової мови. Неважко помітити, що історія з часів Канта не раз підтверджувала слушність його спостережень.

Українці, зрозуміло, в цих кантівських викладках не присутні. Україна була у складі іншої держави, і як складова, попри всю її національну самобутність, самостійно для світу не існувала. Лише в окремі періоди до неї пробуджувався інтерес. В період козацьких

воєн, скажимо, коли вона з'явилася як новий формотворчий елемент історії. Згодом привернула до себе увагу німецьких романтиків, коли вони відкрили для себе поетику цієї слов'янської стихії. А також у період визвольних змагань за свою державу в 20-ті роки. Та ось тепер, коли вона може постати на повен зріст.

Тож чи не час навести такий кантівський об'єктив на цю націю, – невже там відіб'ється та її фізіогномія, яку так гірко змалював колись Пантелеймон Куліш, – фізіогномія народу “без пуття, без чести, без поваги”?

Тоді все правильно, тоді й Меріме мав рацію, коли писав, що Богдан Хмельницький – великий полководець, але не став всесвітньо відомим ще й через те, що належав до темного народу.

Якщо ж це не так, то годі вже добивати цей народ.

Ось він і настав, цей найвищий час, повернути йому його історію, його мову, його культуру. Адже все це віками нищила імперія як визначальні чинники його національної ідентичності.

Натомість сталося непростенне, – вже не імперія, не ворог, а у своїй же незалежній державі знайшлися сили, різнозаряджені, та водночас спрямовані на демонтаж України.

Сказав Монтеск'є – спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом. У нас надто багато поганих громадян. Важко збудувати державу, в якій навіть деякі члени парламенту не хочуть приймати присягу на вірність їй, у передбаченні солодкої перспективи бути знову рабами.

Такі речі треба припиняти відразу, таких депутатів треба позбавляти мандата. Ану ж у Франції, Англії чи у США – щось подібне дозволили б собі члени парламенту? Головне дзеркало їх спопелило б. У нас же панує млява толерантність, яка видається за демократію. Україну більше знають у світі через її спортсменів і корупціонерів, ніж через те, що є її суттю.

Держава – це система, яка зберігає себе. І якщо ми держава, а отже, система, то чому ж ми дозволяємо її розвалювати? Кінець ХХ століття, початок тисячоліття, – нації, що й досі ще не збулися, нації слабкі й не стабільні, перспективи не мають. Нині в дію входять зовсім інші механізми. Вони жорстокі. Слабкі народи будуть перемелені в цьому млині. Наші проблеми нікого не цікавлять, і не треба думати, що вони у нас такі унікальні. Ми найкращі, нам найпрше, – в історії цей принцип не годиться. Перуанський письменник Маріо Варґас Льюса писав ще багато років тому, що може статися так, що “найтяжчу боротьбу ми, латиноамериканці,

будемо вести самі з собою. Нас обтяжують століття панування нетерпимості, абсолютних істин і деспотичних урядів, і скинути цей тягар буде нелегко". Наче про нас.

То, може, ставити питання про гуманітарну ауру України ще не слід, може, це передчасно і навіть по-своєму некоректно? Україна ще перебуває в іншій системі координат. Думаю, що слід. Треба робити все, що може прискорити процес її опритомнення, її повноцінного входження у світове співтовариство. Навіть якщо для цього потрібна шокова терапія.

Карамзін відкрив Росію, як Колумб Америку, – сказав Пушкін. Додамо: відкрив великою мірою за рахунок української історії.

Америку Колумб відкрив, шукаючи Індію. Доля аборигенів відома. Ми ж Україну відкриваємо в Україні, і це нікому не загрожує ні втратою територій, ні духовних цінностей. Це лише вимагає перегляду звичної схеми. Перестановки некоректно поставлених дзеркал.

Українці – це нація, що її віками витісняли з життя шляхом фізичного знищення, духовної експропріації, генетичних мутацій, цілеспрямованого перемішування народів на її території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті і якісні втрати самого національного генотипу. Образ її спотворювався віками, їй приписувалася мало не генетична тупість, не відмовлялося в мужності, але інкримінувався то націоналізм, то антисемітизм. Велике диво, що ця нація на сьогодні ще є, вона давно вже могла б знівелюватися й зникнути. Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства. Фантом Європи, що лише під кінець століття почав набувати для світу реальних рис. Вона чекає своїх філософів, істориків, соціологів, генетиків, письменників, митців. Неврастеніків просять не турбуватися.

І туг я повинна перейти, згідно з Йоаникієм Ґалятовським, до *конклюдзії*, тобто до заключної частини.

То звідки ж він, цей *дефект головного дзеркала* ?
Згадайте чарівну казку Андерсена "Снігова королева". Там все починається з того, що один дуже лютий чорт зробив дуже дивне дзеркало. "Це дзеркало, – цитую, – мало незвичайну властивість: все добре і прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне й погане виступало чіткіше і здавалося ще гіршим".

Оце він і є – дефект нашого головного дзеркала. Його зробив чорт. А учні й послідовники чорта, – цитую далі, – "всюди бігали з тим дзеркалом і, нарешті, не залишилося жодної країни, жодної людини,

людини, які б не відбилися у тому дзеркалі спотвореними". Тоді поплічники чорта полетіли в небо, ще й там хотіли порозважатися. Але дзеркало відбивало такі страхіття, робило такі гримаси, що аж випало з їхніх рук, брязнуло об землю й розбилося на мільйони скалок.

"І ці скалки нарobili ще більше лиха, ніж саме дзеркало". Вони літали скрізь по світу і якщо потрапляли комусь в око, то "людина з такою скалкою в очах бачила все навиворіт або тільки саме погане, бо кожна скалочка мала ту ж силу, що й ціле дзеркало. Декотрим людям скалочка потрапляла в серце... і серце перетворювалося на маленьку крижинку". "А по світу літало ще багато таких скалочок"...

Не буду розшифровувати, що то за чорт і хто його поплічники. Sapiens sat. Скажу тільки, що ті скалочки літають по світу й досі, і люди з такими скалочками в очах бачать зовсім не ту Україну. Але все це реверберації старих імперських дзеркал з облізною вже амальгамою.

На щастя, дедалі більше людей не хочуть, щоб такі скалочки потрапляли їм в очі і в серце.

Отож, історія триває. І якщо ми вчора не випили брому, читаючи її, то сьогодні й завтра будемо здатні її творити.

Тільки не треба чекати, щоб хтось вам зробив ваше власне індивідуальне дзеркало і вмонтував його в систему суспільних дзеркал. Кожен має зробити це сам.

Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації.

Ось у чому "Ключ розуміння", як сказав би Йоаникій Ґалятовський.

Ліна Костенко

ПОЕТИЧНИЙ ВСТУП ДО ПОЕМИ “МОЙСЕЙ” ІВАНА ФРАНКА²¹,

Якщо уявити творчість Івана Франка як наповнений мірадами більших і менших світл космос, то серед них найяскравіше астральне видиво – поема “Мойсей”. Поетичний вступ до неї, що починається словами “Народе мій, замучений, розбитий”, супутник тієї зорі, але водночас автономна зірка, яка пульсує на осьовій лінії світового простору Франкових писань.

Франко створив те послання до свого народу, на перший погляд, за випадкових обставин, але в житті великих людей, як взагалі в історії, дуже часто випадок є ознакою логіки неунікненної закономірності. Видавець поеми Беднарський у вже готовій верстці книжки помітив, що її перша сторінка незаповнена (помилка друкарів), і попросив автора написати негайно, на завтра, очевидно, прозою, невеличку передмову до “Мойсея”. Це було 19-го липня, а вночі на 20-е липня 1905 року передмова була написана не прозою, а віршем.

Чи був цей твір інспірований твором Пантелеймона Куліша “До рідного народу” з відомим початком: “Народе без пуття, без честі поваги”? Складне питання. Франко негативно ставився до деяких писань Куліша, в тому числі й до згаданого вірша, але справедливо відзначив, що “хиби його (Куліша) особистої вдачі і його світогляду в очах потомності значно вменшаться, а за те великі його заслуги визначаться виразніше”. Можливо, Кулішеве звертання до народу зблиснуло перед Франком, коли він почав писати своє звернення, але для нас важливо збагнути не поштовх до написання, а різницю в поглядах двох класиків на народ. Оцінюючи лише одну (та й то неправильно!) козацьку сторінку нашої історії, автор “Чорної ради” картає український народ, а Франко, подаючи різкі, безпощадні характеристики українського народу, виставляє і його незаперечні високі якості, показує переможну і ясну будучину нашої нації. В поетичному вступі до “Мойсея” нема базованої на якійсь фольклорній прикметності чи на якійсь одній історичній події і зачиненої на цьому вузької, народницької думки. Народ в розумінні Франка – це

²¹ Лекція, яку Дмитро Павличко прочитав 11 жовтня 2000 р у Львівському національному університеті ім. Івана Франка з нагоди отримання почесного звання доктора *honoris causa*.

рухома, суперечлива в своєму розвитку, але зростаюча в своїй духовності невмируща сила, яка прагне свободи і дає свідомість колективного безсмертя мислячій національній одиниці.

У поетичному вступі до "Мойсея" геній Франка вже був на висоті цієї поеми, крім того, він був змобілізований не лише цейтнотом короткої липневої ночі, а й відчуттям браку часу на реалізацію численних задумів, які роїлися в ньому. Тут геній Франка явив себе в досконалій довершеності, яку в українській літературі можемо ще спостерігати в "Посланні живим і мертвим" Тараса Шевченка.

Поетичний вступ до "Мойсея" написаний класичними терцинами, формою, яку Франко вперше використав і яку довів до надзвичайної гнучкості й блиску в нашій поезії. Судячи з того, як рідко після Франка українські поети зверталися до терцини, можна зробити висновок, що ця непокірна форма не піддавалася їм і що досі її неперевершеним приборкувачем і паном у нас є Франко. Терцина до нас і взагалі до європейської поезії прийшла з Італії; славу цій складній поетичній, широко для фантазії відчиненій строфі зробив Данте, наповнивши її філософським змістом "Божественної комедії". Між іншим, у передмові до своєї книжки про Данте, писаній 1912 року, Франко згадує, що він ще "бувши учеником гімназії в Дрогобичі, читав деякі уступи Дантової поеми в німецьким перекладі, а потім пробував читати цілість у польським перекладі". Незважаючи на те, що німці, поляки та інші європейці перекладали терцини Данте своїми мовами частіше й більше, як українці, саме в українській поезії завдяки Франкові терцина прижилася найкраще. В "Божественній комедії", до речі, є також звертання до Італії, до народу.

В будові терцини закладена вимога троїстої повторюваності і потрійного оновлення думки, а сам принцип потрійності лежить в основі ораторської і взагалі будь-якої аргументації, а якщо вдуматися глибше, то між терциною і всіма троїстими реаліями і символами, від Святої Трійці до тризуба, існують незримі, але базовані на законі природи похопні зв'язки.

В терцині кожен рядок чекає на продовження свого змісту, кожна рима прагне свого подвійного відлуння. В поезії – це ніби симфонічна музика, в той час як дворядкова або навіть чотирирядкова строфа нагадують лише коротку й просту мелодію пісні. Терцина є складовою частиною октави і сонета, цих також складних і витончених форм, культивованих у нас неокласиками, поетами, що в XX столітті, крім Франка й Лесі Українки, внесли більше європейського духу в нашу літературу, як так звані модерністи, що свій

унікальним збігом історичних обставин, а й тим незаперечним вивольно-бойовим розвитком самого українського народу, його дозріванням до державності, що супроводжувалось кривавими жертвами на полях битв і не меншими жертвами в радянських тюрмах та засланнях, де гинули за ту ж таки державницьку ідею найкращі українські таланти й розуми.

Отож, у пролозі до "Мойсея" відбувається зіткнення двох суперечливих мотивів як у показі самого народу, так і в образі самого Мойсея-Франка. До такого розуміння нації і своєї власної ролі в історичному поході нації до свободи Франкові допомогла піднятися його безмежна, підтверджена несамовитою працею любов до свого народу.

Але народ, який є паралітиком, гноєм, тяглом у бистроїзних потягах сусідів, це – ще нікчемніший і страшніший народ, ніж той, що його малює Куліш, але саме цей народ любить автор "Мойсея". В жодному іншому творі української поезії любов до народу не була з такою силою і правдою, з такою розпукою й одержимістю показана, як у поетичному вступі до поеми "Мойсей".

Звичайно, існує прозова, наукова передмова до "Мойсея", написана до другого видання поеми 1912 року. Тут виступає зовсім інший Франко, енциклопедичний розум якого стоїть на студений віддалі від свого ж стражденного поетичного серця, і, здається, нема між ними зв'язку, здається, то взагалі різні особистості виступають у одній особі. А проте в тій прозовій передмові ледь-ледь, майже непомітно, та все ж привідкривається таємниця глибоких психологічних взаємин між Мойсеєм і ліричним героєм із поетичного вступу до поеми.

Франко пише: "В біблійним оповіданні сам Бог показує Мойсеєві Палестину; у своїй поемі я приложив се до ролі Азазеля з наміром зазначити якнайсильніше контраст між пророцькими обіцянками і тим, що дійсно ждало гебреїв у Палестині. Сей контраст я вважав потрібним зміцнити не тільки показом географічного положення та різноплеменності Палестини, але надто ще об'явою про долю, яка чекала гебреїв у тім краю. І се я поклав у роль Азазеля як найсильнішу часть демонської спокуси, що може захитати віру навіть найсильнішого характеру. Але не треба забувати, що ся роль Азазеля в моїй поемі являється тільки поетичним об'єктивуванням власної психологічної реакції, яка мусила відбутися в душі пророка після того, як його відіпхнув його народ. Крайній вислів тої психологічної реакції, що з душі пророка виривається словами: "Одурив нас Єгова!", не був зовсім тріумфом демона-спокусника, який у тій

хвили з сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначенням межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши, Мойсей почуває слова самого Бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, проясняють йому високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння”.

Примітивне й наївне було б твердження, що Франко сприймав образ ізраїльським народом і самим Єговою зневаженого пророка Мойсея як свою трагічну подобу головним чином через те, що сам був принижуваний галицьким оточенням і тяжко битий протягом усього життя жорстокою долею. Звичайно, крихта гіркоти від того, що доводилося йому переживати через укуси з боку певної частини як української, так і польської інтелігенції, була в його серці. Але оте знесилення журбою, побиття стидом, роздирання сумнівами, оте бачення себе самого в образі доведеного до крайнього відчаю, але не зламаного Мойсея, приходило до Франка з його вистражданої самооцінки, пов'язаної не тільки і не стільки з його власними ідейними хитаннями та помилками, а з трагедією бездержавності українського народу, провину за рабський сором і роз'єднаність якого поет брав на себе.

Демон пустині Азазель показував Мойсееві, яка маленька, бідна, перенизана безплідними, кам'яними кряжами гір Палестина, він розкривав перед пророком страшну, криваву від ударів наїзників майбутність ізраїльського народу в тій обітованій землі і доводив провідника євреїв до крайньої зневіри й розчарування в меті свого життя. Але нечистий геній Азазель не сягнув своєю спокусою до духовних надбань, які може здобути визволений народ; дух пустині демонструє насамперед матеріальні труднощі, котрі чекають на вибавлене з єгипетської неволі гебрейське плем'я.

І тут ми повинні вчитатися у Франкове звернення до народу побачити, що той народ нагадує паралітика на роздоріжжю не тому, що він просто жебрак, а тому, що потоптана його мова й пісня, тому що він раб, тому що його історія, його довга боротьба за свободу виявилась невдалою, надаремною, і всі ті питання, як Франко ставить перед провидінням, що “кермує долею народів”, стосуються передовсім духовного життя нації.

*Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?*

Задарма край твій весь

*Твоїх борців? Йому вже не пишуться
У красоти, свободі і здоров'ю?*

*Задарма в слові твоєму іскряться
І сила й м'якість, дотеп і потуга
І все, чим може вгору дух піднятися?*

*Задарма в пісні твоїй плетється туга,
І сміх дзвінкий, і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?*

Мойсей зневірився, вигукнув: "Одурив нас Єгова!" А в цих питаннях, сповнених болящим відчаєм, так само брентить – а може, справді нам записано назавжди бути гноєм у сусідів, може, справді без всякого вищого намислу нам дано було долею чи провидінням, чи Богом стільки прекрасних духовних прикмет?

*О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний
твого повстання.*

Отже, Франко вважає, що воскресіння нації, здобуття нею своєї державності – це насамперед духовне визволення, це надання мови й культурі народу не лише права, а й можливості якнайвільніше розвиватися, це сила духу народу, яка є національною свідомістю і глибоким, шанобливим знанням своєї минувшини, предківщини, кривди батьківщини і прабатьківщини.

"Сльози і зітхання", які ми щедро продукували в неволі, що було зрозумілим і так подобалося нашим сусідам, не мають бути назавжди притаманною рисою нашої нації. Не прославляє Франко українських плачів (слова "плач" немає в його вступі до "Мойсея"!), а коли говорить про нашу пісню, то відзначає в ній "світляну смугу надій і втіхи", "дзвінкий сміх", "жалощі кохання й тугу", а не ридання, голосіння й плачі, якими, що поробиш, багата наша пісенна культура.

Цікаво, що та свобода, яку пророкує нам автор "Мойсея", не є виключно сферою духовності.

*...І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.*

Господарська домовитість, власна хата й власне поле – хіба це не економічна частина програми будівництва нашої держави саме тепер, коли закладаються її фундаменти на руїнах останньої світової імперії? Цікаво, що тут Франко в буквальному розумінні погодився з Тарасом Шевченком щодо “своєї хати”, яку певного часу він трактував як обмеження національного життя, критикуючи свого вчителя за “хатний патріотизм”.

Серед численних творів Франка на тему національної свободи і національного ідеалу є чимало речей, які нам треба знати напам'ять, хоч написані вони прозою. В статті “Поза межами можливого” (1900) є такі слова: “...Синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не зв'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації”.

Ці слова треба знати не так задля того, щоб бездумно вірити в них, а радше задля того, щоб у їхньому світлі побачити себе і самого Франка і збагнути, що не так то воно легко було йому уникати отих “вселюдських фраз”, а що вже говорити про таких смертних, як ми, котрі в часи тоталітарного режиму за гаслами вселюдської справедливості приховували кличі до національної свободи. Не будемо лукавити, ми вважали колись, і не без впливу Франка та інших наших визначних політиків, що, здобувши загальнолюдські права, тим самим здобудемо і національну свободу. Була це помилка. До загальнолюдських прав та ідеалів може піднятися тільки визволений, визначений і розвинутий національно державний народ.

Певна річ, у Франка є декларативні, закличні твори на ці теми, як зрештою, в багатьох наших класиків, але є в нього і те, чого в них нема: українська національна ідея завжди виступає на тлі нашої національної трагедії, наш національний ідеал, за Франком, має досягтися всіма змислами нашої історії, а наша держава нам потрібна насамперед задля того, щоб зберегти й розвивати свою мовну й духовну самостійність як найголовнішу ознаку гідності саме в загальнолюдському розумінні. Одночасно наш національний ідеал Франко пов'язує з нашою майбутністю, з добрими часами, коли станемо впорівень з вільними народами, що означає набагато більше, ніж просто мати свою державу. Гомін свободи на блакитному Понті, карпатські Бескиди, що годяться бути поясом для української нації,

карпатські Бескиди, що годяться бути поясом для української нації, вогненний лик народу-титана – це те, що буде завжди нас притягати, як закладений у наші гени франківський порив до ідеалу. Це наше устремління вперед, здається мені, найдосконаліше висловив Франко у поетичному вступі до “Мойсея”.

Але, хоч ми сьогодні будемо українську державу, мало чим відрізняємося від біблійного Ізраїля, що, втікаючи з неволі, потрапив у пустелю, пересварений і поділений вождями! Серед нас є сьогодні люди, які раді би повернутися назад у єгипетську, тобто московську займанщину, і не тільки тому, що їм було там добре в матеріальному розумінні, а тому, що нові обставини вимагають думати, а тоді треба було тільки підпорядковуватися, не думати, а лише служити кремлівському фараонові.

Можливо, “облудлива покірність” нашого народу зникатиме поволі в умовах самостійної української держави, хоч з багатьох фактів нашого незалежницького життя виникає протилежна думка. Ми занадто довго були в рабстві і нам, мабуть, замало буде сорока років походу пекучими пісками непевності, у спекотному повітрі чварів зарозумілих “патріотичних” вождів, поміж злодіями, що ховаються в нори, як скорпіони та плазуни, але, посуваючись разом з нами до обітованої землі, не зникають, а сплджують собі подібних, навиклих до нічного, хижацького життя в пустелі. Ми занадто довго були в рабстві, щоб усе те, що нажито нами в ньому, зникло з одним поколінням за допомогою ласкавої пані Смерті. Можливо, “облудлива покірність” з наших душ вивітриться швидко, але “укрита злість”, найприкметніша риса рабів, триматися буде за наші характери ще дуже довго, бо самостійна держава звільняє від рабства (і то не до кінця!) лише громадянина з національною волею і свідомістю.

Кажу – не до кінця, бо в самостійній державі, хоч би якою ідеальною вона була, суперечливі мотиви соціального життя, які формують багатих і бідних, перебувають якщо не в конфлікті, то в постійних недомаганнях і в навзаємних оскарженнях.

Сьогодні говорять і пишуть, що молодий Франко розвивався під впливом марксизму, а в зрілому віці сам собі заперечував, критикуючи Маркса і народну державу, яка могла бути (а ми знаємо, якою вона була) створена за марксистськими рецептами. Геніальна передбачливість Франка щодо держави, збудованої на диктатурі пролетаріату, – це справді те, чим може пишатися в світі українська політологічна думка. У Європі і найближчі наші сусіди не знають, що критичний аналіз комуністичної, тоталітарної держави, котрим тепер заповнені політичні видання, був зроблений українцем, Франком, у

його статтях і особливо у книжці "Що таке поступ", виданій у Коломиї 1903 року, а написаній щонайменше за 20 літ до більшовицького перевороту в Росії. Нам треба пам'ятати, що молодий Франко пропагував політичні, економічні, соціальні науки Європи в Україні не як прихильник побудови марксистської держави, а як борець за права людини, власне, за ті права, які нині стали в пошані демократичної світової цивілізації. В статті "Чого ми хочемо?" (1879) він пише: "...Робітник повинен вимагати загального голосування, бо він хоче на весь голос заявити з трибуни про свій біль і страждання.. Ми вимагаємо лише таких дрібниць, а це і не соціалізм, і не комунізм, а справедливість".

Вся діяльність Франка, включаючи і його переклади з Маркса й Енгельса, і його економічні та історичні розвідки, і його політичні орієнтації, і створені ним образи українських робітників, – усе належить до боротьби за справедливість, за справедливість соціальну, котру, як це доводив зрілий Франко, неможливо здобути бездержавному народові.

Але тепер з'ясувалося, що бути вільною людиною важче, ніж бути рабом, бути державною нацією важче, ніж бути колоніальним народом. Велика мета – свобода – не зникає, але вона переходить з колективного, об'єднувального чинника в індивідуальну сферу. А тому від духовного розвитку кожного члена нашого суспільства тепер залежить загальне становище народу. Наше суспільство, яке за часів гноблення було об'єднане менше мріями про свою державу, а більше бажанням жити в такому добробуті, як живуть люди на Заході, за обставин свободи роз'єднується, все глибшою стає безодня, яка розділяє окрадених і крадущих, людей з людьми і людей із звірячими інстинктами.

І дивина – на всі наші сучасні суспільно-політичні недуги знаходимо рятівні поради у Франка, так, наче він пройшов з нами до самого порога XXI століття, як подібний до нього біблійний пророк під стіни Єрихону.

*Народе мій, замучений, розбитий...
Невже тобі лиш не судилось діло,
Що б виявило твоїх сил безмірність?*

Нема іншого способу для виявлення безмірних сил народу, крім його державної організації, яка постійно виробляє і забезпечує його національну і соціальну єдність на цій основі – його різносторонній, багатовимірний, модерний розвиток. Це означає – держава понад усе. Тут було б доречно вислухати Франка: "Всяке людське діло, –

говорить його герой з нарису "На склоні віку", – в далеко більшій мірі вплид людської пристрасті, ніж чистого розуму. А для такого великого діла, як відродження й консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму. Не бійтеся, коли національні потреби будуть заспокоєні, національний голод буде насичений, то нація відкине шовіністичну страву, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить". Коли йдеться про відродження й консолідацію не якоїсь, а саме української нації, то наша виключність (не будемо тут вживати слова "шовінізм") полягає саме в тому, що ми, один з найбільших народів Європи, найпізніше здобули свою державність, хоч фактично протягом століть боролися за неї, і тепер нізащо в світі не можемо поступитися ані найменшим граном своєї національної суверенності.

Держава понад усе, але український громадянин з національною волею і свідомістю, за всіма заповідями Франка, повинен мати так само соціальну волю і свідомість, яка дала б самостійній Україні бажання й силу утверджувати зрозумілу без політичного галасу та крику людську справедливість.

Із поетичного вступу до "Мойсея", де трагедія і надія на краще майбутнє українського народу подані з унікальною метафоричною виразністю, віра в ті часи, коли Україна "огнистим видом" засяє "у народів вольних колі", перейшла в грі роздуми кожного мислячого українця. Ця віра живила український визвольний рух протягом усього ХХ століття. І ми, вже здобувши незалежність, повинні стояти в ній надалі, щоб зберегти й розбудувати свою державу, та не лише задля того, щоб мати свою валюту й армію, а задля того, щоб позбутися духовного каліцтва, матеріального жебрацтва і всього того рабського призначення, що так боліло Іванові Франку – нашому єдиному і вічному Мойсеєві.

Дмитро Павличко

ВИСТУП МОВОЗНАВЦЯ ЛАРИСИ МАСЕНКО У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ²²

Лариса Масенко обрала для виступу тон наукового аналізу. При цьому їй вдалося говорити виважено, впевнено і, водночас, без байдужості в голосі. Наводячи факти, професор Масенко не приховує свого схвильованого ставлення до них, а роблячи з них висновки, одразу знижує голос.

Шановний пане голово, шановні депутати, шановні учасники слухань парламентських. Я хочу почати знову з того, що мова – це основний засіб консолідації населення. І, власне, іншого шляху, ніж державність української мови і впровадження української мови в усі сфери життя, Україна не має (*починає виступ спокійно і впевнено*)

Це європейський шлях розвитку. (*Підвищує голос*). Сорок одна європейська країна будувала національні держави саме за цим принципом. За цим принципом – впровадження однієї своєї державної мови – мови корінної і найбільш численної нації, яка цілком закономірно стала державною. Але складність в тому, що в попередній період наше урбанізоване середовище, середовище великих міст, *зросійщене (особливий наголос)*. Тому потрібна спеціальна програма деколонізації наших великих урбаністичних центрів. І якраз це провокує те, що певні групи населення постійно вимагають впровадження другої офіційної мови. Офіційна – це, звичайно, демагогічний прийом, тому що офіційна і державна – одне і те саме, тобто вимагають впровадження другої державної мови. Я хочу наголосити на тому, під яким соусом, властиво, це пропонується. Пропонується тепер під гаслом рівності, гаслом рівноправності мов. Це гасло типове. Коли воно висувається в постколоніальних країнах, то завжди працює на користь колишньої імперської нації. Хоча звернути увагу на те, що саме під цим гаслом впроваджена друга офіційна мова – російська – в Білорусі. У 1995 році там відбувся референдум, і було запропоновано населенню відпо-

²² Мовознавець Л. Масенко виголосила промову у Верховній Раді 12 березня 2003 р. під час слухань про стан функціонування державної мови в Україні. Текст і коментарі на основі аудіозапису підготував студент Арсен Данилюк.

вісти на питання. "Чи погоджуєтесь ви з тим, щоб російська мова здобула статус, рівний з білоруською?" 54 відсотки населення проголосували за це і, властиво, впроваджено другу державну мову. Дуже швидко білоруська мова скоротила сфери вживання. До того її поширювали тільки в освітній сфері. В інших вона навіть не встигла зміцнитися. І зараз на її захист Товариство білоруської мови видає збірник у Вільнюсі. Як у "старі добрі" імперські часи. А цікавляться білоруською мовою зарубіжні соціолінгвісти. Вони вирішують питання: чи вносити цю мову до загрожених, таких мов, яким загрожує зникнення. І тут я хочу сказати, наскільки лицемірним і блюзнірським є використання Європейської хартії мов для посилення позиції російської мови! Адже Європейська хартія створена для підтримки тих мов, які зникають. Тих мов, яким загрожує зникнення, у яких визначено носіїв менше ста тисяч. І використовувати цю хартію, як це бачимо в проекті нашого парламенту, щоб посилити, зміцнити позиції мови, за якою стоїть величезна держава і яка абсолютно нормально функціонує, якою опікується держава в Росії, – це просто блюзнірство і ганьба! (*Аплодисменти*).

Безперечно, завдання наше складне, особливо щодо деколонізації наших великих міст, зокрема на сході і півдні, але воно абсолютно реальне. Є чимало народів, які виходили з подібної ситуації. Ті самі чехи, фіни, естонці... Ізраїль вирішив набагато складнішу проблему. Для цього потрібна лише продумана і ефективна мовна політика. Чи маємо ми в нашій державі мовну політику на дванадцятому році незалежності? Так, закон про мови є, але він лишився декларативним. Жодної санкції за порушення закону про державну мову немає. Дійшло до того, що в нас навіть міністри і представники силових (*виділяє інтонацією*), силових, я звертаю на це увагу, структур вважають за нормальне ігнорувати державну мову. Я тут хочу згадати слова (*сигнал про закінчення часу виступу*) відомого мовознавця Бодуена де Куртене (*ім'я вимовляє підкреслено чітко*) про те, що таке державна мова. На таке запитання він відповів: "Це діалект, за яким стоїть армія і поліція". Отже, якщо наша міліція і найвищі особи міліції та інших силових структур говорять російською мовою, то яка держава за цим стоїть? Властиво, яку державу ми будуємо? І чи не тому нашому СБУ абсолютно це байдуже і вона не з'ясовує, хто фінансує, хто засновує ті сотні, тисячі російських газет, серед яких є абсолютно антиукраїнські і антидержавні газети. А можливо СБУ займається тим, що, як нещодавно писали в пресі, прослуховує телефонні розмови українських письменників?

Тут була пропозиція Миколи Григоровича [Жулинського] про те, що нам треба прийняти новий закон про мови. Я поділяю тривогу пана Удовенка з приводу того, чи варто в цьому парламенті ставити це питання. Річ у тім, що ось нещодавно я прочитала в "Голосі України", що тут створена партія "Слов'янська єдність". Ту, що пан Толочко організував. "Слов'янська єдність" ставить у програму впровадження російської як офіційної, інтеграцію з Євросоюзом, створення нового слов'янського порядку. Думаю, що тут у парламенті теж є, очевидно, чимало депутатів, що наш державний гімн співають у такому варіанті: "Ще не вмерла Україна – нічого, ми подождем". А якщо проаналізувати те, що робиться в наших засобах масової інформації, то ще 10 років – і ми матимемо покоління, яке абсолютно буде ігнорувати українську історію (*говорить стурбовано*), українську культуру. Власне там продумано застосовуються лінгвістичні стратегії, я, на жаль, не маю зараз змоги про це докладніше говорити.

Наостанок я хочу сказати, що нам конче потрібні центри соціолінгвістичного вивчення мовних ситуацій у наших великих містах, нам потрібна програма деколонізації. Зараз вийшла прекрасна книжка Романа Кіся, вона зветься "Мова, думка і культурна реальність". Це наукова основа для створення програм деколонізації в наших містах. Є ще й інші цікаві праці. Я взагалі рада, що це обговорення відбулося, воно дуже важливе. Як кажуть, краще пізно, ніж ніколи. Тут були виступи, з якими я абсолютно солідаризуюся і хочу сказати, що все-таки українці, очевидно, не будуть весь час мовчати і чухати чуби. А згадають, що це нація, яка породила козаків, це нація, яка дала опришків. І зроблять з цього висновки. Дякую за увагу! (*Тривалі аплодисменти*).

ВИСТУП НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЮРІЯ КАРМАЗІНА У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ²³

Юрій Кармазін побудував свій виступ на кількох прикладах порушення законодавства про мову. Він майстерно надає своєму голосу негативних емоційних відтінків – обурення, розчарування, скепсису, не впадаючи у зайву патетичність. Очевидно, народний депутат має великий досвід критичних промов. Юрій Кармазін підтримував увагу аудиторії до кінця виступу, провокуючи її на схвальну реакцію і змістом, і тоном виступу.

Шановний голову, шановні учасники парламентських слухань і шановний багатостраждальний народе (*починає спокійно, голос сумний*). Сьогодні ми розглядаємо питання національної безпеки, того, що є наріжним каменем культури, духовності будь-якої нації. Це ситуація з державною мовою. Ми вже чули сьогодні, що ця мова ще не стала державною. Не стала для уряду, не стала для урядовців, не стала для багатьох депутатів, які тут виступають. Я багато разів вимагав цього і вимушений буду внести законопроект про введення офіційного платного перекладача для політиків, які ігнорують українську мову (*аплодисменти, вигуки із зали*). І порушити питання про складання іспитів Центральною виборчою комісією, яка допустила до зали депутатів, що не володіють державною мовою (*аплодисменти*).

Шановні учасники слухань! Деякі місцеві ради, скажімо, запорізька, одеська, севастопольська та інші, приймають рішення щодо використання поряд з державною російської мови як мови ділового спілкування і оформлення технічної документації. Зрозуміло, що причина – у небажанні вчити мову. У деяких випадках ліниво реагує прокуратура (*підвищує тон, роблячи паузи між словами*). Підкреслюю, ліниво. Прокуратура вносить протести, рада їх відхиляє. Далі – далі нікуди не йдуть. До суду не йдуть (*говорить розчаровано, далі – пришвидшує темп*). Ще ніколи в історії України такого

²³ Виголошено у Верховній Раді 12.03 2003 під час слухань про стан функціонування державної мови в Україні. Текст і коментарі на основі аудіозапису підготував студент Арсен Данилюк.

не було, ні в залежній, ні в незалежній. А що, як ввести одного перекладача на українську мову і вирішити всі проблеми зразу? (*Аплодисменти*).

А можливо, нам треба просто не приймати таких документів, які вони пишуть? Нам же пишуть прямо: "Председатель городского совета Пархоменко" – із Севастопольської міської ради (*обурено*) Зарплату отримує як український службовець, користується пільгами як український службовець, а пише вам – російською мовою (*говорить підвищеним тоном, сердито Реакція зали – вигуки, аплодисменти*). Так от, я хочу запитати: шановні, то так ми шануємо рішення Конституційного суду? А там написано: "Поряд з державною мовою, для здійснення повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної республіки Крим та органами місцевого самоврядування може (*наголошено*) використовуватись російська мова та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами" (*цитуючи рішення, значно пришвидшує мову*). Далі там записано, що мовою навчання (*інтонаційно виділяє*) в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах є українська мова. У державних і комунальних поряд з державною, відповідно до положень Конституції, зокрема частини 5 статті 53, можна застосовувати і вивчати мови національних меншин. Порядок, а не замість (*говорить твердо, підвищуючи голос*). Я звертаюсь до міністра освіти. Ми надавали статуси, щоправда, це давав Президент, національних статусів навішали кругом (*обурено*)! Всі університети національні! У жодному викладанні українською мовою немає! (*обурено, сердито*). Принаймні, так є у місті-герої Одесі (*голос із залу: "Знімати тоді!"*). Знімайте тоді статуси, і хай знімаються й зарплати (*аплодисменти, вигуки*).

Шановні друзі, ви говорили, що потрібні закони (*скептично*). Та самого закону не вистачить! Потрібна тільки політична воля, більше нічого! Нічого! Але, потрібна політична воля української влади! Ще в цій державі такого не було, щоб присвоювали з нагоди ювілею, не хочу називати навіть прізвища, Почесну грамоту Верховної Ради за заслуги перед українським народом. Володимире Михайловичу, присвоєно! (*обурено*). А він же, головний редактор "Кримської правди", вважає, що такого народу взагалі немає (*підвищує голос майже до крику, вигуки із зали*)! Ви знаєте про це, чи ні?! (*вигуки із зали, аплодисменти*) Отак підсунув секретаріат, взяли, підмахнули і присвоїли за видатні заслуги перед українським народом (*говорить з розпачем*)! Не хочу називати з цієї високої трибуни навіть прізвище

людини, яка не визнає нас за народ. Під час недільної трансляції (сигнал про закінчення часу виступу), коли вручали призи лауреатам програми "Людина року", яка транслювалась за державні (наголошено) кошти на загальнодержавному каналі, ведучі припинили використовувати українську мову, перейшли на російську. А в усіх країнах, де чиновники поважають себе і державу, яка платить їм гроші, відеоряд супроводжується іноземним перекладом. Я уявляю, що сталося б у Франції, якби так керівник загальнодержавного каналу припинив трансляцію французькою мовою і перейшов на англійську. Чи згадати скандал, який недавно був з приводу реклами українською мовою в Росії, маленької реклами! (Говорить патетично). А в нас же повно іншомовної реклами

І, на кінець, як я навчався? Я навчався в російській школі, я навчався в російському вузі. Як я навчав дочку української мови? Я просто їй сказав: захотіла хліба – попроси українською мовою: "Тату, дай, будь ласка, кусочок хліба" (аплодисменти). Так от, урядовці, військовослужбовці, судді, міліціонери і віце-прем'єри! Захочете їсти – будете говорити! (Говорить з рішучістю; схвальні вигуки, аплодисменти).

Я закінчую. Переді мною – Конституція України, затверджена Надзвичайним чотирнадцятим Всеукраїнським З'їздом Рад 25–30 січня 1937 року. Я процитую: "Стаття 109. Судочинство в УССР ведеться на українській мові. В Молдавській ССР – на молдавській чи українській мові, в залежності від національного складу більшості населення в районі". А в Придністров'ї і сьогодні хочуть слухати українською мовою. Але дорікали мені за те, що "Ера", яку купили, ви знаєте, олігархи як частину українського національного каналу, що транслюється на Придністров'я, повністю зросійщена і нікуди не годиться. Оце вони просили мене передати: це діється в Придністров'ї, де до 1960 року у 70 відсотках шкіл викладали українською мовою і де ще не скасовано навіть рішення про приєднання до України. Дякую! (Аплодисменти).

**ЗАХИСНА ПРОМОВА С. ШАЛИНСЬКОГО, ВИГОЛОШЕНА
НА СУДОВІЙ РОЗПРАВІ 19.11.1919 р.
У СПРАВІ ГЕНЕРАЛА М. ТАРНАВСЬКОГО²⁴**

Високий Суде!²⁵.

Перед нами розгравается один з актів трагедії Українського Народу. Найвищий Вождь Галицької Армії, улюблений й обожаний своєю армією, помімо молодого віку з перепрацьовання посивилий генерал стає перед Високим Судом, щоби відповісти за страшний злочин, а іменно злочин зради свого Народу і йому підчиненої Армії.

Що ж то за злочинець і чим він провинився? Чи злочинцем є той, що був першим піонером ідеї національного війська яко командант Січових Стрільців за часів Австрії? Чи злочинцем є той, що мучився в польській тюрмі і з нараженням власного життя утікає з полону та передирається серед невігід через гори, скали, дебри, щоби прибути до своєї армії? Чи злочинцем є той, що стояв на чолі II-го корпусу і вів завзяті бої о столицю галицької України – Львів? Чи злочинцем є той, що в найкритичнішім часі для нашого Народу, коли Галицька Армія задля підлої клевети наших ворогів мусіла опускати Рідний Край – Галичину, обнімає над нею начальну команду? А була це армія – підупала на дусі і пригноблена.

І тут постає величезна стать злочинця, і він голосом Прометей засталоє серце, ободрює духа, загартовує енергію, скріпляє відвагу тої армії. Та Армія, гола і боса, розпалена живим словом генерала, іде з нечуваним імпетом, кілометровим кроком вперед і вкоротці здобуває наддніпрянський Вавилон – столицю України, золотоверхий Київ. І знову загомонила свобідна боєва пісня, та сама, що дзвеніла колись на степах зеленої України, але замовкла під гуком гармат з-під Берестечка та нещасливої Полтави. І здавалося, що вже зазоріло ясне світло Волі, що благословиться на світлий Воскресення день. Аж тут повстає новий ворог, проти котрого п. генерал рівно ж виступає оружно.

²⁴ Тарнавський Мирон – генерал УГА (Української Галицької Армії) і її начальний вождь (1919 р.) Похований на Янівському цвинтарі у Львові серед стрілецьких могил вояків УГА.

²⁵ Збережено мову оригіналу Незначні виправлення зроблено щодо правопису.

І той великий син України, український Гарібальді, що в інших народів покритий авреолею слави був би зайняв місце в Пантеоні безсмертних, був би оспіваний поетами, прославлений піснями і був би став предметом національної легенди, стає перед Тобою, Високий Суде, яко Ефіяльт і Герострат свого Народу.

Кривава історія наша. Сумна доля нашого Народу. Вона тягнеться червоною ниткою від найдавніших часів аж до тепер. І здавалося, що світова війна, котра похлонула стільки жертв, що той кривавий танець європейський принесе щастя для нашого народу, як приносить послубний щастя для молодої пари. Однак і тут зловіща Теміда поклала своє грізне "вето". І та непевна, як весна, гаряча, як літо, невмолима, як осінь, строга, як зима, судьба щербата нашого Народу спричинила те, що той великий син України поставлений зістав перед суд. Страшний акт трагедії – я мушу його розбирати. Впрост жахаюся. І який я був би щасливий, Високий Суде, якби мене в тій хвилині осіяла якась сила пророка, якби я був ведений якимсь віщим духом, то мігбим знайти тоді той талісман, що під його закляттям далекоюглим зором, перебивши занавісу історії, покинувбим ту землю несправедливости, цю арену людського горя, сліз, терпінь, злиднів, мук і болів і орлиним летом на крилах зимового вітру взнісбимся в ті часи, де була "авреа етас" – золотий вік людськості, де не було народної распрії, де панував рай на землі. Однак я звиклий смертельник і мушу приступити до обговорення тої трагедії, а іменно висліду дводневного процесу.

Коли я порівняю висліди головної розправи з тими точками, які закидуються обжалованому, то пригадуються мені слова римського поета Вергілія: "Quidquid delirant reges, plectunur Achivi" (що завинили королі, за це карається ахейців), або приміню ті слова до наших обставин: за це, що завинило Правительство тутешнє, мається карати обжалованого.

Що закидують обжалованому п. генералові Тарнавському? Чотири злочини. Злочини порозуміння з ворогом, злочин переговорів з ним, злочин проти Зверхної Влади і злочин невиконання приказу. Перед приступленням до обговорення тих злочинів мушу застановитися над причинами, котрі довели до поповнення тих злочинів. Слово "злочин" уживаю тут лише з куртуазії для п. прокуратора, котрий таку дефініцію ім надав. Про ці причини не буду довго розправляти, бо вони на розправі вийшли в такій ясній і драстичній формі, що ближчого обговорення не потребують. І так, це, що зізнавав шеф санітарний, шеф інтендантури, референт му-

ніційний і референт політичний вистарчає, щоби мати ясний образ того, в яким стані находилася ця армія в перших днях падолиста. Це не була армія, а "іздячі шпитали" Стан хорих виносив понад 10 000, брак ліків, брак лікарів, брак санітарного матеріалу, брак санітарного перзоналу, брак білизни, накривал і т. п. давав до пізнання, що та армія при дальшій такій стані вигине. А не було найменшої надії, що буде можна цьому зарадити. Всякі просьби, всякі представлення до Правительства зістали без успіху. Що більше: Правительство на внесені в тих справах санітарним шефом письма не давало ніякої відповіді. Страшно рівнож представив стан армії в тих днях шеф інтендантури: 10% стрільців було без всякої білизни, 25% без черевик, майже половина без плащів, в подертих блюзах і споднях. Це правдивий паризький "санкільот", і то в днях осінних, дощевих, зимних. Всякі замовлення поодиноких бригад позістали без успіху. Правительство не лише нічо про це не подбало, а противно, навіть відмовило гроша, так що стрільці від місяця не діставали льону.

Дуже сумно представлялася справа заосмотрення муніцією. Під час наступу на большевиків одніським джерелом достави муніції було те, що собі стрілець здобув на ворогові. В послідних часах стрільці діставали лише по 10 патронів, а батерії по кільканадцять стрілів.

А вже найсумніше представлявся стан під зглядом політичним. В усіх галузях адміністрації панував саботаж, не скажу я про саботаж Правительства тутешного, бо боюся, щоби мене не потягнуто до відвчальности, але ужию слова евфемістичного, а іменно – неприхильність Правительства. Від початку нашого переходу за Збруч тутешне. Правительство пляново і систематично відносилось до нашої армії неприхильно. Члени Правительства виголошували ворожі нам мови, накидувалися лайками, провадили, зглядно допускали ворожу нашій армії агітацію в словах і письмі. Армія та – мимо ріжних памфлетів в часописах на неї – сповняла вірно прикази і не зважала на це. Всяке представлення в тій справі Начального Вождя до Правительства було безуспішним. Правительство було на це сліпе, глухе і німе. Це є ті причини, котрі приготовляли катастрофу і котра була б без сумніву наступила, коли б Начальний Вождь вскорі цьому був не зарадив...

Як виходить з представленого стану річи, ані один з закинутих п генералови злочинів не може бути браний під увагу. Всі вони опираються на крихких основах, і розправа не виказала найменших

даних, з котрих можна би вносити, що обжалований бодай в часті причинився до поповнення закинутих йому злочинів.

Супроти цього вношу на увільнення п. генерала Тарнавського від усіх точок обжаловання

Я ще одно слово маю до Високого Суду. Незадовго Високий Суд удасться до приближаючої кімнати на нараду. Перед Вами, Панове-судді, стане мітична Теміда – богиня справедливости. Вона двох річей жадає від Вас: примінення закону і серця. Про закон я вже говорив. А що каже серце? Я не прошу о доброту Вашого серця для обжалованого, а для кого іншого. От в тій хвилині з брудних казamat Берестя Литовського, зимних канур Домб'я, арештантських рот Перемишля відзиваються голоси мучених, голодних і збідованих народних мучеників. Вони пересилають до Вас, Панове-судді, велику просьбу: "Не позвольте, щоби представник тої ідеї, за котру ми так тяжко коротасмо тут своє життя і ждемо визволення, був узнаний яко зрадник. Не допустіть до цього, щоби наші муки на вість о таким вироку побільшувалися".

Я чую малі голосочки малих діточок Галичини, котрих батьків залізна рука ляцького наїзника вигнала на вуглянні рудокопи, а котрих брати стоять з крісом в руці для оборони Вітчизни. Ті діточки падають на коліна і складають ручки дрібосенькі перед Тобою, Суде, і благають Тебе: "Панове-судді. Верніть нам нашого месю, котрий має вибавити наших батьків і наших братів. Ми Вас о це благаємо. І не позвольте, щоби той, щоби наш месія, був зрадником Народу. Ми обіцяємо перед образом Матері Божої пімстити ті наруги і ту кривду, яку зносять наші матері".

В той сам час відзиваються до Вас голоси тисячів хорих і ранених, котрі мучаться по шпиталях: "Дайте нам, Панове-судді, бодай тепер, коли смерть нам заглядає в очі, спокійно умирати. Осолодіть нам тих ще кілька хвилин життя, котре ми мусимо принести в жертву Вітчизні. Не допустіть до цього, щоби ми вмирили з переконанням, що наш вождь є зрадником".

Вкінці доходить до салі судової якісь підземні голоси. Це голоси погибших героїв, котрих душі стають тепер перед престол Царя Царів, Короля Королів, перед престол Найвищого Єгови, і там вносять велику супліку пімсти для ворогів Народу, а їх тіла, спочиваючи в сирій зимній могилі, заумерлими устами благають Вас, Панове-судді: "Дайте нам спокійно лежати в гробі. Не позвольте, щоби наші могили замість цвітом, покрилися терням. А це станеться, коли наш Вождь, на котрого розказ ми положили так молоде, а дороге життя, буде узнаний яко зрадник". (*Генерал Тарнавський плаче*).

– Я бачу слезу на очах Твоїх, генерале. Плач, плач, генерале
Плач над долею Твого Народу, як плакав Єремія над долею
народу Ізраїлю на ріках вавилонських, пом'янувши Сіон. Однак не
плач, генерале, над Твоєю судьбою. Це ж судять Тебе Твої діти,
котрі ділили з Тобою горе і не-горе. Вони знають, що Ти за один і чи
Ти зрадник. Вони ж, нинішнім, святим вироком різко проти цього
запротестують і вложать на Твого голову діядем невинности.

Я в останнє апелюю до Вас, Панове-судді: відкрийте свої серця
для тих, котрі – як я вже згадав – так важко Вас просять. Я
відзиваюся до Вас словами великого грецького поета Софокля: “Мет
гойс ехтайлейс гіперахту, мет епіляту, Хронос гар еварес, го Теос”.

Я скінчив.

*Денник Начальника команди
Української Галицької Армії –
Нью-Йорк, 1974. – С. 288–294.*

Текст № 6

ВИСТУП НАТАЛКИ БАНДЕРИ ПЕРЕД СУДОМ²⁶

*Коли встас, щоб сказати своє слово, 20-річна донька сл. пам
Степана Бандери, панна Наталя, в залі помітне хвилювання. По-
стать молодій дівчини в чорній сукні, її слова характеристики
свого незабутнього батька, який загинув з руки кагебівського
найманця на наказ Москви, зворушує багатьох слухачів до сліз
Сташинський поблід ще більше й не дивиться ні на кого, вп'явши
погляд у землю. На обличчях суддів видно глибоке зворушення і
прихильність до тієї, яка промовляє.*

Високий Суде!

Дозвольте мені, як членові родини мого замордованого батька²⁷,
Степана Бандери, в заступстві моєї мами Ярослави Бандери, висло-
вити Високому Сенатові подяку за уділення мені слова. З уваги на

²⁶ Восени 1962 р. у Федеративній Республіці Німеччина відбувся суд
над Сташинським – вбивцею Бандери та Ребета. Виступ передруковано з
книги: Московські вбивці Бандери перед судом. Збірка матеріалів / За ред.
Данила Чайковського – Мюнхен, 1965 – С.304–307. Залишаємо без змін
правопис.

²⁷ Степана Бандеру вбито 15 жовтня 1959 року.

твердження обвинуваченого в його ззнаннях, що він під час своєї діяльності в КГБ був переконаний, начебто мій батько був зрадником України, я хотіла б представити мого батька таким, яким я його ношу в глибині мого серця. Якраз сьогодні минає три роки, коли мій батько помер в дорозі до лікарні. За свідченням підсудного, мій покійний батько був підступно замордований з допомогою отруйної зброї.

Це не перший і не єдиний морд у нашій родині. Майже вся родина мого покійного батька і моєї матері загинула з рук ворогів. Мої батьки походять з української греко-католицької священичої родини. Саме в той час головні священики та учителі розбуджували національну свідомість українського народу, передусім же селянства. Батько моєї мами, о. Василь Опарівський, був польовим священиком української армії під час першої світової війни і загинув в бою проти поляків. Моя бабуся, тоді ледве 20-річна, залишилася сама з двома дітьми – моєю мамою Ярославою і її братом Левом – та мусіла як учителька пробиватися крізь життя. Як учителька вона також причинилася до національного усвідомлення українського селянства.

І моя бабуся, і мій дядько Лев загинули під час Другої світової війни. У зв'язку з викриттям одного атентату, поляки після довшого ув'язнення розстріляли мого невинного дядька. Ми ніколи не довідалися, серед яких обставин загинула моя бабуся; ми знаємо тільки те, що її замордовано, коли вона повернулася з Польщі до свого рідного села.

Мій покійний батько так само походив із священичої родини. Він мав трьох братів і три сестри. Його мама, а моя бабуся, померла молодою на чахотку і залишила свого чоловіка, а мого дідуся, о. Андрія Бандеру, з сімома дітьми. Мій дідусь о. Андрій Бандера виховав своїх дітей в релігійному і національному дусі, так що вони вже як студенти включилися в боротьбу за визволення України.

Двох братів мого батька (Василя і Олексу Бандерів) закатовано під час другої світової війни в концтаборі Авшвіц, а мого дідуся з його найстаршою донькою вивезли большевики на Сибір.

Після ув'язнення мого батька в концентраційному таборі Заксенгаузен, моя мама восени 1941 р. приїхала зі мною (тримісячною дитиною) до Берліну, щоб бути недалеко свого мужа. Наша родина жила в дуже важких обставинах, що сильно послабило нерви моєї мами. Від часу, коли мого батька німці випустили з кацету і він почав організувати Закордонні Частини ОУН, ми мусіли постійно ховатися, щоб не викрито місця нашого замешкання. Місцями нашого перебування в Німеччині й Австрії до 1948 р. були Берлін, Іннсбрук,

Зеєфельд, потім Мюнхен, Гільдесгайм, врешті самотня хата в лісі поблизу Штарнберґу.

В самотній хаті в лісі наша родина (в 1947 р. нас було вже троє дітей) жила стиснена в одній кімнаті, де не було навіть електрики. В той час ми, діти, довго хворіли на коклюш і кр та були недоживлені. Я ходила тоді до сільської школи в Зекінґ і, маючи лише шість років, мусіла щоденно відбувати шість кілометрів дороги через ліс.

В 1948–1950 роках ми жили, без нашого батька, під прибраним прізвищем у таборі для українських утікачів біля Міттенвальду. Батько відвідував нас кілька разів на рік. Я пригадую собі, що одного разу, важко хворіючи на запалення середини вуха, я запитала маму, хто є цей чужий пан, який схилився над моїм ліжком і гладить мене. Я цілковито забула свого батька.

В 1950–1954 роках ми жили в малому селі Брайтбрун над Аммерзее, і мій батько відвідував нас уже частіше, а згодом бував удома майже кожного дня. Проте моя мати постійно побоювалася за життя нашого батька, на яке чигали большевики; так само переслідувала її думка, що він може загинути в нещасливому випадку під час їзди додому. Все ж таки ці чотири роки були найспокійніші та найщасливіші в житті моєї матері, яка добре почувалася між мешканцями села і жила з ними. Щойно пізніше я зрозуміла, що на нас полювали советсько-московські репатріяційні комісії та агенти.

Рік 1952 був особливо небезпечний для нас, і ми з батьком переховувалися впродовж кількох місяців у маленькому селі Оберав біля Ґармш Партенкірхен. Нещастя хотіло, що всі троє дітей захворіли на запалення залоз і мусіли впродовж двох місяців лежати в ліжку.

Під час чотирьох років ми були цілковито відірвані від українців, а це загрожувало нам, дітям, повним відчуженням від українства. Але мій батько, не зважаючи на свою відповідальну і виснажливу працю, знаходив ще досить часу для того, щоб мене вчити української історії, географії та літератури, як теж спонукував мене до читання українських книжок. Мій брат і сестра, ще заки пішли до німецької народньої школи, маючи 5 чи 4 років, уже навчилися читати і писати по-українськи.

В той час я ще не знала, ким був мій батько, хоч і не могла собі пояснити, чому ми змінили наше прізвище; але я не відважилася запитати про це батька.

В 1954 р. ми переїхали до Мюнхену, головно тому, щоб заощадити батькові щоденної небезпечної їзди (80 км.), як теж тому, що тут були для дітей кращі можливості вчитися.

Маючи тринадцять років, я почала читати українські газети і читала багато про Степана Бандеру. З бігом часу, на підставі різних обсервацій, постійної зміни прізвища, як теж через факт, що навколо мого батька завжди було багато людей, в мене виникли певні здогади. Коли раз один знайомий проговорився, то я вже була певна, що Бандера – це мій батько. Вже тоді я собі усвідомила, що я не смію прозradити цього моїм молодшим сестрі та братові; було б дуже небезпечно, якщо б малі діти через свою наївність у чомусь проговорилися.

Від 1954 до 1960 р., ще рік по смерті мого батька, жили ми в Мюнхені.

Мій покійний батько був утомлений постійною охороною і деколи був необережний. Він твердо вірив, що стоїть під особливою Божою охороною, і говорив: якщо мене хочуть спрятати зі світу, то знайдуть спосіб зліквідувати мене разом з охороною. Він їздив своїм автoм до української католицької церкви, де підсудний вперше його побачив.

Підсудний твердить, що через вагання і докори совісти він не виконав скритовбивства в травні 1959 р. В той час було відомо, що мій батько особливо загрожений, і тому зміцнено його охорону.

Сьогодні, в три роки по смерті мого батька, я говорю в першу чергу від імени моєї мами, яка віддала свою молодість моєму батькові та своїм дітям.

Я хочу ще повернутися до зізнань підсудного, де він говорить, яким цинічним способом Сергій його заспокоював, кажучи, що діти Бандери будуть йому ще "вдячні" за цей вчинок. Ця цинічна заввага вказує на те, що КГБ плянував схопити нас дітей, вивезти нас до Советського Союзу, зламати наш опір жакливими засобами, що там сьогодні практикується, і зробити з нас комуністів, щоб ми засуджували нашого рідного батька. Саме таким способом пробувано виховати на комуніста сина генерала Тараса Чупринки, Головного Командира УПА, який загинув у 1950 р. в Білогорщі, в Західній Україні. Сергєєві мусіло бути ясно, що це єдиний спосіб допровадити нас дітей до такого ставлення.

Мій незабутній батько виховав нас в любові до Бога і України. Він був глибоко віруючим християнином і загинув за Бога та незалежну вільну Україну – за свободу всього світу.

Мій блаженної пам'яті батько, який уосіблював цей великий ідеал, залишиться провідною зіркою всього мого життя, так само життя мого брата і моєї сестри та української молоді.

Після того, як панна Наталя Бандера закінчила свою промову, д-р Ягуш просить її передати текст цієї промови до судових актів.

ГАЗЕТА "DER MITTAG" ПРО ВИСТУП НАТАЛІ БАНДЕРИ ПЕРЕД СУДОМ

Яким багатозначним був цей процес не лише в політичному, але також у людському відношенні – це стало виразним в той день, коли виступила дочка Бандери.

"Слово має панна Наталя Бандера".

Коли президент Сенату д-р Ягуш звернувся з цими словами до дочки замордованого в 1959 році провідника українського визвольного руху Степана Бандери, шелестіння записних книжок негайно припинилося.

Погляди німецьких та закордонних журналістів зупинилися, мов зачаровані, на малій, одягненій в чорне постаті молодої українки.

В її манері себе тримати, в усій її поставі не було й натяку на ту визиваючу самовпевненість, якої власне слід було б очікувати від побічного позивача.

І все ж Наталя Бандера не справляє враження безпомічної дівчини, що прохає співчуття. В ту мить, коли вона бере в руки рукопис і піднімається з місця, постають в пам'яті слова експерта федеральної служби безпеки, який виразно висловився, що Організація Українських Націоналістів, якою раніше керував Бандера, є дійсно революційним рухом.

Те, що каже Наталя Бандера в цей знаменний день 15 жовтня (це третя річниця з дня смерті її батька), не містить в собі власне нічого високополітичного. І все ж її написана рукою промова, яку вона читає без затримки з ледве помітним тремтінням свого дзвінкого голосу, є від початку і до кінця обвинуваченням – не Сташинського, очі якого скеровані додолу, а виключно тих потуг насильства, які протягом останніх десятиріч поневолювали батьківщину цієї дівчини.

Сталін чи Хрущов, Пілсудський чи Перацький, Гітлер чи Гімлер – всі вони принесли народові, до якого належить Наталя Бандера, лише страхіття: поневолення, заслання, грабунок, поділ.

Навіть на чужині, у вільній частині Німеччини, вони не могли зберегти себе від підступних вбивств з боку їхніх поневолювачів.

Політична промова? Так! Але більше того: вона надає процесові того відтінку, якого йому досі бракувало: людського.

Тендітна молода українка знову сіла на лаві поміж адвокатом д-ром Падохом (Нью-Йорк) і д-ром Нойвіртом (Мюнхен).

Президент Сенату перериває майже задушливу тишу:

“Чи міг би я пізніше, панно Бандера, одержати текст Вашої промови?”

Вона лише киває головою ...

Цей історичний процес в Карльсруге колись забудеться, але слова молодій Наталі Бандери, в яких звучало пристрасне бажання індивідуальної і національної свободи, повинні бути збережені в пам'яті.

Вольфганг Штраус, „Der Mittag“, Dusseldorf, 22. 10. 1962.

Текст № 7

**ПРОМОВА Д-РА ЯРОСЛАВА ПАДОХА²⁸,
адвоката з Нью-Йорка, уповноваженого
вдови пані Я. Бандери**

Високий Федеральний Суде!

Вдова і сироти по сл. пам. Степанові Бандері, які даремно шукають спокою по втраті мужа і батька в далеких, заморських краях, – уповноважили адвоката Керстена і мене заступати їх у цій процесі, де на лаві обвинувачених сидить не сам Богдан Сташинський, але сидять і ті, які його вишколили на злочинця й доручили цей злочин доконати.

Пані Ярослава Бандера уповноважила нас заступати не стільки “інтерес” її і її осиротілих дітей, – бо й яка є реальна можливість дати їм належну сатисфакцію! – як радше заступитися перед судом і перед світом за добре ім'я її поляглою чоловіка, а ще більше за

²⁸ Виступ на суді, що відбувся восени 1962 р. у Федеративній Республіці Німеччина. Передруковано з книги: Московські вбивці Бандери перед судом. Збірка матеріалів / За ред. Данила Чайковського. – Мюнхен, 1965. – С 312–316.

Історичну місію, яку він оплатив своїм життям, та за слухну справу його і його покривдженої історією батьківщини – України.

Це велика честь, а ще більше зобов'язання для нас, хоч пан Керстен і я виступаємо тільки побіч, можна сказати, в тіні, головного заступника і побічного обвинувача д-ра Нойвірта. Ми свідомі того, що наша офіційна позиція перед цим найвищим Судом спирається не тільки на постанови і дух карної процедури, але також на міжнародню взаємність та зичливість країн Заходу, які і поза межами судів набувають щораз виразніших форм тривалої, довго очікуваної й дуже потрібної щільної співпраці. Ми не менш свідомі того, що нашу участь у цьому процесі завдячуємо також ввічливості цього Високого Суду, за яку ми обидва йому глибоко вдячні.

Це також висока честь – виступати перед Високим Судом на професійній базі з досвідченими німецькими колегами-адвокатами. Мою приємність тільки зменшує факт, що моє знання мови цього великого і гарного краю є таке недосконале.

В облегшуючій свідомості факту, що головний тягар заступства побічного обвинувача під пані Ярослави Бандери процедурально належить і до д-ра Нойвірта, я бажав би, за ввічливим дозволом Високого Суду, доповнити його вчені і досвідчені слова деякими ствердженнями.

Для повної оцінки злочинів і вини обвинуваченого Сташинського потрібне добре знання об'єкту його злочинів і цілі, для якої ці злочини були підготовані і виконані. Щойно тоді знатимемо, чому Бандера і Ребет мусіли вмерти.

П'ять днів Високий Суд провів над тим, щоб це вияснити, і я глибоко переконаний, що розправа понад всякий сумнів довела і встановила, що:

Формально об'єктами злочинів обвинуваченого були сл. пам д-р Лев Ребет і Степан Бандера, їхнє життя і доля їх дружин та їхніх неповнолітніх та незабезпечених дітей.

На ділі ж ці злочини були націлені на визвольну боротьбу їх народу, на долю того народу в ближчій і дальшій майбутності.

Д-р Лев Ребет, який поліг раніше, був провідним борцем за волю України і одним з її ідеологів.

Степан Бандера був її керівником і символом. Його іменем, далеко до його смерті, по цей і той бік залізної заслони, означували й означають тих, які вели й ведуть цю визвольну боротьбу й їй допомагають та з нею солідаризуються.

Організаційні форми, в яких організовано проходила ця боротьба, замкнені в коротких потрійних буквах УВО–ОУН–УПА: Українська Військова Організація, Організація Українських Націоналістів і Укра-

інська Повстанська Армія Про їх діяльність багато говорив обвинувачений Сташинський, але – яке це характеристичне для агента чужої, ворожої сили! – він ні разу не згадав їх по імені, немов би їх жахався, як би боявся, щоб вони не попекли йому уст, бо сумління його, як це ми могли ствердити на розправі, вони не печуть, а, може (він же українець родом), ще не печуть.

Такий був об'єкт злочинів Сташинського.

Яка ж була їх ціль?

Розправа ствердила понад усякий сумнів, що нею було:

Знищення визвольної боротьби українського народу з допомогою плянового й постійного нищення її провідної, керівної верстви, обезголовлення її, за зразками, на жаль, так добре відомими нашому сторіччю, не лише людино-, але й народовбивства.

Дальшою ціллю злочинів Сташинського було примусити численну українську еміграцію в вільних країнах світу припинити свої змагання за повернення країні їх походження державної незалежності, для чого дають їй змогу демократичні умови життя в країнах волелюбного Заходу, а чого позбавлені українці на своїй окупованій землі.

Вже в цій залі обвинувачений Сташинський використав свій злочин для третьої мети: опоганення перед вільним світом української визвольної боротьби й її носіїв.

Яке це характеристичне, що обвинувачений Сташинський не знав, думаю, не хотів знати, нічого про мету цієї боротьби власного народу. Він зізнав, що ніколи не чув про вбивство головного отамана Симона Петлюри, ані не чув навіть імені Тараса Чупринки, головного командира Української Повстанської Армії від її початків у 1942 р. до його смерті в 1950 р. А поліг він у нерівному бою в сусідстві рідного села Сташинського, який в той час був уже 19-літнім. Натомість із своїх хлоп'ячих спостережень, колись може по-дитячому, а тепер свідомо перебільшених і узагальнених, він зробив засіб обвинувачення найсправедливішої, бо визвольної, бо оборонної, не зачіпної, – війни свого власного народу.

Чи має право цей подвійний вбивник покликуватися на українську боротьбу спротиву проти могутнього окупанта і її сповідними жорстокостями виправдувати свої нелюдські злочини?

Не зробив цього Сташинський випадково. Зробив це свідомо. Ми добре пам'ятаємо, що він затаїв дуже важливий момент, а саме, що большевики в 1941 р. знищили єдиного брата його батька. Щойно на повторні питання він признався, що його стрийка Петра большевики арештували в 1941 р., але й тоді вперто твердив, що не знає, що з ним сталося. Чи советський аг'ент може не знати, що сталося з лю-

диною, яка 21 років не повернулася з советського ув'язнення? Обвинувачений намагався знайти виправдання для своєї нікчемної служби непорозуміннями між українцями і поляками в 40-х роках, які вже належать до минулого. Це непорозуміння запам'ятав він, зате не пам'ятає, не хоче пам'ятати того, що в 1944–45 роках на чолі висунулася спільна боротьба проти нового окупанта земель обох народів, яка скоро довела до співпраці і спільних акцій української й польської підпільних армій.

Важко важити на терезах справедливості й незмінної моралі величину і розмір людських, чи радше нелюдських, злочинів. Але здається, що з морального погляду куди більшого злочину, ніж оба трагічні морди, допустився обвинувачений Сташинський тоді, коли, використовуючи довір'я своєї сестри до її єдиного брата, видав на смерть її приятеля, а, може, майбутнього чоловіка, батька її сподіваних дітей. А тоді Сташинський був ще майже, хлопцем, ще не перейшов школи советського агента і не був під загрозою смерті, якою він з епічною докладністю виправдував упродовж цілоденного судового засідання вбивство Бандери і Ребета!

Декілька років уже Сташинський має зв'язок із Заходом, з його духовністю й устроєм. Декілька років перед і після свого одруження він втримує зв'язки з жінкою, яка своїм походженням і наставленням належить до того Заходу. Протягом року сам він перебуває по цей бік заслони. Можна було сподіватися, що цей віруючий, демократичний, свободолюбний Захід покладе печать свою на душу Сташинського. Хто з тих, що брали участь чи прислуховувалися до цієї розправи, вірить, що так сталося?

На це чекали вдови і сироти його жертв. На це чекали його земляки, бо ж страх подумати, що він є тієї самої крові, що вони. І це є те, що з морального боку є найтрагічніше в цих двох убивствах, що ці два мужі полягли з руки не чужинця, але від власного земляка, яким керувала чужа, ворожа сила. Від віків сумління світу обтяжують такі трагедії, незалежно від нації, від ідеї, яку ворожа сила хоче вбити, ані від винагороди для злочинця, яка раз набуває форми тридцяти срібняків, то знову ордену Червоного прапора.

Я вірю, що традиційна, віками гартована духовість українська, сперта на віру в Бога і прив'язаність до своєї батьківщини, застукає колись і до душі обвинуваченого Сташинського і до подібних йому зрадників свого народу. Та вже тепер, з доручення жертв його страшного злочину, вдови Ярослави Бандери і її трьох дітей, найстарша з яких, Наталія, ось тут вдруге переживає трагедію втрати батька, – хочу заявити, що вони не прагнуть для Сташинського відплати, але справедливості!

Обвинувачений Сташинський та його наказодавці цим подвійним убивством не досягнули наміченої цілі. Політичні вбивства мають таку природу, що звичайно звертаються проти вбивників. Вбивство найбільшого по Вашингтоні американця, Лінкольна, може послужити тут клясичним, далеко не відокремленим, прикладом. Бо насильство проти Божих і природних людських прав і законів тільки на коротку віддаль може мати позірний успіх. В дальшій перспективі переможцем завжди виходить правда й справедливість. Божі млини, каже німецьке прислів'я, мелють поволі, але певно ...

Втрата цих двох наших жертв на віковій тернистій дорозі українського народу до свободи у власній суверенній державі, хоч яка болюча, не припинить його визвольного походу, ні в Україні, ні поза її межами. В час сьогоднішнього ренесансу ідеї самовизначення навіть найменших народів немає сили, яка б спинила великий, що численністю рівняється до французького, український народ від здійснення природного права кожної національної спільноти на свободу і незалежність. З цим правом, з волі Бога, одиниці і народи приходять на світ й воно дає їм глибокий сенс існування.

Сподіваймося, що смерть Бандери і Ребета та цей несамовитий процес, переведений перед найвищим судом вільної Німеччини з подиву гідною докладністю, допоможе не тільки українському народові, але й всім волелюбним народам здобути перемогу в їхній затяжній боротьбі проти насильства.

Щойно тоді світ зрозуміє глибокий сенс смерти Бандери, Ребета й інших відомих і невідомих борців за волю України, яким же ність числа, а їх вдови і сироти знайдуть потвердження свого глибокого, хоч як печального, переконання, що їх мужі і батьки не померли надаремно, бо діла і приклад поляглих живуть і залишаться живими по їх фізичній смерті.

СИЛА ПЛЕВАКО

Старенька вкрала бляшаний чайник вартістю менше п'ятдесяти копійок. Вона... підлягала суду присяжних. За нарядом або так, з примхи, захисником старенької виступив Плевако. Прокурор вирішив завчасно паралізувати вплив захисної промови Плевако й сам висловив усе, що можна було сказати на захист старенької: бідна старенька, тяжкі злидні, крадіжка незначна, підсудна викликає не обурення, а лише жаль. Але – власність є священною, весь наш громадянський благоустрій тримається на власності, якщо ми дозволимо людям хитати її, тоді країна загине.

Встав Плевако:

“Багато лиха, багато випробувань довелося вистраждати Росії за її більш як тисячолітнє існування. Печеніги мордували її, половці, татари, поляки. Дванадцять бід звалилося на неї. Усе витерпіла, все подолала Росія, лише міцніла й зростала від випробувань. Але тепер, тепер... Старенька вкрала старий чайник, ціна якого тридцять копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине безповоротно”.

Виправдали.

В.Вересаєв

Текст № 9

МОЛИТВА

слуги Божого митрополита Андрея

про Божу мудрість

(Скорочено)

Великий і всемогучий Боже! Зійшли на мене з високих і святих Своїх небес і від престола Своєї святої слави Твою святу мудрість, що сидить поруч Тебе. Дай мені мудрість Твого уподобання, щоб я в житті умів гаряче бажати те, що Тобі миле, мудро шукати, у правді признавати і досконало виконати на славу й честь Твого святого Імені... Дай мені, Боже, мудрість мого стану, дай мені мудрість моїх обов'язків і дай мені їх виконати так, як треба і як належить на славу Твою і хосен моєї душі. Дай мені мудрість Твоїх доріг і мудрість ходити стежками Твоєї святої волі... дай мені мудрість радості і

мудрість смутку; нехай тішуся лише тим, що до Тебе веде, нехай смучуся лиш тим, що від Тебе віддалює. Дай мені мудрість всього, що переминає і всього, що триває; нехай перші в моїх очах маліють, а другі ростуть; дай мені мудрість праці та мудрість відпочинку; нехай мені буде розкішшю праця для Тебе, а втомою відпочинок без Тебе. Дай мені мудрість щирого і простого наміру, мудрість простоти, мудрість щирості. Нехай серце моє звертається до Тебе й в усьому шукає Тебе упродовж цілого життя... Дай мені мудрість чистоти відповідно до мого стану та покликання; дай мені мудрість терпеливості, мудрість покори; мудрість веселості й поваги, мудрість Господнього страху; мудрість правдомовності і добрих діл; нехай буду терпеливим без ніякого нарікання, покірним без найменшого удавання, веселим без немірного сміху, поважним без сурорості; щоб я був правдомовний без тіні двоязичності... Дай мені оудувати словом і ділом без лицемір'я; дай мені, Боже, мудрість чуйності, уваги й обережності; нехай мене не зводить на бездоріжжя ніяка пуста гадка; дай мені мудрість благородності, нехай мене ніколи не повалить ніяке брудне й недостойне прив'язання... нехай мене ніколи не зводить з дороги обов'язків ніякий самолюбний намір; дай мені мудрість мужності і сили, нехай мене не звалить ніяка буря; дай мені мудрість свободи, нехай мене ніколи не поневолять ніяка насильна пристрась!

Господи, дай мені мудрість... пізнання себе в моїй немочі і злобі; дай мені мудрість відречення й пожертвоування себе; дай мені мудрість жертви, мудрість хреста, мудрість крові; Боже, дай мені мудрість, що мені й моєму народові найбільше недостає, дай мені мудрість правдивого вдоволення, правдивого щастя! Амінь.

**ПРО ПОСЛАННЯ МИТРОПОЛИТА
АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО
“ДО МОЇХ ЛЮБИХ ГУЦУЛІВ”**

(село Криворівня на Прикарпатті, 20 вересня 2000 р.)

“Переїхавши Ваші красні гори, пізнавсми, ек Ви жиєте, і полювавсми Вас так, що дуже банно було мені Вас опускати. Не желувавсми для Вас ані сил, ані здоров'я. Ек міг, – чесом і захриплим голосом, – проповідавсми Вам Слово Боже. Ви охотне слухали мої бесіди і бралисте собі їх до серця”.

Такими словами 1900 року звертався слуга Божий Андрей Шептицький, тодішній єпископ Станіславівський, до Ваших предків у своєму знаменитому пастирському листі “До моїх любих гуцулів”. Ці слова у повній мірі можна застосувати як ознаку дбайливого ставлення Української греко-католицької церкви до своїх любих дітей, у якому б куточку України чи світу вони не жили. Владика Андрей Шептицький був єпископом Станіславівським трохи більше року, але за цей час відвідав найдальші закутки своєї єпархії, включно з найдальшими закутинами Гуцульщини. Ще донедавна у численних церквах Гуцульщини висіли портрети владика Андрея як пам'ятки тих незабутніх відвідин. Вислідом тих відвідин були численні послання владика. А серед них – “До моїх любих гуцулів”.

Велику місіонерську працю серед гуцулів проводив єпископ-мученик Григорій Хомишин, підвищуючи, як і його попередники, християнську свідомість і культуру цієї самобутньої і надзвичайно талановитої вітки українського народу. І нарешті – справжніми апостолами Гуцульщини можна вважати греко-католицьких священиків із славного роду Бурачинських, які залишили незатертий духовний слід в усьому краю, але особливо у вашому селі о. Андрія Бурачинського, який 40 років завідував парохією у Криворівні. Він дав початок цілій плеяді української греко-католицької інтелігенції, яка відіграла помітну роль у формуванні української культури на початку 20 століття.

Криворівня ще з 19 століття стала місцем відпочинку видатних діячів української культури. Тут перебували вчений-фольклорист о. Яків Головацький (зять о. Андрія Бурачинського), історик Михайло Драгоманов, етнограф Володимир Гнатюк. Помилуватися чарівними краєвидами, відпочити і поспілкуватися приїжджали видатні

українські письменники Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Гнат Хоткевич, Осип Маковей, Катря Гриневичева, художник Іван Труш. Цей перелік можна доповнити десятками, якщо не сотнями прізвищ.

Тому цілком справедливо етнограф Володимир Гнатюк назвав Криворівню "українськими Атенами", де першою особою був Іван Франко, який приїхав сюди вперше у 1901 році. Великий письменник був частим гостем у тодішнього пароха о. Олекси Волянського. Прозвичай та побут гуцулів він написав спогади, у яких відзначив, що поява Франка і Грушевського у церкві в неділю на Службі Божій справила велике враження на гуцулів, які ще з більшою пошаною почали ставитися до них за те, що не соромилися стояти в церкві між простими г'аздами і слухати разом з ними Богослужіння. Іван Франко, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, Антін Крушельницький, Ольга Кобилянська, Володимир Гнатюк у домі о. Олекси Волянського обговорювали насущні проблеми українського суспільного життя. Тут українська інтелігенція під шум Черемоша обговорювала творчі плани та набиралась сил до праці. Дуже цінними є спогади о. Олекси Волинського про Івана Франка, особливо про його релігійність. Отець Олекса пише:

"З самого початку перебування в Криворівні з'єднав собі загальну симпатію у населення, а у мене ще більшу пошану своїм поведінням, бо кожний признає, що поведіння нашої української інтелігенції на селі має немалий вплив на нашого селянина. А власне цим своїм поведінням дав він доказ своєї високої інтелігенції та культурності, бо зараз першої неділі той ославлений атеїст явився в церкві, зайняв місце поміж господарями, а коли зачалася Служба Божа, підійшов до крилоса і співав разом з дяками. Франко всюди, де б не сходився з людьми, ніколи не порушував теми про віру і церкву, а де хто другий необачно щось такого сказав, він своїм рішучим словом затер це немиле враження необачного вислову. Пригадую собі, як Іван Франко, присутній при якихось таких полемічних дебатах про віру, не забирав зовсім слова, а коли полеміка заходила до точки кипіння, тоді казав: "Лишім ми віру нашому народові, бо то є ще одна підпора, яка його держить!" І цим способом перервав дискусію в найгарячішій точці".

Зустрічі української інтелектуальної еліти у Криворівні тривали до початку Першої світової війни, аж доки російські здеморалізовані солдати з армії Брусилова не перетворили її на попелище, знищуючи апартаменти Михайла Грушевського з унікальною бібліо-

стираючи з лиця землі усе, що мало причетність до українства. Але слава Криворівні як духовних “українських Атен” не затерлася. Нині, у цей час, у дні десятого міжнародного гуцульського фестивалю, ми переживаємо друге їх відродження. Тут знову зібралася провідна українська еліта, цим самим стверджуючи, що тяглість української національної традиції і культури незнищенна. Тому доцільно й актуально буде ще раз, на завершення цього слова, зацитувати кінцеві думки із названого послання митрополита Андрея Шептицького “До моїх любих гуцулів”: “Веселий край дав вам Бог! Тут у ваших горах такий люфт чистий та легкий, а водиця так прозрашна! Ліси такі густі та зелені і красні полонини та й файні кишниці дав вам Бог, що лиш май та будь! І дав вам Бог спосібність до усекої роботи. А усі ті дари і ласки дав вам Бог на це, аби ви за них декували, у них Бога, Найвисшого Свого Пана, узнавали, і Єго, ек діти добрі найліпшого Отця, цілим серцем любили. Не марнуйте дарів Божих!”.

Софрон Мудрий

Текст № 11

ТОМАШ ҐАРРІК МАСАРИК ГОВОРИТЬ І – МОВЧИТЬ

Є люди, котрі приписують “Бесідам”^{*} фотографічну точність. Звичайно, ця думка помилкова. Фотографія – або скоріше звукова плівка цих розмов виглядала б приблизно так: альтанка з березових стовбурців, заросла повзучими трояндами, в гущавині ялівцю. Т.Ґ.Масарик сидить на грубому стільці, спертий ліктями на коліна, смикає себе за вуса і мовчить, очевидно думає про свої справи. Також автор “Бесід” [тобто К.Чапек] мовчить, покурює і розмірковує про щось своє, наприклад, про сонечко крапчасте, котре мандрує по руці. Врешті президент підводить голову, показує рукою навколо і каже лише: “Це ...”. Це означає: який чудовий день, погляньте-но на оті гори на обрії, на отой клен, уже вогнисто забарвлений. Автор “Бесід” кивне мовчки головою, що значить: так, прекрасний день, немає кращого за отакий осінній ранок; уже і буки пожовтіли – дивіться, білочка; тихіше, бо втече.

^{*} Уривок з книги: *Карел Чапек. Бесіди з Т.Ґ. Масариком / Переклад з чеської. – Львів, 2001.*

Ну добре, неважко записати в пам'яті те, що було сказано під час багатьох і багатьох таких ранкових годин; але бракує отої тиші, цієї мовчанки, з якої зроджувалися слова і спліталася повільна розмова. Це мовчання було присутнє тут постійно, воно укладалося поміж словами. Завершувало речення, ні, не обтяжливе мовчання, при якому, нічого сказати, а мовчання задумливе, мовчання людини, котра розмірковує, котра потребує більше мислити про речі, ніж про них говорити...

Надворі вересневий ранок; в альтанці з березових стовбурців сидить старий президент, тримає в руках шапку і розмірковує. З села долинають крики дітей, високо в небі пливе яструб, тихо падає кленовий лист. Президент підводить голову, ніби хотів щось сказати, проте лишень показує довгим наполегливим пальцем довкола і видихає: "Це ...". А я знаю, що ви хочете сказати: усе таке чудове; і що ви любите сонце, зрілість осені і веселий голос життя, і, головне, в цю мить ви думаєте про Бога...

Дуже точну думку він часто висловлює лише в контурі або натяком; часто недокінчує речення, махне рукою, знизав плечима або закінчить туманно: "... і так", з суцільності словесної він сковзає до суцільності мислительної...

Він не любить обширно повторювати те, що вже продумано і скріплено, тому свої готові судження узагальнює у вигляді нібито ідеограм. Якщо він каже, наприклад: "Негарна людина", в цьому міститься повне засудження ним таких людей та їх способу життя, вся його незгода і обурення; більше він не говоритиме. Вираз "порядна людина" вже означає неймовірно багато: моральну цілісність, розум, надійність і мужність, словом, чимало добрих і рідкісних властивостей. "Гарна людина" – це вже найвище, що він може сказати про людину; між іншим, яка античність відчувається у цих словах похвали!

Другий наслідок Масарикової малоговірності якраз протилежний: певна хиткість у словесному виразі. У той час, як іншим вистачає на ціле життя запас готових речень, суджень і формулювань, які є під рукою завжди і для кожної нагоди, Масарик постійно шукає фразу, губиться перед словами, вимовляє їх, ніби вагаючись, чи достатньо точно і повно вони виражають те, що він має на думці...

* Фігура або графічний знак, який передає певне поняття або ідею мови, на відміну від букви, що позначає звук.

Він не любить марнослів'я; цурається всього, що в мовленні та мисленні зроджується з простої гри зі словами... При зустрічі з чимось таким лиш махне рукою: "Це суцільна схоластика". Не слова, а речі: перекладіть це його правило мислення на політичну мову, і воно зазвучить: не слова, а вчинки... А після своєї хвороби він сказав: "Я був задоволений тим, що не мусів ні з ким розмовляти. Принаймні мав можливість розмірковувати".

А якщо вже він говорив, то ненадаремно. Винирне, наприклад, у розмові якесь питання; він хвилю слухає, а потім каже: "Про це вже написана така-то книга". Це значить, навіщо про це говорити, якщо можна прочитати? З надмірним задоволенням він слухає, якщо про щось розповідає знавець, немає значення знавець чого; його все цікавить, якщо в цьому є справжнє пізнання. "Це цікава людина", – говорить він про тих, котрі можуть розповісти йому щось нове, досі для нього невідоме. Тоді він відпочиває і з очевидним задоволенням слухає; навіть розпитує їх він, хоч в інших випадках якимось особливо соромиться задавати питання; мабуть, питання видаються йому чимось, що проникає, часом і насильно, у мовчання інших. Він уважно слухає найфаховішу розповідь; потім зауважить; "Мені сподобалося, як ця людина повністю віддавалася своїй справі і при цьому мала живий блиск в очах".

Ніколи не говорити про те, чого не знаємо. Сам він завжди, коли натрапить на щось, що є поза його фахом, каже: "Цього я не знаю". "Неосвічена людина", – зауважить він розгнівано, якщо хтось тлумачить свої міркування або погляди на речі, про які сам має недостатньо знань і досвіду. Такого він не може подарувати.

Як на мене, усе його мовлення займає дві основні позиції: по-перше, речі достовірні, непохитні принципи, правда, зафіксовані ним; про це він висловлюється рішуче, брахілопчними скороченнями, надзвичайно стисло, підкреслюючи думку стисканням кулака або енергійним розчерком піднятого пальця. Друга позиція – це медитація, пошуки, постійний шлях до пізнання, постійна критика і самокритика. І я не знаю, котра з них двох його характеризує глибше: чи ця чітка, міцна, надійна достовірність людини знаючої і віруючої, чи нескінченний пошук і перевірка правди...

Мовлячи, Масарик реферує те, про що думає; реферує предметно, тверезо, наскільки це можливо коротко, і слідкує за тим, щоб не захопитися словами. Зазвичай ми думаємо коротко, але розповідаємо про це цілими, суцільними реченнями; висловлюємо більше, ніж насправді думаємо. Масарик же намагається спочатку

домислити думку, висловлювання мусить зачекати, або, принаймні, не повинно випереджати мислення. Темп, конструкція і синтаксис його мови визначаються тією безперервною працею думки; тут немає ані автоматичного конвеєра словесного механізму, ані раптового виблискування думок, народжених від зустрічі слів; повільно, слово за словом, під час вдумливих зволікань виникає вимовлене речення.

Скажімо, ми протиставляємо науку та віру; наука спростовує віру прагнення замінити її пізнанням. І тут Масарик підносить застережний палець: є наука і наука, є віра і віра. Наука заперечує віру сліпу, марновірну, несвідому; знову ж таки, буває віра мандаринська, пихата і напівнаукова, яка чваниться тим, що все вже знає. Досконала наука і досконала віра не виключають одна одну. Це характерний масариківський зворот: суперечність не між наукою і вірою, а між наукою і лженаукою, між вірою справжньою і свідомою та вірою поверховою, бездумною та ідолопоклонницькою. Немає суперечності між свободою і дисципліною, проте є протиріччя між свободою анархічною і свободою справжньою, між дисципліною рабською і дисципліною взаємних послуг. Так є в усьому. У своїй довершеності, у своїй повноті та досконалості людські ідеали перестають взаємовиключатися; домислюючи та довершуючи речі, ми досягаємо їх синтезу. Знову ця риса особливої класичності: в цілісності та повноті вже немає суперечностей. Пізнаючи все ліпше та ліпше дійсність, усе послідовніше керуючись у своїх діях пізнанням та любов'ю, ми дійсно і дієво, крок за кроком, наближаємося до об'єктивної гармонії світу – до Божого порядку, як її називає віруючий Масарик.

Особливим є його поняття часу. Говорить він, скажімо, про політику і починає: "Якщо подивитись трохи назад...". Ви чекаєте, що він розповідатиме про початки нашої республіки або про Кьорбера але ні; оце "трохи назад" може бути Римська імперія чи середньовічна церква; уся історія є актуальним аргументом, так, ніби вона дана сьогодні. Він посилається на Платона, буцімто "Політея" вийшла минулого року і все ще є останньою новинкою політичної літератури. Час, який його оточує, є тисячолітній; він обіймає усю історію людства і його майбутнє. І при цьому постійно думає наперед: що буде завтра, через десять років, через століття; усіма своїми діями ми продовжуємо історію і готуємо майбутнє, тому ми повинні запитувати, що таке історія і куди спрямований розвиток майбутнього. Він майже позбавлений спогадів; про своє дитинство розповідає із задоволенням, як кожна стара людина, але в іншому йому

цікавіше заглядати у майбутнє. Характерним для його метафізичної довіри є те, що весь перебіг світу – це розвиток у напрямку до ліпшого і досконалішого. Золотий вік не є позаду, він є завданням усіх людських зусиль; ми не повинні бути нетерплячими через те, що не можемо досягнути його рукою, і не повинні втрачати відваги. За все є відплата, каже він. Якщо ця нетерпелива і мужня надія не є справжнім оптимізмом, тоді я не знаю, що ще можна так назвати. Проте нічого з того, що ми можемо зробити вже зараз, не можна відкладати на майбутнє, і жодною вірою в те, що за кілька тисяч років буде краще, ми не ухилимося від обов'язку здійснити усе, що в наших силах, уже тепер; і хоча ми живемо у вічності, жити по-справжньому і повноцінно можемо лише тоді, коли тут і сьогодні працюємо, пізнаємо і любимо. Це, можна сказати, головний ключ до мислення Масарика...

Так от він розмірковує про роботу: є такі-то справи, слід конкретно зробити те чи інше. Але над тією щоденною політичною ситуацією, яку він серйозно і турботливо переживає, знову ж таки височіє щось, наче величезний простір: ота загальна концепція людяності і божественості, взаємодії та передбачливості. Припустимо, він на щось гнівається, для прикладу говорить про щоденні клопоти, можливо, мовчить: усе одно тут панує повний великий порядок. Інколи те, що він говорить, звучить майже сухо; жодних великих слів, жодних полум'яних повчань, жодних понятійних ворожінь; лише голі факти, тверезі дефініції, суттєва критика або практичний common-sense. Але якщо ви будете особливо уважними, то почувєте значно більше; з кожним реченням співзвучний отой цілий, розлогий, міцний і чудово перекинутий простір; кожне слово є статтею отой несучої системи пізнання, віри і любові; воно зроблено з матерії землі, але належить до храмового будівництва. Кожне речення можна зважити на руці, наче будівельний камінець; проте повноцінно ми зрозуміємо його лише тоді, коли триматимемо в полі зору колони і стовпи, найвищу частину будови під карнизом і фронтоном. Тільки таким чином можна оцінити прекрасний і розумний порядок, який закладено і в тому найпростішому шматку будівельного матеріалу.

Читати Масарика, читати його гармонічно, це також розмова і мовчання. Розмова про все тимчасове, що є важливим для нас. І тихі роздуми про те, що вічне. Хто про це не думатиме, ніколи не досягне з ним повного порозуміння.

Карел Чапек

* Здоровий глузд, здоровий розум (англ.).

І досі сниться: під горою,
 Меж вербами та над водою,
 Біленька хаточка. Сидить
 Неначе й досі сивий дід
 Коло хатиночки і бавить
 Хорошеє та кучеряве
 Своє маленькеє внуца.
 І досі сниться: вийшла з хати
 Веселая, сміючись, мати,
 Цілує діда і дитя,
 Аж тричі весело цілує.
 Прийма на руки, і годує,
 І спать несе. А дід сидить,
 І усміхається, і стиха
 Промовить нишком: "Де ж те лихо?
 Печалі тії, вороги?"

І нищечком старий читає,
 Перехрестившись, О т ч е н а ш.
 Кризь верби сонечко сіяє
 І тихо гасне. День погас,
 І все почило. Сивий в хату
 Й собі пішов опочивати.

Тарас Шевченко

СОНЕТ "І"

І вітер, що жене на руннім полі,
 і дощ, що жне руді хмар руна в млі,
 і злотий усміх зір на синім тлі,
 і долі спів пшеничної в столі.
 і виноград, і водоспад удалі,
 і сад, і дзвінкодзвонні солов'ї,
 і їх пісні, немов фонема "ї",
 і чай, і водограй, і край на волі.
 І сон на сні й сонні лісу тіні,
 і смерк в руїні, і казки в країні,

і чалі коні, й чвал баский по степі.
І грунь, і рунь, і завтра у вертепі,
і гарний світ удень і серед ночі,
і найгарніший, як лиш замкнеш очі.

Богдан-Ігор Антонич

Текст № 14

ПРИТЧА ПРО КРАСУ

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

“Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя – жіноча краса.

Тільки мудрість, наука і старші літа
Подають проти неї міцного щита”.

Арістотель-мудрець по садочку гуля, –
Бач, Аглая іде і очима стріля!

Та Аглая, котрої надземна краса
Звеселяє людей і самі небеса;

Та їдких її слів і шпаркого ума
Всі боялися, навіть цариця сама.

Арістотель дівчині гаразд придививсь,
Як повз нього ішла, низько їй поклонивсь

І промовив: “Аглає, благаю, молю!
Над всю мудрість, над сонце тебе я люблю.

На часок-волосок вволи волю мою, –
Чого хоч зажадай, я для тебе зроблю!”

Усміхнулась Аглая. “Се ж почесь мені,
Що на мні зупинив свої очі ясні

Той мудрець, що пишається ним Греція вся,
Що умом обняв землю; зглибив небеса.

Я твоя. Що захочеш, зо мною чини,
Лиш одну мою просьбу в тій хвилі сповни.

По саду тім, де в'ються доріжки круті,
Півгодини мене провози на хребті”.

Усміхнувся мудрець. Дивні примхи в дівчат!
Та дарма! Обіцявсь, то вже годі бурчать.

І хламиду він зняв, і рачкує піском,
Його очі Аглая закрила платком,
І сидить на хребті, й поганяє прутком.

Так заїхали враз аж на площу садка,
Де під тінню дерев край малого ставка

Олександр сидів, його мати й весь двір,
Срібний сміх там лунав, і пісні, й бренькіт лір.

А Аглая кричить: “Ну, мій ослику, ну!
Ще мінуточки дві! Ще мінутку одну!”

Аж у круг двораків його дівка пуста
Завела і зіскочила живо з хребта,

І платок із очей поспішила знять...
Що там сміху було, то й пером не списать.

Арістотель-мудрець Олександра навчав
І такий у альбом йому вірш написав:

“Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса,
Небезпечне оружжя – жіноча краса.
Ані мудрість, наука, ні старші літа
Не дають проти неї міцного щита.

Се я сам досвідив. Лиш мертвець та сліпець
Може быть проти неї надійний борець”.

Іван Франко

РІДНА МОВА

Було це ще за Австрії, в далекому 1916 році. В купе вагона першого класу швидкого поїзда Львів – Відень їхали четверо пасажирів: англієць, німець, італієць. Четвертим був відомий львівський юрист Богдан Косів. Розмови велись навколо різних проблем і тем. Нарешті заговорили про мову – чия краща, чия багатша і котрій з них належить світове майбутнє. Звісно, кожен почав вихваляти свою мову.

Першим заговорив англієць:

– Англія – країна великих завойовників і мореплавців, які славу англійської мови рознесли по всьому світу. Англійська мова – мова Шекспіра, Байрона, Діккенса, Ньютона, Дарвіна та інших великих літераторів і вчених. Отже, англійській мові належить світове майбутнє.

– Ні в якому разі, – гордовито заявив німець. – Німецька мова – це мова двох великих імперій: Великонімеччини й Австрії, які займають більше половини Європи. Це мова філософії, техніки, армії, медицини, мова Шіллера, Гегеля, Канта, Вагнера, Гейне. І тому, безперечно, німецька мова буде мати світове значення.

Італієць усміхнувся і тихо промовив:

– Панове, ви обидва не маєте рації. Італійська мова – це мова сонячної Італії, мова музики і кохання, а про кохання мріє кожен. На мелодійній італійській мові написані найкращі твори епохи Відродження, твори Данте, Боккаччо, Петрарки, лібрето знаменитих опер Верді, Пучіні, Россіні, Доницетті та інших великих італійців. Тому італійській мові належить бути провідною в світі.

Українець довго думав, нарешті промовив:

– Я не вірю в світову мову. Хто домагався цього, потім був гірко розчарований. Йдеться про те, яке місце відводиться моїй українській мові поміж ваших народів. Я також міг би сказати, що моя рідна мова – це мова незрівнянного сміхотворця Котляревського, мова геніального поета Тараса Шевченка. До пророчих звучань шевченківської поезії і досі так ніхто в світі не піднявся. Це лірична мова кращої з кращих поетес світу – Лесі Українки, мова нашого філософа-мислителя Франка, який вільно володів 14 мовами, в тому числі й названими тут, проте рідною, а отже, найбільш дорогою, вважав українську.

Нашою мовою звучить понад 300 тисяч народних пісень, тобто більше, як у вас усіх разом взятих. Я можу назвати ще багато славних імен свого народу Проте по вашому шляху я не піду. Ви ж, по суті, нічого не сказали про багатство і можливості ваших мов. Чи могли б ви, скажіть, своєю мовою написати невелике оповідання, в якому б усі слова починалися з однакової літери?

– Ні, ні, ні! Це неможливо, – відповіли англієць, німець та італієць.

– Ось на ваших мовах це неможливо, а нашою це зовсім просто.

– Назвіть якусь букву, – звернувся він до німця.

– Хай буде буква „П”, – сказав той.

– Добре. Оповідання буде називатись

Перший поцілунок

Популярному перемишльському поетові Павлові Петровичу Подільчакові прийшло поштою приємне повідомлення:

“Приїздіть, Павле Петровичу, – писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Пантелеймонович Паскевич, – погостюєте, повеселитесь”. Павло Петрович поспішив, прибувши першим поїздом.

Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета. Потім підїхали поважні персони – приятелі Паскевичів... Посадили Петра Петровича поряд панночки – премилої Поліни Полікарпівни. Поговорили про погоду, політику. Павло Петрович прочитав підібрані пречудові поезії. Поліна Полікарпівна пограла прекрасні полонези, прелюдії. Поспівали пісень, потанцювали падеспан, польку. Прийшла пора – попросили пообідати. Поставили повні підноси пляшок: “Портвейну”, “Плиски”, “Пшеничної”, підігрітого пуншу, “Пільзенське” пиво. Принесли печені поросята, приправлен перцем півники, пахучі паляниці, печінковий паштет, пухкі пампушки під печеричною підливкою, пироги, підсмажені пляцки. Потім подали пресолодкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні порцелянові полумиски полуниць, порічок.

Почувши приємну повноту, Павло Петрович подумав про панночку. Поліна Полікарпівна попросила прогулятись по Підгорецькому парку, помилуватись природою, послухати пташині переспіви. Пропозиція повністю підійшла прихмелілому поетові. Походили, прогуляли...

...Порослий папороттю предавній парк подарував приемну прохолоду. Повітря п'янило принадними пахощами. Побродивши по парку, пара присіла під порослим плющем платаном.

Посиділи, помріяли, позітхали, пошепталися, пригорнулися. Почувся перший поцілунок: прощай парубоче привілля, пора поетові приймакувати!

В купе заплодували. І всі визнали: милозвучна, багата українська мова буде жити вічно поміж інших мов світу.

Зазнайкуватий німець ніяк не міг визнати свого програшу.

– Ну, а коли б я назвав іншу букву? – заявив він. – Ну, наприклад, букву “С”?

– Гаразд, хай буде “С”! Я своєю мовою можу створити не лише оповідання, а навіть вірш, де всі слова будуть починатися на “С”, а ще й до того будуть передавати стан природи, наприклад, свист зимового вітру в саду. Якщо ваша ласка, прошу послухати.

Самотній сад

Сипле, стелить сад самотній
Сірий смуток – срібний сніг, –
Сумно стогне сонний струмінь,
Серце слуха скорбний сміх.
Серед саду страх сіріє,
Сад солодкий спокій снить, –
Сонно сипляться сніжинки.
Струмінь стомлено сичить.
Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, –
Стиха стеляться сніжинки –
Спить самотній сад...

– Геніально! Незрівнянно! – вигукнули англієць, німець та італієць. Потім всі замовкли. Говорити не було потреби.

Розмову записав *Панас Столярчук*,
професор Львівської академії
ветеринарної медицини ім.С. Гжицького.

ЯК ВАС ТЕПЕР ВЕЛИЧАТИ

З цією нашою співдружною незалежністю – безліч проблем. Наприклад, як нам тепер величати одне одного?

Колись було ясно: товариш. Хай він сто років від тебе старший, а все одно – товариш.

Я було попросив одного:

– Товаришу, дай прикурити.

Він і дав... Да так, що я ледве додому доплентався. І ще товаришем називається.

Тоді я подумав: пан. Кажуть же: панове депутати. І вчораші партократи охоче відгукуються.

Підходжу до дами в горжетці:

– Пані, скажіть, будь ласка...

А вона зміряла мене підведеними очиськами з ніг до голови, пхикнула і до вітрини одвернулася. Не пан я для неї, значить... Ну що ж, коли моє не в лад... Буду казати: громадяни.

Оно у підворітті стоять двоє. Розливають не що-небудь, а коньяк. Я до них:

– Громадяни начальники...

Вони зраділи:

– О, кореш. Теж сидів? А за що? Скільки накрутили?

Тьфу ти, і тут промашка. Може, про добродія згадати?.. Згадав. Коли в тролейбусі їхав. Вирішив перевірити. Кажу одному в капелюсі:

– Добродію, закомпостуйте квиток.

Він чогось розсердився:

– А може, я зовсім не добродій.

Я теж розсердився.

– Ну, тоді ви злодій, – кажу.

Мене, звичайно, побили. І не вступилися ні панове, ні товариші. Одна тільки повнолиця, розмальована, як писанка, пожаліла, хусточку носову дала. Я розчулився:

– Спасибі, жінчина.

А вона кокетливо:

– А може, я дівушка...

Чорт зна що... Пішов я в неділю на базар послухати, як народ говорить. А там одне одного найчастіше величають “дамочкою” або “дядьком”.

Так і питаю в одного:

– Дядьку, почім сало?

– По сто тридцять, небоже.

Не полінувався, в словник зазирнув: “Небіж” означає – племінник. Гарне слово. Треба запам’ятати.

Приходжу в понеділок до себе в майстерню. Сидять мої хлопці, мене чекають.

– Привіт, небіжчики. Ану, вставайте.

Ще так шпарко мої хлопці ніколи не схоплювалися. А Петро навіть заїкатися почав

– Т-т-а ти що? Знущаєшся? Чи після неділі похмелитися забув? Сам ти небіжчик ходячий...

Тепер я до всіх кажу тільки: “ей” або “агов”.

В. Дуб

Текст № 17

ДУРНОМУ ЛЕГШЕ

Чули? Нове досягнення цивілізації. У школах Бурунді почали вивчати історію свого народу...

Диваки. У передовому світі свою вже давно позабували. А вони тільки вчать. І навіщо? Практика показала, що дурному набагато легше. Не знаю, як у Бурунді, а у Броварах так. За принципом поплавка: чим легше, тим вище. А чим вище – тим дальше від свого коріння.

Що там уже говорити про історію. Мову одбирає. Рідну. Бо вона нагадує, що твоє коріння у землі. Твоїй. Пращурів твоїх.

Ніби із землі коли-небудь виростало щось ненормальне. Ніби мати рідну землю – це ганьба. А найбільша честь – бути лопухом. Який липне до конячого хвоста прибульця. І кочує по всьому світу...

Феня з магазину “Риба – м’ясо” каже: “ У мене свої мозги І мені всьо равно, яка історія і який язик. Аби м’ясо було...”

Якщо Фенині “мозги” тільки в голові у Фені, то ще півбіді.

А коли вони і в голові історика, міністра, мовознавця? І навіть такого собі найменшенького голови найменшенької сільради. На території якої ще не згорів пам’ятник архітектури. То це вже біда. Бо він обов’язково згорить. Навіть якщо це найунікальніший пам’ятник у світі. Бо кожен дурень вважає, що найунікальніший на світі – він. І на одній території два уніками існувати не можуть. Дурень любить, коли скрізь рівно. І пусто.

Є. Дудар

СКОРОМОВКИ

Чапля в чоботях чвалає,
У чаплят чобіт немає,
А чапленя без чобіт
Мчить до чаплі на обід.

В очереті черепаха.
З очерету чапля-птаха
Чапу-чапу до води:
– Черепахо! Йди сюди!
Вже тут сонце не пече,
Чиста річечка тече.

Чайка жабку пригощає:
– Молока тобі
Чи чаю?
– Молоко вже допиваю,
Хочу чаю
З молочаю.

Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:
Ти не вмієш так, як я,
Я не вмію так, як ти.

Пішли рясні дощі,
Ловилися лящі.
А хлопці – мов хлющі:
Забули про плащі.
Та що їм ті дощі,
Коли такі лящі.

Два стоноги, дві стоніжки
Захотіли грати в сніжки,
Тільки ж як
Ліпити сніжки –
Рук нема,
Одні лиш ніжки.

7. Ведмедику-ледащо,
Ліз на пасіку нащо?
– Буду джмеликом дзижчати,
Буду мед куштувати.
8. Хитру сороку
Спіймати морока,
А на сорок сорок
Сорок морок.
9. На дворі трава,
На траві – дрова.
10. Каже верба вербі:
– Чом ти, вербо, в журбі? –
Каже вербі верба:
– Хіба це, вербо, журба?
Просто листочків нема,
Не за горами зима!
11. Стриб-стриб-стриб!
Підстрибує
По стерні рідня –
Перепілка, перепіл, перепеля.
12. Віз Устим овес на млин,
Зачепив вусами тин:
Млин гуркоче – мірошник регоче.
13. Ти, малий, скажи малому:
Хай малий малому скаже,
Хай малий мале теля прив'яже.
14. Перепел підпадьомкає,
Перепілка підпідпадьомкує,
А перепелята перепідпідпадьомкують.
15. Пололи поле, поливали,
На перепелів полювали.

16. Був бик-тупогуб,
Тупогубонький бичок,
У бика була губа – біла тупа.
17. Пиляв Пилип поліна з лип.
Притупив пилку Пилип.
18. Бабин біб розцвів у дощ –
Буде бабі біб у борщ.
19. Семен сказав своїм синам:
“Сини, складіть скирту сіна”.
Сини склали скирту сіна.
Семен сказав своїм синам:
“Спасибі”.
20. Босий хлопець сіно косить,
Роса росить ноги босі.
21. Ніс Гриць пиріг через поріг,
Став на горіх –
Упав на поріг.
22. Кіндрат купив капелюх.
Капелюх Кіндрату до вух.
23. Налетіли
З лісу оси
Та й поїли абрикоси.
Потім випили
Всі роси.
І тепер
В нас після ос
Ні роси, ні абрикос.
24. На городі липа, –
Чорні брови в Пилипа,
А я свої в сажу вмажу,
Пилипові – переважу.

25. Летів горобець через безверхий хлівець
Та вхопив гороху без червотоку,
Без червоточини, без прачервоточини,
Та й шурх – полетів!
26. Рила свиня тупорила, білорила,
Весь двір перерила, вирила піврила.
27. Ченчик, ченчик невеличкий,
На ченчику черевички.
Шапочка кінчаточка –
Добривечір, дівчаточка!

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Актуальне членування речення • Артикуляційна база
 Артикуляція • Висловлювання • Висота тону
 Внутрішнє мовлення • Голос • Голосовий апарат • Дикція
 Дискурс • Емфатичний наголос • Ефірне мовлення • Звук
 Інтенсивність мовлення • Інтимізація мовлення • Інтоніяція
 Критерії мовної норми • Культура мовлення
 Літературна мова • Логічний наголос • Мелодика мовлення
 Милозвучність • Мова і мовлення • Мовні помилки
 Мода у мові • Модуляція • Наголос
 Невербальні (немовні) засоби спілкування
 Неориторика • Органи мовлення • Партитура тексту
 Пауза • Просодичні елементи • Ритм • Сила звуку
 Склад • Складоподіл • Скоромовка • Словесний наголос
 Стиль • Суржик • Такт • Тембр • Темп
 Темпоритм • Усне мовлення • Фонаційне дихання
 Фраза • Фразовий наголос • Чистота мови • Чуття мови

Актуальне членування речення – розподіл функціонального навантаження слів у реченні. Залежно від комунікативного спрямування та інформативної мети висловлення речення поділяється на дві основні частини: 1) *тему* (те, що відоме слухачеві, що є вихідним для повідомлення); вона зумовлена ситуацією спілкування, контекстом; на ній ґрунтується розгортання думки; 2) *рему* (те нове, про що йдеться в реченні); у ній закладено основний зміст висловлення, його ядро. Як у темі, так і в ремі може бути одне слово або більша кількість слів. Наприклад, у реченні *Ми дістали наказ повернутися у Київ. У Києві було неспокійно* тема – *у Києві*, рема – *було неспокійно*. Речення без реми не буває, без теми речення можливі. Вони повідомляють про якусь подію, не виділяючи вихідного пункту повідомлення. Наприклад, речення *Доц іде* повідомляє про певне явище; є підстава вважати, що в такому реченні є лише рема. Але в разі відповіді на запитання *Як там доц? Ще не перестав?* можливі висловлювання: *Доц? Іде* і *Доц – іде*, де вже

виділяється рема *іде* і речення стає розчленованим. *Тему* звичайно розміщують на початку речення, *рему* – в кінці. Послідовність *тема – рема* – це звичайний спосіб побудови тексту, об'єктивний порядок актуального членування речення. При послідовності *рема – тема* висловлення набуває експресивного характеру (суб'єктивний порядок). Наприклад: *Базар кипів. По базару вешталосся сила-силенна людей. Вони прицінювалися, купували, продавали, лаялися і божилися і Базар кипів. Сила-силенна людей (Р) вешталосся по базару (Т). Прицінювалися, купували, продавали, лаялися і божилися (Р).*

Загальна інформація така ж, однак речення різняться між собою актуальною інформацією, яка зумовлена конкретною ситуацією. Отже, на актуальне членування речення впливають умови комунікації, зовнішня ситуація, інтереси співбесідників. До уваги береться комунікативний аспект, а не логіко-граматичний рівень.

Артикуляційна база – доведений до автоматизму механізм вимови як окремих звуків, так і цілих їх комплексів відповідно до особливостей мови. Артикуляційна база може бути внормована і внормована.

Для внормованої артикуляційної бази українця загалом характерна м'язова напруженість.

Ознакою внормованої бази українців, які зазнають інтерференції російської вимови, є:

- 1) губно-губна вимова звука [в] у всіх позиціях, аж до оглушення його в кінці слова: [л'убоф], замість правильного [л'убоў];
- 2) м'якість звука [ч] та інших шиплячих: [ч'огó];
- 3) неправильна артикуляція звуків [дж], [дз]: [хожó], замість [ходжó], [кукуруза] замість [кукуру́дза];
- 4) тверда артикуляція [ц] у тих позиціях, де має бути м'який звук [ц'];
- 5) артикуляція звука [и] з наближенням до рос. [ы] чи укр. [і]: [відпочі'вáти], замість [відпочивáти], [Кійіф], замість [Кийіў];
- 6) невміння артикулювати ненаголошений [о], а трапляється й наголошений, як звук середнього підняття: [пара́да], замість [порá-да];
- 7) ненапружена артикуляція звука [j]: [чита'е], замість [читáйе];
- 8) оглушення дзвінких [д], [д'], [б], [з], [з'], [ж], [г] в кінці слів та в кінці складу: [ді'т], замість [д'ід], [дуп], замість [дуб], [книшка], замість [кни'жка];

9) пом'якшення (чи напівпом'якшення) губних звуків: [м'ясо], замість [мйáсо], [п'ат'] замість [пйат'].

10) невміння артикулювати горловий звук [r]; у словах *поганий, гарно* неправильно вимовляють [r] як [r^х]: [пог^ханий], [r^харно].

11) неправильна артикуляція звукокомплексів (Див.: *Додаток VII*).

Формування внормованої артикуляційної бази може відбуватися: 1) у процесі наслідування нормативної вимоги дорослих, 2) під час зміни артикуляції звуків, що неправильно вимовляються, 3) на базі іномовної артикуляції.

У журналістській практиці найчастіше трапляється другий випадок формування артикуляційної бази української літературної мови.

Артикуляція – робота органів мовлення (язика, губ, м'якого піднебіння, голосових зв'язок, нижньої щелепи) у процесі мовотворення. Утворенню кожного звука відповідають певні положення органів мовлення і їхні рухи. Наприклад, залежно від руху і положення язика утворюються тверді чи м'які приголосні, при дрижанні голосових зв'язок утворюються голосні звуки, шумні, дзвінкі та сонорні приголосні. Розрізняють голосні звуки (вокалі) і приголосні звуки (консонанти). Основою артикуляції голосних є відкритий голосовий канал. У їх творенні найбільше значення має язик: змінює свою форму, положення у ротовій порожнині, створює відповідний об'єм і форму резонатора. За напруженням язика більш напружені [i], [y], [и], менш напружені [a], [o], [e].

Характерною ознакою артикуляції приголосних є *шум*. Це основний акустичний елемент приголосних. Тривалість артикуляції голосних довша, приголосних – коротша.

Правильна артикуляція звуків становить особливість внормованої артикуляційної бази.

Окремі артикуляційні рухи відбуваються за 0,1 і навіть за 0,05 сек, тому не завжди легко виявити у себе хиби артикуляції.

Українська літературна мова має свої особливості артикуляції. Наприклад, голосний звук [и] "легкий" у вимові, язик не опускається вниз, піднебіння не напружене; звук [o] завжди вимовляється чітко (грубим порушенням норми при його творенні є опускати язик, що призводить до "акання"); звук [j] в українській літературній мові напружений; український звук [к] дещо по-іншому артикулюється, ніж, наприклад, у польській мові та ін.

Висловлювання – конкретна мовленнєва одиниця, яка характеризується комунікативною спрямованістю, інтонаційним оформленням і ситуативним значенням. Висловлювання, як актуалізована одиниця комунікації, що обов'язково має свій інтонаційний малюнок, відрізняється від речення як граматичної структури, що характеризується наявністю предиката. Речення і висловлювання часто не збігаються за обсягом. Наприклад, ознак речення не мають різні кліше, репліки (*Годі! Хай щастить! На все добре!*).

Висловлювання – об'єкт прагматичного синтаксису, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних з мовцем і адресатом, їх скоординованістю у процесі комунікації (явна і прихована мета висловлювання, мовленнєва тактика, оцінка мовної компетенції слухача, ставлення мовця до сказаного тощо).

Висота тону – якість звуку, що зумовлена чистотою коливання голосових зв'язок за одиницю часу. Одиницею висоти є герц (Гц), який дорівнює одному коливанню в секунду. Чим більша кількість коливань за одиницю часу, тим вищий звук. Вухом людини сприймає звуки в діапазоні від 16 до 20 000 Гц.

Внутрішнє мовлення – особлива система думання, при якій у мозку використовуються сигнали, відмінні від сигналів зовнішнього мовлення. Розрізняють два типи внутрішнього мовлення:

1. Беззвучне вимовляння (органи мовлення рухаються, але звук відсутній);
2. Зредуковане, максимально скорочене фрагментарне мовлення (мовлення майже без слів).

У процесі думання внутрішнє мовлення відрізняється від зовнішнього мовлення стислістю, уривчастістю, значним змістовим навантаженням окремих слів; для нього характерне використання невербальних засобів – образів, схем. За допомогою внутрішнього мовлення мовець ставить і розв'язує у свідомості різні пізнавальні завдання. Воно є своєрідною підготовкою до зовнішнього мовлення, матеріально закріплює думку.

Голос – звуковий потік, зумовлений дрижанням голосових зв'язок (у гортані) унаслідок проходження струменя видихуваного повітря, дієвий компонент звукового мовлення, результат складної фізіологічної і психічної діяльності людського організму; стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею. Голос має індивідуальні особливості, які залежать також від голосового апарату –

складного органу людської мови. В українській мові є понад 300 означень до слова голос (*приємний, природний, дзвінкий, теплий, повчальний, глухий, верескливий, надтріснутий*). Щоб повноцінно використовувати голос, треба мати широке, відкрите, природне дихання (якраз видих "несе голос") Основні властивості добре поставленого голосу: *повнозвучність* – невимушена, вільна звучність (на противагу напруженій), *милосвучність* – чистота і свіжість тембру (без сторонніх призвуків – хропіння, сопіння) *мелодійність* – здатність голосу відхилятися за певними законами вгору, вниз, встановлювати середній рівень; *гнучкість* – здатність легко і швидко змінюватися за висотою, силою, тривалістю звучання, тембром; *висота* – це якомога повніше використання діапазону голосу, доступне розширення звукових можливостей; *діапазон (об'єм)* – кількість можливих для відтворення тонів; *сила* – визначається тим простором, який звук повинен заповнити; *тривалість* (темп) – здатність людини довго, не втомлюючись, зберігати основні властивості голосу.

Для всіх людей "мовних професій" важливо виділити "центр голосу" – його основний тон, робочу середину, ту частину мовного діапазону, яку людина підсвідомо й невимушено повсякчас використовує в житті.

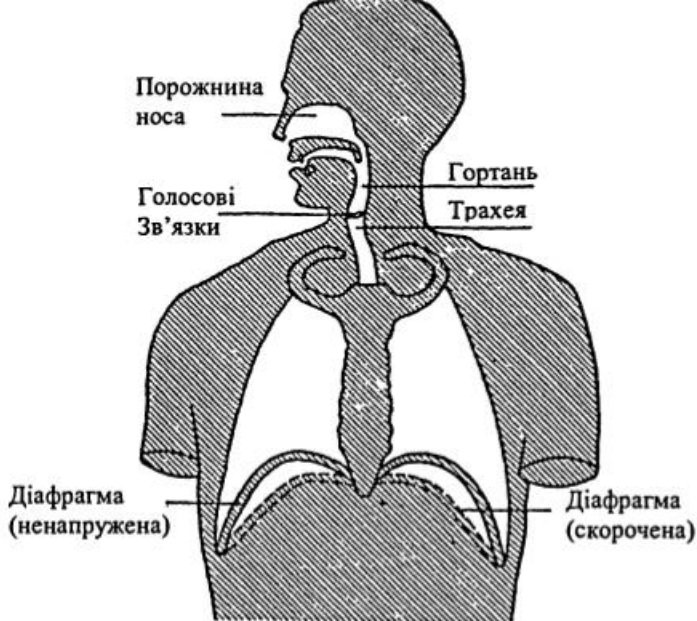
Голос є основним у процесі творення голосних звуків – [i], [и], [e], [y], [o], [a], у їх основі лежить голосове джерело (музичний тон). Голос наявний при артикуляції сонорних [л], [л'], [м], [н], [н'], [й], [в], [р], [р'], а також дзвінких приголосних [б], [г], [г'], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж]. У творенні глухих приголосних – [с], [с'], [ш], [ц], [ц'], [ч], [к], [х], [п], [ф], [т], [т'] бере участь лише шум.

Голосовий апарат. Органи дихання подібні до ковальських міхів. Скорочуючись, діафрагма втягує повітря в легені. Кілька черевних мускульних систем, які підпирають діафрагму і натискають на грудну клітку, виштовхують повітря з легень.

Якщо голосові зв'язки напружені й зімкнуті, то коли через них проходить повітря, вони вібрують. Так утворюється голос.

Резонатори – гортань, рот, порожнина рота та інші камери – розширюють і збагачують звук.

Артикулятори, рухомі та нерухомі (язик, губи, зуби, нижня щелепа, піднебіння та ін.), утворюють звуки з індивідуальним забарвленням, на що впливають, наприклад, зміни розміру і форми порожнини рота та інші чинники (див. ще **органи мовлення**).

Голосовий апарат

Дикція – чітка, виразна вимова звуків, звукокомплексів, складів, слів. Дикція передбачає артикуляційну точність, в нормованість артикуляційної бази, добре активізує процес спілкування, дає змогу зосередитися на змісті, уникнути двозначного розуміння. Дикційна нормативність – важливий компонент культури мови.

Дискурс – актуалізований у певних умовах текст. З одного боку, дискурс звернений до прагматичних ситуацій, їх розвитку, з другого – до ментальних процесів учасників комунікацій, пов'язаний із стратегією виникнення і усвідомлення говоріння в певних ситуаціях. Дискурс відбиває часовий аспект, інтеракції між партнерами, що витворюють певним тип дискурсу, простір, у якому його творять, та значення, витворене ним. Теорія дискурсу визначає різні його типи: дискурс політичний, науковий, художньо-літературний, комунікативні дискурси, теле- і радіодискурс, газетний дискурс, рекламний, ритуальний, лайливий, етикетний та ін.

Емфатичний наголос – виділення важливої за значенням частини висловлення (групи слів, слова і навіть частини слова) з метою передачі емоційного стану мовця. Найчастіше виявляється своєрідною мелодикою, подовженням наголошеного (іноді ненаголошеного) звука: *Розу-у-умний же ти! Рятуйте-е!*

Може подовжуватися й приголосний: *Ех ти, гер-рої!*

Ефірне мовлення – різновид публічного мовлення, заснований на використанні великих можливостей сучасної техніки. З одного боку, воно прагне максимально зберегти особливості усного мовлення, з другого – втягує в орбіту можливі для своєї сфери функціонування засоби музичного мистецтва, драматичного, кіномистецтва, малярства та ін. Реалізується в радіо- та телемовленні. Це передача на відстань звукової або зорової інформації за допомогою електромагнітних хвиль, що розповсюджуються передавальними пристроями і приймаються будь-якою кількістю теле- та радіоприймачів. Суттєву хибу – неспроможність забезпечити ефективний зворотний зв'язок, який є однією з важливих ознак усного мовлення, ефірне мовлення прагне компенсувати такими формами, як бесіди за круглим столом, прямий ефір, відповіді на задалегідь зібрані запитання, прихована камера, спонтанні інтерв'ю-опитування під час нарад, конференцій, на вулиці з приводу актуальних соціальних проблем, оперативне соціологічне опитування, різні розважальні програми, які збирають велику кількість учасників, втягуючи їх у діалог, передачі на замовлення, коли слухачі/глядачі висловлюють свої уподобання, а також побажання, конкурси, матриморіальні оголошення, театралізовані дійства-розповіді про долі людей, перегук міст та ін. Слухачі / глядачі стають начебто співучасниками таких діалогів, продовжують їх у колі сім'ї, друзів. Активність слухачів підвищує така форма, як дзвінки по телефону, так звана "гаряча лінія", пряме включення.

Особливості мовлення перед мікрофоном: апаратура посилює голос; уміло її використовуючи, людина може домогтися повноти звучання. Хибі: камера, мікрофон порушують природність мовної поведінки особи, деформується тембр голосу; деякі звуки, кінцеві склади можуть ставати нерозбірливими; окремі звуки [т], [п], [с], [ш], [ч], [дж] збільшують свою об'ємність; можливе хаотичне звучання, "вистрілювання" окремих звуків, складів. Тому варто дещо сповільнювати темп мовлення, домагатися рівномірного плавного повітряного струменя; слід пам'ятати, що мікрофон – надчутливий до

шумів Надто високий голос на радіо і телебаченні викликає у слухачів роздратування, надто низький звучить монотонно.

Звук – членороздільний елемент мовлення, утворений за допомогою мовних органів, відрізок мовного потоку, що утворюється за одну артикуляцію.

Інтенсивність мовлення – сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливання голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання, підсиленням чи послабленням видиху (густоти потоку видихової енергії).

Інтимізація мовлення – вербальні, а в усному мовленні й невербальні засоби, які передають настрій мовця, його ставлення до сказаного, допомагають впливати на співрозмовника, викликати певні емоції у читачів, слухачів. В одиницях усіх мовних рівнів – лексичного, фразеологічного, фонетичного, граматичного – закладено великі можливості інтимізації мовлення. В усному мовленні велику роль відіграють ритмоінтонаційні особливості, тональність, регістри, відповідно підібраний колорит – наприклад, колорит урочистості, офіційності, епічно-розповідний, елегійно-урочистий, довірливий, благальний, лірично-інтимний, ласкавий, жартівливий, докірливий, зневажливий, колорит відчаю, злоби, каяття, горя, глузування тощо. Академік Л. Булаховський стверджував, що українська мова є найвиразнішою серед слов'янських мов щодо наявних у її системі засобів інтимізації мови.

Інтонація – ритмічно-мелодійна особливість мовлення, різні співвідношення кількісної зміни тону, тембру, інтенсивності, довготи звуків, які служать для передачі змістових і емоційних відмінностей висловлювань. Інтонацію творять: а) підвищення і зниження голосу, б) паузи, в) наголоси (логічні, психологічні, емоційні, ритмічні).

За допомогою інтонації у потоці мовлення виділяють фрази і їхні змістові частини, протиставляють чи зіставляють висловлювання щодо їхньої мети (розповідь, волевиявлення, запитання), передають суб'єктивне ставлення до висловленого.

Інтонація виконує важливі функції: логічні і граматичні, образні, емоційні, стилістичні, естетичні. Вона дає змогу мовцеві свідомо урізноманітнювати виражальні засоби усної мови, передавати тонкі семантичні та емоційні відтінки думки, підтекст, створює своєрідну

“музику” усного мовлення, її ритмомелодиду, які є знаряддям інтелектуального, емоційного, вольового впливу на слухача. Виняткова роль інтонації у формуванні речення (*Мама! Доц? Уперед!*). Без інтонації не може бути виражена ні модальність, ні предикативність.

Приємну і правильну інтонацію забезпечує вироблений і добре поставлений голос; досягти цього можна спеціальним тренуванням. Невиправдані інтонації позбавляють живе слово сили, роблять його штучним, фальшивим. Хибами інтонування є “вистрілювання” звуків, складів чи окремих слів, форсування голосу, монотонність, млявість, крикливість, швидкий темп, приглушеність тощо.

У писемному тексті інтонацію позначають пунктуацією, порядком слів, графічним виділенням слів (шрифтом, лапками тощо). Див. ще: **ритмомелодика, інтимізація мовлення.**

Критерії мовної норми – засади, згідно з якими оцінюємо правильність чи помилковість уживаних форм, висловів, словосполучень, синтаксичних конструкцій, образних засобів у писемному й усному мовленні. Прийняті критерії дають змогу відрізнити бажані явища у мові від звичайних помилок. Правильність чи помилковість уживання мовних одиниць оцінюємо з огляду на їх: 1) функціональну здатність; 2) відповідність до системи; 3) відповідність до суспільних потреб і звичок. У практиці так критерії відповідно скоординовані. Зокрема функціональною є тільки така мовна одиниця, яка утворена за відповідною моделлю, а отже, – згідно із системою. У суспільний обіг входить тільки такий мовний засіб, який є функціональним і відповідає мовній системі.

Не завжди на основі цих трьох головних критеріїв можна вичерпно оцінити нормативність мовного явища. Тоді доцільно брати до уваги особливі критерії, серед яких вирізняють:

1) **суспільний**, коли правильність форми чи вислову оцінюють на основі норм, що є загальнообов'язковими і подані у нормативних словниках, правописі, у посібниках та довідниках. Це один з найпевніших критеріїв;

2) **формально-логічний**, користування ним передбачає логічну інтерпретацію факту. Аргументом є логічна правильність будови мовної одиниці. Наприклад, “мати терпіння” означає мати життєві неприємності, нещастя; цей вислів нелогічно вживають у значенні “бути терпеливим”. Логічний критерій застосовуємо, розрізняючи значення слів *музикальний* (*музикальний слух, народ*) і *музичний* (*музична школа, освіта*), *державний* (*бюджет, переворот*) і *державницький* (*патріотизм, змагання*), *сільська* (*місцевість*) і *селянський* (*двір*). Однак не завжди цей критерій достатній, бо, крім

логічного чинника, діють інші, часто сильніші від нього, наприклад історичні погляди, поширеність певної форми чи вислову тощо;

3) **естетичний** допомагає оцінювати правильність чи помилковість мовного факту з погляду естетичного. Беруть, зокрема, до уваги ступінь згармонізованості форми тексту зі змістом. Ще Арістотель застерігав, що про поважні речі не годиться писати легковажно, вживати жаргонізми, провінціалізми. Однак естетична оцінка часто суб'єктивна, а тому контроверсійна, отже, естетичний критерій не завжди достатній;

4) **критерій культурного авторитету** дає оцінку з огляду на поширення і частоту вживання певного мовного факту в середовищі авторитетних осіб. Відповідно до цього критерію правильною визнають таку мовну одиницю, яка виникла і яку вживають у середовищі авторитетних представників.

Культура мовлення. У широкому значенні вислів "культура мовлення" пов'язують з любов'ю, прив'язаністю до рідної мови, почуттям поваги до державної мови та її багатомовної традиції, з турботою про її повноцінне функціонування, а також з діяльністю суспільства та індивідуума, спрямованою на якнайкраще пізнання, збагачення, вдосконалення та розвиток мови. Це також почуття відповідальності за свої мовленнєві дії. У вужчому розумінні зміст поняття мовної культури охоплює: 1) ступінь ознайомлення суспільства з мовними нормами, вміння свідомо використовувати нормативні форми й вислови, критично ставитися до порушення норм, здатність висловлювати думку ясно, стисло, зрозуміло, 2) діяльність, яка має на меті піднесення рівня знань про мову, їх пропаганду і закріплення мовних норм; 3) лексико-фразеологічну, граматичну, орфоепічну та орфографічну нормативність, тобто уживання слів, їх форм, звуків, звукових комплексів, синтаксичних конструкцій відповідно до ustalених норм, а також усунення мовних помилок, невиправданих запозичень, невдалих неологізмів, чужорідних елементів, вульгаризмів та ін.; 4) естетику мови, тобто здатність відчувати її красу, вишуканість, культурологічну довершеність. Важливими складниками мовної культури є: а) комунікативна правильність мови, тобто здатність формулювати думку лаконічно, чітко, однозначно; б) граматична правильність, тобто відповідність мовної форми до загальноприйнятих норм; в) естетика вислову, тобто вироблене чуття краси мови.

Літературна мова – оброблена і зразкова форма мови етнічного колективу, найдосконаліший різновид загальнонародної мови, сформований на традиції писемної мови і вживаний на цілій мовній

території і в основних сферах суспільного життя, а саме: в науці, літературі, мистецтві, у навчальних закладах, у державній адміністрації, армії, спорті та ін. Вона відзначається високим ступенем нормативності і має розгалужену систему функціональних стилів. Крім літературної мови, в Україні функціонують територіальні діалекти, які об'єднуються в три великі наріччя (південно-східне, південно-західне, північне), а також соціальні та професійні діалекти (жаргони, койне, сленг, суржик).

Літературна мова виникає звичайно в тому регіоні краю, який на певному відрізку часу відіграє домінуючу роль у культурно-політичному житті народу. Походження української літературної мови є предметом вивчення багатьох дослідників. У різні часи були свої особливості формування і функціонування української літературної мови, видатні представники різних регіонів впливали на цей процес. Часи Київської Русі – це період формування і поширення давньоруської мови як літературної, XIV–XVIII ст. – доба активного використання староукраїнської літературної мови. Сучасна українська літературна мова, виникнувши на основі середньонаддніпрянських говорів, формувалася, вбираючи елементи інших діалектів. Отже, наддіалектна основа – одна з найважливіших її ознак. У період розбудови Держави українська літературна мова значно розширила свої функції. Конституцією 1996 року вона визнана в Україні як державна.

Логічний наголос – важливий складник інтонації. Він використовується свідомо для виділення певного слова, яке адресант вважає найважливішим; логічний наголос впливає на сенс повідомлення. Наприклад, у реченні *Остап – талановитий журналіст* зміст та інтонація змінюються, якщо будемо сильніше акцентувати слово *Остап*, чи *талановитий*, чи *журналіст*. У реченні *Іван прочитав повість сьогодні* логічним (і психологічним) центром може бути будь-яке слово. Логічний наголос, а інколи й порядок слів виділяє важливе для інформації слово. *Іван прочитав сьогодні повість* (а не роман). *Повість сьогодні прочитав Іван* (а не Петро). *Іван прочитав повість сьогодні* (а не відклав до завтрашнього дня).

Загальна інформація одна й та сама, однак ці речення різняться між собою актуальною інформацією, яка характеризує кожне з них у комунікативному акті, у конкретній ситуації висловлювання.

Мелодика мовлення – основний компонент інтонації. Мелодика організовує фразу, розмежовуючи її на синтагми та ритмічні групи, одночасно пов'язуючи її частини, і розрізняє комунікативні типи висловлювання (запитання, спонукання, розповідь, оклик) і виділяє найважливіший уривок висловлювання; служить для вираження емоції, модальних відтінків, іронії підтексту. При лінгвістичному аналізі мелодики враховують мелодичні діапазони, інтервали, ступінь підвищення і пониження тону.

Милозвучність (евфонія) – характерна риса українського усного мовлення. Вимога: домагатися збалансованого вживання звуків – голосних/приголосних, дзвінких/глухих, м'яких/твердих; текст не повинен бути перевантажений словами, у яких є збіг важких для вимови чи неприємних для слуху звуків, а також словами, однаковими звукокомплексами (*Питання придбання устаткування і обладнання, ці цікаві новини*). Милозвучність досягається використанням фонетичних варіантів мовних одиниць (*з-зі-із; о-об, над-наді*), паралельних морфологічних форм (*на тім боці – на тому боці, братові – брату*), чергуванням звуків, спрощенням у групах приголосних та ін. Милозвучність забезпечується також правильною дикцією, доброю вимовою, опирається на повнозвучну вимову голосних у слові, насиченістю дзвінкими приголосними, на характер наголошування (в українській мові – наголос напружено силовий). Отже, відповідна організація усного тексту, ритмомелодика забезпечують природну для української мови гармонійність і красу.

Мова і мовлення. Мовлення – це конкретне говоріння, що відбувається у часі і має звукову (зокрема і внутрішнє проговорювання) чи писемну форму. Мова реалізує свою комунікативну та інші функції лише через мовлення, під яким розуміють як сам процес говоріння (мовленнєва діяльність), так і його результати (мовленнєві твори). Мовлення активне і динамічне, суб'єктивне, є виявом вільної творчої діяльності індивіда, відображає його компетенцію. **Мова** значною мірою статична, відносно стабільна, належить суспільству, відображаючи досвід народу, його "картину світу". Мовлення має певну мету, контекстно і ситуативно зумовлене, співвіднесене з об'єктивною дійсністю і може характеризуватися з погляду істинності чи хибності, у ньому можливі елементи випадкового. Мова – незалежна від обставин спілкування.

Мовні помилки – відхилення від чинної мовної норми, прийнятої у середовищі, що визнане як культурне, у середовищі, де плекають гарну літературну мову, дбають про функціонування естетично досконалих текстів. Причини мовних помилок: необізнаність із всеукраїнською мовною нормою, недостатнє піклування про нормативність власного мовлення, інертність, байдужість у ставленні до проблем культури рідної мови.

З огляду на допущені відхилення від норми виділяють такі помилки:

1) **граматичні** (флексійні та синтаксичні) полягають у тому, що в словах уживають неправильні закінчення: *б'ються, п'ять кілограм, галичанів, площа Івана Франко, два депутата, ходімте* (замість *борються, п'ять кілограмів, галичан, площа Івана Франка, два депутати, ходім*), неправильно визначають значення граматичного роду, числа: *гостра біль, наукова ступінь, гарна тюль, кучерявий волос* (замість *гострий біль, науковий ступінь, гарний тюль, кучеряве волосся*); поширеними помилками цього типу є несвідоме порушення зв'язків між словами, ненормативне вживання прийменникових конструкцій: *пробач мене, екзамен по математиці, горджуся і люблю свою школу, згідно наказу, дай Бог здоров'я* (замість *пробач мені, екзамен з математики, люблю свою школу і горджуся нею, згідно з наказом, дай, Боже, здоров'я*);

2) **лексичні** – вживання слів у значеннях, які суперечать українській мовній традиції: *ти мені надоїла* (замість *набридла* (якщо *надоїла*, то *молока*)), *освічена вулиця* (*освітлена вулиця*, а *освічена людина*), *моя автобіографія* (*моя біографія*), *у даній справі* (*у цій справі*), а також слова, ненормативні в літературному мовленні: *получив, мусор, земляніка, клубніка, сємдесятъ*;

3) **фразеологічні** помилки, сполучаючи два чи більше слів, порушують традиційний зв'язок, замінюючи один компонент іншим *приймати участь, кидатися в очі, під відкритим небом* (замість *брати участь, впадати у вічі, просто неба*) або пов'язуючи слова двох близьких за значенням висловів (контамінація): *відігравати значення* (замість *відігравати роль, мати значення*);

4) **фонетичні** – неакуратна вимова звуків, звукових комплексів, порушення нормативного наголошування. У мовленні окремих мовців на місці [дж], [дз]; з'являється звук [ж], [з]: *хожу, уроженка, розпоряження, кинжал, кукуруза* (замість *ходжу, уродженка, розпорядження, кинджал, кукурудза*), відчутне "акання" (звук [а] на місці ненаголошеного [о]), м'якість шиплячих, губних, що суперечить українській мовній традиції. Є чимало помилок у наголошуванні слів:

одіна́дцять, чоти́рна́дцять, фено́мен, черго́вий, ві́мова, ва́ловий, но́вий (замість *одина́дцять, чотирна́дцять, фено́мен, чергові́й, вимова, валові́й, нові́й*);

5) **стилістичні** – вживають такі мовні одиниці, які не відповідають характерові стилю. Наприклад, елементи ділового, офіційного мовлення використовують у публічних виступах, у наукових текстах. Шкільна практика лексичні та фразеологічні помилки трактує як стилістичні;

6) **орфографічні** виникають тоді, коли порушують чинні правописні норми щодо написання складних слів, слів іншомовного походження, вживання апострофа, м'якого знака та ін. Пишуть *різдв'яний, їзджу, тільки-що, позвони, пліч-опліч, проїздний, агенство, народно-поетичний, парижський* (замість *різдвяний, їжджу, тільки що, подзвони, пліч-о-пліч, проїзний, агентство, народно-поетичний, паризький*);

7) **інтерпунктуаційні** – зумовлені відхиленням від чинних правил уживання розділових знаків: коми у простому та в складному реченнях, а також двокрапки, тире, крапки з комою.

Див. ще критерії мовної норми.

Мода у мові – це характерне для певного часу вживання деяких форм, висловів, зворотів; виявляється у лексиці, фразеології, словотворі, синтаксисі, у вимові звуків. Наприклад, стало модно вживати, часто без потреби, іншомовні слова (*арбітраж, бартер, дилер, діджей, імідж, консорціум, спонсор*), варваризми, складні слова з першою частиною *супер-, євро-* (*супервистава, супергерой, супергра, суперматч, суперцікавий, супернапій, євробіль, євроінтелектуали, євродискоотека, євроодяг, єврокухня, євромрія*). Виразно мода виявляється у надаванні імен новонародженим. У молодіжному середовищі часто вживають вислови на кшталт: *поїв на халяву, купив класний відік, поїхав тачкою, ловити кайф, мене дістали, було кльово, тусовка, дерти лаха, гаплик, хавати, забембали, банячити, бухати*), жаргонізми, арготизми (*круті хлопці, поїхав дах, бути на шухері, робити накрутку, крутити ноги, не при кухні, дістати по фейсу*).

Активізуються засоби для творення молодіжного сленгу, характерним для якого є мовотворчість, зорієнтована на "легкий", гумористично-іронічний стиль: *зайдемо в КГБ* (кав'ярня, де є ковбаса і гарячі бутерброди), *запаковуйся!* (заходи у переповнений трамвай), *плаваю* (не засвоїв навчального матеріалу), *їду на форум науковців* (перескладати залік, екзамен).

Модуляція – перехід від однієї тональності до іншої (в музиці); зміна тональності, а також зміна сили, висоти і тембру голосу. На думку Леонардо да Вінчі, модуляція – це найпрекрасніша з усіх чарівних рис красномовства. Це музика мовлення.

Наголос (акцент) – фонетичне явище, за допомогою якого виділяємо відповідний склад з-посеред інших складів у слові чи певний компонент у реченні. Характер наголосу, його місце, сила пов'язані з ритмом та мелодикою мовлення. Виділення частин слова, певного слова чи вислову відбувається за допомогою: зміцнення артикуляційної сили голосу; піднесення висоти тону; сповільненої вимови слова чи фрази та ін. Розрізняють *словесний наголос*, *логічний наголос*, *емфатичний наголос*, *фразевий наголос*, *пісенний наголос*, *наголос словесної групи*.

Невербальні (немовні) засоби спілкування – погляд, міміка, жести, різні сигнали (стук, дзвінок), у тактильному спілкуванні – дотик. У деяких ситуаціях засобом спілкування може бути також мовчання. Антропологи виявили до тисячі порухів людського тіла, значна частина яких має чітко виражене комунікативне призначення.

Неориторика – нова риторика, яка виникла у другій половині ХХ ст. на основі ідей класичної риторики як пошук оптимальних алгоритмів спілкування, мовленнєвого впливу на людей. В основу неориторики покладено нові наукові напрями – психолінгвістику, теорію комунікації, лінгвістику тексту та ін.

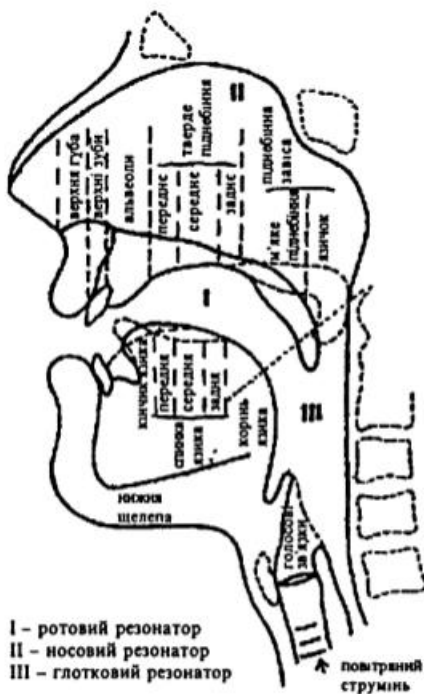
Багато вчених трактує неориторіку не лише як мистецтво красномовства, а як мистецтво пам'яті, мистецтво вести суперечку, переконувати, впливати на почуття, домагатися бажаного результату. Неориторика – наука, що закладає фундамент професіоналізму інтелігентної людини.

Неориторіку ще називають “загальною риторикою” (на відміну від риторики традиційного типу), “теорією і практикою комунікації”, “теорією мовного існування людини”.

Органи мовлення – мовний апарат, органи людини, що беруть участь в утворенні звуків. Сюди входять мовленнєві центри мозку; системи, які координують дії всіх органів; голосові органи, резонатори; органи сприйняття мови – усної і писемної. Органи мовлення поділяють на три групи: 1) *артикуляційні*, що формують специфічні ознаки окремих звуків (язик, губи, зуби, альвеоли, тверде і м'яке

піднебіння, нижня щелепа); *фонаційні*, що забезпечують утворення голосу та його повноцінне звучання (трахея, гортань, голосові зв'язки, а також носова та надглоткові резонансні порожнини); *респіраторні* (дихальні), що утворюють повітряний струмінь (легені, діафрагма, дихальне горло).

Дослідники голосу важливе значення в його утворенні надають вібраторам, а також резонаторам, якими можуть бути, як вважають, різні органи людського тіла (хребет, живіт, карк та ін.; їх налічує понад 20).

Партитура тексту – підготовлений за допомогою загально-прийнятих знаків запис тексту, призначеного для виголошення. Відзначають словесні наголоси, сильні логічні наголоси, піднесення й спади мелодії, паузи, подають зауваження про темп мовлення,

продумано визначаючи загальний інтонаційний малюнок (див. Додаток III).

Пауза – перерва у мовному потоці, в артикуляції органів мовлення. У мовленні пауза пов'язана з мовно-комунікативними причинами: закінчення процесу мовлення або певного мовленнєвого відтинка (синтаксична пауза), потребою часу для обдумування, добирання належного слова, фрази (пауза хезитації), для виразнення, виділення наступного тексту (емфатична пауза), перерва у мовленні з психологічних причин (емотивна (психологічна) пауза). Пауза може бути зумовлена і фізіологічною причиною – потребою зробити вдих (так звана люфт-пауза). За тривалістю здебільшого виділяють три види пауз: короткі, середні й довгі (при докладнішому аналізі – також найкоротші і найдовші).

Місце паузи впливає на зміст фрази: *Уважно слухай радіо – Уважно / слухай радіо; Сиджу за комп'ютером щодня / буваю й на городі – сиджу за комп'ютером / щодня буваю й на городі.*

Паузи, як і слова, допомагають спілкуванню. Тому вони не мають бути порожніми.

У писемному тексті паузі відповідають ті чи ті пунктуаційні знаки, однак вони повністю не збігаються з паузами в усному мовленні. Особливої уваги потребують *логічні паузи*, обов'язкові в усній мові, але на письмі нічим не позначені. В емоційній мові активну роль виконують ще *психологічні паузи*.

У різних ситуаціях виправдана пауза перед сполучниками *і, та*: *Там сміху людського / і плачу не чуть; В селі не бачили / й не чули, де вона поділась* (Шевченко). Щоправда, при швидкому темпі мови пауза перед сполучником *і* стає нульовою, але злам мелодії інтонації залишається виразним.

У простому поширеному реченні пауза, не позначена на письмі, відділяє словесну групу підмета від групи присудка: *Золотий промінь сонця / перелинув із сходу на захід* (Коцюбинський). Виразною є т.зв. предикативна пауза, яка виникає на місці нульового присудка (присудок не названий, його можна тільки домислити): *А на небі / тихі зорі; Мій садок / під горою; А ось / козаки.*

Кома після сполучника *і (та)* не впливає на інтонацію, пауза виникає перед сполучником: *Давид розгорнув книжку / і, вп'явшись очима в дрібний шрифт, почав читати* (Головко).

Вставні слова, відокремлені комами на письмі, вимовляються без пауз на місці коми, але звучать нижче, тихіше й швидше, ніж усе

речення: *Там, кажуть, з гір усю країну видно* (Леся Українка). Так само звучить непоширене або малопоширене звертання в середині і в кінці речення: *Де так, сину, довго забарився?* (Стельмах) На початку речення звертання відділяється від слів, що йдуть за ним, короткою паузою: *Дядьку, он зима біліє* (Глібов), не потрібна пауза й після вигуків, тісно пов'язаних зі вставними словами: *Ой, лишенько, як страшно!* (Леся Українка). Без паузи на місці коми вимовляються й фрази *більше, ніж ..., менше, як ...*.

Просодичні елементи – ритміко-інтонаційні елементи мовлення (мелодика, відносна сила вимови слів та їх частин, співвідношення відрізків мовлення за довготою, загальний темп мовлення, паузи, загальне темброве забарвлення тощо), які організують мовлення, протиставляючи одні частини мовного потоку іншим.

Ритм – закономірне чергування у часі подібних явищ, впорядкований рух. Ритм набуває естетичного значення у художньому мовленні. Він може формуватися за рахунок довгих та коротких складів (античне віршування), за рахунок їх кількості (силабіка), за рахунок принципу наголошеності та ненаголошеності (силаботоніка), за рахунок наголосів у вірші (технічне віршування) Прозове мовлення пов'язане з ритмічною основою – вдиханням та видиханням, а також з паузами, які членують мовленнєвий потік на окремі одиниці (такти). Мовні ритми – переривчасті й мінливі – залежать від послідовного чергування у мовленнєвому потоці голосних і приголосних, наголошених і ненаголошених, сильних і слабких складів. Ритм мовлення може бути розміреним, плавним або рвучким, гарячковим, нерівномірним.

Сила звуку – акустична ознака звука, що залежить від амплітуди коливання пружного тіла; чим більша амплітуда, тим сильніший звук.

Склад – найменша одиниця членування мовлення, що характеризується максимальною артикуляційною і акустичною єдністю звуків, які розташовуються в порядку зростання м'язової напруженості й акустичної інтенсивності, має єдину вершину звучності (вона представлена переважно голосним звуком). Розрізняють склади відкриті (закінчуються на голосний: *лі-си*) й закриті (закінчується на приголосний: *під-пис*), прикриті (які починаються на приголосний: *сон*) й неприкритий (які починаються на голосний: *ось*).

Складоподіл – доведений до автоматизму в усному мовленні поділ слів на склади, відповідно до закону сонорності. Одним із виявів цього закону є наростання звучності, що особливо виразно простежується у внутрішніх складах. Звучність умовно можна позначити цифрами: 5 – звучність голосних, 4 – звучність нескладових приголосних, 3 – звучність сонорних – [р], [р'], [л], [л'], [м], [н], [н'], [в], [й]), 2 – звучність дзвінків: [з], [з'], [д], [д'], [ж], [дж], [дз], [дз'], [г], [г'], 1 – ступінь сонорності глухих [т], [п], [с], [с'], [ш], [ч], [к], [ф], [х], [ц], [ц'].

Наприклад:

пі-шла, клад-ка, ті-сто, ві-тру, по-ї-зди
15-135, 1352-15, 15-115, 35-134, 15-35-225.

Основні правила складоподілу в усному мовленні.

1. Один приголосний, що стоїть між голосними, завжди належить до наступного складу: *пе-ре-мо-га, зо-ло-то*.
2. Два шумні приголосні (обидва дзвінки або обидва глухі) належать звичайно до наступного складу: *не-спо-кій, ді-жда-ти-ся*.
3. Два шумні приголосні, якщо перший з них дзвінкий, а другий глухий, належать до різних складів: *каз-ка, риб-ка, греб-ти*.
4. Три приголосні, якщо два перші з них шумні (обидва дзвінки або обидва глухі), а третій сонорний, належать до наступного складу: *се-стра, за-здо-щі*.
5. Якщо між голосними є два або більше приголосних, то сонорні звуки, що йдуть після голосного, належать до попереднього складу, а звуки, що стоять після них – до наступного: *май-стру-ва-ти, мор-ква*.
6. Якщо другим приголосним є сонорний, то разом з попереднім він належить до наступного складу: *ко-бра, по-смі-шка*.
7. Два сусідні сонорні приголосні належать до різних складів: *зер-но, сир-ник, гор-ло*.
8. Подовжені приголосні при складоподілі можуть розриватися: *ніч-чю, зіл-ля*.

Скоромовка – поетичний жанр, побудований на дотепній грі спеціально скомпонованих важковимовних слів, звуків; зумовлений потребами етнопедagogіки. Цей жанр ефективно використовують для тренування артикуляції, вироблення відповідного темпу, ритму. Живлена джерелами дитячого фольклору, позначена тонким інструментуванням, скоромовка часто виконує естетичну функцію, спонукає до словотворчості: *Надворі погода розмокрого-дилася*.

У скоромовках увиразнюється формальна організація тексту. *Прийшов Прокип – кипить окріп, пішов Прокип – кипить окріп. Як при Прокопові кипить окріп, так і без Прокопа кипить окріп.*

Словесний наголос – наголос, який полягає у виділенні одного складу в слові за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – посилення м'язової напруженості мовного апарату, збільшення сили видиху, зміни висоти тону, збільшення тривалості звучання. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називається *наголошеним*. Кожне самостійне слово має один наголос, хоч багатоскладові слова можуть мати на інших складах дещо ослаблений наголос. Тому розрізняють наголос *головний* і *побічний*. В українській мові наголос *вільний, різномісний*, він може падати на будь-який склад слова, наприклад: *коса́ хата́, уроди́ни*. В інших мовах слова мають постійне місце наголосу. У французькій мові наголос на останньому складі, у чеській, словацькій – на першому, у польській – на передостанньому (хоч і там є свої винятки). Вільний наголос не означає, що наголошувати слова можна довільно. У наголошуванні українських слів є своя системність, яка виявляється в тому, що певні групи слів об'єднуються одним правилом щодо наголошування. Наприклад, числівники другого десятка мають наголос на складі на: *оди́надцять, двана́дцять, тринáдцять, чотирна́дцять*; прислівники, утворені від прикметників, переважно, перетягають наголос на один склад: *висо́кий – висо́ко, низькі́й – низько, легкі́й – ле́гоко*, дієслівний префікс *ви-* перетягає наголос на себе: *гна́ти – ві́енати, ора́ти – ві́орати, рівняти – ві́рівняти*, іменники на позначення території, утворені за допомогою суфікса *-щин(а)*, зберігають наголос власної назви або назви мешканців: *Ки́в – Ки́вщина, Полта́ва – Полта́вщина, Сі́ми – Сі́мщина, Терно́піль – Терно́пільщина, гуцу́ли – Гуцу́льщина, ба́йки – Ба́йківщина (ал. Галичина́)*. В українській мові наголос *рухомий*, тобто при зміні слова він може змінювати своє місце. Наприклад: *рука́ – ру́ки, голова́ – го́лови, говори́ти – гово́риш, те́мний – те́мніший*. Наголос може також впливати на лексичне значення слова: *о́чко – очко́ консерва́торський – консерва́торський, засі́яти – засія́ти, пла́ну – плачу́, бра́ти – брати́* а також на зміну граматичного значення: *ру́ки* (наз.мн.) – *рукі́* (род.одн.), *ві́кна* (наз.мн.) – *вікна́* (род.одн.), *насіпа́ти* (недок.) – *насі́пати* (док.).

Специфіка наголошування виявляється в *енклітиці* та *проклітиці*.

Енклітика – слово без наголосу, яке стоїть після слова з наголосом, утворюючи з ним акцентну єдність: *на́ ніч, прі́ смерті, межі́ очі, нагорі́джений був*.

Проклітика – слово без наголосу, яке стоїть перед словом з наголосом і прилягає до нього: *по до́розі, мої́ сині́*

Напруження органів мовлення, що є особливістю артикуляції багатьох звуків української мови, певним чином визначає й характер словесного наголосу.

Стиль – це 1) сукупність мовних засобів, що їх свідомо чи несвідомо добирає автор тексту (писемного чи усного) з огляду на їх придатність для реалізації мети висловлювання; 2) спосіб формулювання думки.

З уваги на це виділяють такі його різновиди:

а) **зрозумілий** стиль, коли вживають правильні мовні форми, конструкції; слова і фрази зрозумілі, вимова природна, думка ясна;

б) **простий** стиль, який характеризується природністю, збереженням логічного порядку опису, оповіді чи міркування; немає засобів образності (метафор, порівнянь, крилатих висловів, приповідок тощо);

в) **ясний** стиль мовлення, у якому чимало мовних засобів, які забезпечують логічний порядок у будові речень і тексту. Ясний стиль є одним з важливих чинників, що забезпечують мовну комунікацію, зрозумілість змісту; йому властиві прості синтаксичні конструкції, логічна послідовність, збереження природного порядку слів;

г) **прецизійний** стиль мовлення, де вжито сукупність мовних засобів, що допомагають максимально точно пояснювати текст – характеризувати особи, предмети, про які йдеться у тексті, визначити місце, час подій, явищ; подано також найрізноманітніші інші характеристики;

д) **динамічний** стиль висловлювання характеризується нагромадженням засобів, які підкреслюють рух, дію, діяльність; він передає динаміку подій, почуттів, думок, активізує уяву і збуджує цікавість читача. Для цього стилю характерні дієслівні структури, короткі речення;

е) **розтягнутий** стиль висловлювання характеризується повторенням тих самих або подібних мовних засобів, надмірним вживанням описових зворотів (наприклад: *зробили перші кроки в напрямі розгляду справи*, замість *розпочали*), нанизуванням синонімів, перифраз (*почалася велика битва за врожай*, замість *почалися жнива*).

Залежно від мети спілкування розрізняють стилі:

1) **індивідуальний** – сукупність мовних засобів, що характеризують творчість одного письменника чи певний літературний твір, літературний напрям. Наприклад: стиль Лесі Українки, стиль повісті Уласа Самчука “Волинь”;

2) **функціональний** – стилістичний різновид сучасної української мови, для якого характерний добір мовних засобів, що придатні для певного типу висловлювання. Основні функціональні стилі:

а) **розмовно-побутовий** – це сукупність мовних засобів, що ними користуються щодня, спілкуючись між собою. Для цього стилю характерний особливий словник, у якому можуть бути регіональні слова, професіоналізми, емоційна лексика. Синтаксичні конструкції будують, не дотримуючись порядку слів; речення короткі, неповні, часто зрозумілі на фоні ситуації, відомої для мовців; важливу роль відіграє міміка, жести, “мова” тіла. Це переважно усна форма спілкування;

б) **офіційно-діловий** – сукупність мовних засобів, властивих мовленню, основною функцією якого є регулювання відносин між громадянами та державними і громадськими організаціями. Його характеризують такі риси. нагромадження абстрактних іменників, серед яких багато віддієслівних, висока частота вживання безособових конструкцій, висловів, що передають категоричність (*зобов’язаний, повинні, дозволено, заборонено*), чимало загальноприйнятих формул (наприклад, у листуванні); текст складають за виробленими схемами (пункти, підпункти, параграфи);

в) **науковий** – сукупність мовних засобів, властивих науковим текстам (усним та писемним). Особливістю наукового стилю є точність, орієнтація на логічний виклад інформації, формулювання дефініцій. Для нього характерна термінологічна лексика з різних ділянок знань, абстрактна лексика. Речення здебільшого складні. Різновидами наукового стилю є науково-популярні тексти, шкільна навчальна література, навчальна література для вищих навчальних закладів, лекції на різні наукові теми тощо;

г) **публіцистичний** – сукупність засобів як інтелектуальної, так і експресивної мови. Основна функція публіцистичного стилю – інформувати читача (слухача) про актуальні проблеми суспільного життя і певним чином впливати на формування суспільної думки. Це статті, опубліковані переважно в періодичній літературі, виступи на телебаченні, по радіо на політичні теми, критично-публіцистичні огляди та ін.;

д) **художній** – у лексиці та в граматиці є відображенням найрізноманітніших сторін загальнонародної мови. У художньому стилі найповніше відбита індивідуальність письменника – його світосприй-

мання, талант, погляди на життя. Свої особливості у використанні мовних засобів має проза, поезія, драматургія.

Суржик – своєрідний різновид народної мови, який витворився на основі змішування елементів двох контактуючих між собою мов, в Україні найчастіше – української та російської. Він поширений здебільшого серед малоосвічених верств населення, які не дбають про підвищення рівня своєї мовленнєвої культури. Основний чинник, який зумовлює його витворення й поширення, – це недостатня увага державно-політичних структур до питань самого життя національної мови. Така політика переважно заздалегідь спланована і спрямована на звуження сфер функціонування літературної мови та асиміляцію її носіїв.

Такт – основна одиниця ритмічно-інтонаційного членування речення, що вимовляється одним безперервним вимовним потоком і виділяється паузами.

Тембр – якісна ознака звука, забарвлення, якого надають йому обертони. Тембр залежить від джерела звучання, будови органів мовлення та величини резонаторних порожнин, психічного стану людини, експресивності мовлення. Темброві особливості дають змогу розрізнати на слух голоси людей, звучання різних інструментів тощо.

Тембр голосу впливає на сприймання інформації. Деренчливий чи писклявий голос втомлює слухача, а голос приємного тембру привертає увагу. Уміння володіти тембром може вносити додаткові відтінки до інформації: одна річ, коли щось буде сказано ніжним, оксамитовим тембром, а інша, коли щось вимовляється гугнявим голосом.

Темп – часова характеристика усного мовлення. Це поняття охоплює: 1) швидкість мовлення загалом, 2) час звучання окремих слів, 3) інтервали і довжину пауз. Темп буває повільний, уповільнений, середній, пришвидшений, швидкий, однак не повинен бути механічним, випадковим. Він є семантично важливим елементом мовлення, засобом розрізнення важливої / неважливої інформації. Темп мовлення може уповільнюватися та пришвидшуватися навіть у межах одного речення. Уповільнюючи темп, мовці виділяють інформативно важливу частину фрази або слова; переважно вони вимовляються роздільно й чітко. Натомість вставні конструкції,

містячи другорядну інформацію, вимовляються швидше, ніж усе речення.

Темп мовлення залежить від чинників об'єктивних (особа співрозмовника, зміст інформації, мовленнєва ситуація) та суб'єктивних (рівень володіння мовою, фізичний та психічний стан мовця, його темперамент); у чоловіків темп мовлення переважно повільніший, ніж у жінок. Неоднакового темпу вимагають різні стилі й жанри мовлення.

Темп визначається кількістю одиниць мовлення (складів, слів) за секунду чи хвилину. Вважають: якщо швидкість мовлення менша, ніж 100 слів за одну хвилину, то мовлення надто повільне. Також не варто виходити за межі 150 слів за хвилину. У публічних виступах рекомендують вимовляти не більше 130 слів на хвилину.

Є підстави говорити про існування для кожної мови свого темпу мовлення, про що свідчать експериментально-фонетичні дослідження значної кількості мовленнєвих фактів.

Теле- й радіожурналіст повинен володіти всіма градаціями темпу – від повільного плавного й розміреного мовлення до чіткого, розбірливого швидкого мовлення. Див. ще **ритм, темпоритм, інтонація**.

Темпоритм – органічна взаємодія темпу мовлення з ритмом. Темпоритм у мовленні – один з найвпливовіших засобів вияву внутрішньої енергії думки, сили почуття, вольової наснаги. Зміст і сила переживань – основа темпоритму поведінки людини в різних ситуаціях. Внутрішній ритм плину біологічних і психологічних процесів організму і зовнішній темпоритм фізичної дії та темпоритм мови органічно скоординовані (хоч такий зв'язок зовнішньо може бути й контрастним). У темпоритмі фізичних дій, поведінки та мовлення виявляються органічні властивості вищої нервової системи, її природного темпераменту. Звучний голос, упевнена манера поведінки, енергійне мовлення притаманні переважно сангвінікові; люди холеричного темпераменту частіше відзначаються різким тембром голосу, збудженим тоном, доволі строкатим темпоритмом. Мова флегматика переважно уповільнена, голос м'який, добродушний. Меланхолійний темперамент виявляє себе у приглушеному звучанні голосу, млявості інтонації, тривалості пауз.

Важливою ознакою обдарованості теле-, радіожурналіста, його професіограмою є здатність діяти у темпоритмі, який відповідає змістові та стилістиці інформації. Треба уникати зовнішнього наслідування "чужого темпераменту". Оволодіння виразністю різноманітних темпоритмів мовлення – одна з важливих ознак журналістської майстерності

Усне мовлення – найважливіша форма існування мови як засобу комунікації. Воно має багатогранну структурну і комунікативну специфіку. У ряді сфер мовної діяльності функціонує тільки усне мовлення, це – територіальні діалекти, розмовна літературна мова, фольклор, жаргони, сленги тощо. Існують різні види усного мовлення з огляду на літературну внормованість. Сьогодні велика кількість носіїв української мови володіє мовленням “високої” літературної внормованості; це люди, у яких унормована артикуляційна база, відчутна “українськість” у вживанні лексики, синтаксичних конструкцій, у мелодиці. Можна виділити усне літературне мовлення “середньої” внормованості (у мовленні трапляються відхилення від мовностилістичних норм (наприклад: *скільки зараз годин?* у значенні *котра година? пісні Білозіра*, замість нормативного *пісні Білозора*). Нашою реальністю є мовлення із елементами суржику (*мало толку*, замість української конструкції *мало сенсу (глузду), сємдесять гривень, запрошуються всі бажаючі* та ін.). Розрізняють діалогічне (полілогічне) і монологічне усне мовлення, у межах яких є свої жанрово-стильові різновиди. Можна говорити про усне літературне мовлення публічне й побутове. Усне літературне мовлення свою специфіку виявляє у мовленні людей різних професій, різного віку, має свої особливості в різних регіонах тощо. З технізацією ввійшла у наше життя особлива форма усного мовлення – радіомовлення та телемовлення. Є підстави виділити усне мовлення, у якому вербальні, візуальні та акустичні складники виступають у єдності, і усне дистантне невізуальне звукове мовлення (телефонні розмови, радіомовлення). У живому мовленні усі компоненти техніки мови – дихання, голосоутворення, артикуляція, резонування голосу – органічно пов’язані між собою.

Основні особливості усного мовлення:

- усне мовлення первинне; коріння українського національного усного мовлення у глибині віків;
- для усного мовлення мусить бути реальна життєва ситуація;
- звукове мовлення сприймається на слух як цілісний відрізок мовленнєвого потоку, де є своя гра темпоритмів, темброві забарвлення, модуляції голосу;
- усне мовлення діє на слухача не лише змістом, а й усією манерою виступу, отже, воно має два канали інформації: текст, висловлювання та “мову тіла” – жести, міміку, погляд, інтонацію; цей другий канал надзвичайно важливий;
- для усного мовлення загалом характерна непередготовленість, спонтанність; людина звичайно думає не про те, як вона говорить, а

про те, що скаже; гнучкість думки при цьому більша, ніж коли людина пише;

- в усному мовленні користуємося багатьма готовими формулами; буває забагато слів, вони без потреби повторюються, нерідко є зайвими.

Фонаційне (мовне) дихання – дихання під час мовлення, коли до фізіологічної функції (вводити в організм кисень і забирати вуглекислий газ) приєднується голосова – відбувається голосоутворення. Фонаційне і фізіологічне дихання мають свої особливості. Фізіологічне дихання: людина дихає невимушено, автоматично; вдих за часом дорівнює видиху; елементами дихального процесу є вдих – пауза – вдих. Фонаційне дихання: людина свідомо регулює процес дихання; вдих короткий, швидкий, а видих повільний; елементами дихального процесу є: вдих – видих йде разом з говорінням – вдих... Час видиху довший, ніж час вдиху.

Основні типи дихання: **грудний, черевний, змішаний діафрагмово-реберний.**

Грудний тип: дихальні рухи відбуваються у верхньому і середньому відділах грудної клітки. Вдих напружений, участь діафрагми в'яла. Недостатня активність черевного преса і діафрагми перешкоджає довгому і рівномірному видиху. Грудне дихання зумовлює перебір повітря і стомлює голос.

Черевний тип: дихальні рухи відбуваються у нижньому відділі грудної клітки. Позитивним моментом є легке й швидке вдихання, негативним – пасивність верхнього і середнього відділів грудної клітки, що спричинює погіршення якості звуку.

Змішаний діафрагмово-реберний (повний) тип дихання: короткий, енергійний вдих, швидкий добір повітря під час майже непомітних люфт-пауз, розподіл тривалості видиху залежно від тривалості мовних тактів. Під час повного дихання усі дихальні м'язи активно працюють. Грудна клітка розширюється одночасно вздовж, упоперек, уперед, назад.

Від правильного дихання залежить: 1) інтенсивність голосу, 2) інтервали, 3) тривалість звучання голосу.

Добре поставлене дихання є основою для утворення гарного голосу, виразного мовлення.

Фраза – основна одиниця мовлення, фонетично-синтаксична єдність, що має певну синтаксичну структуру, змістову закінченість, інтонаційну оформленість і відділяється від таких же одиниць паузами.

Фразовий наголос – наголос, за допомогою якого виділяються найважливіші за комунікативною метою комплекси.

Чистота мови полягає в тому, щоб 1) вживати нормативні слова, їх форми, словосполучення, дотримуватися норм правильної літературної вимови (орфоепічних норм); 2) без потреби не вживати іноземних слів та висловів; 3) уникати варваризмів, які засмічують мову; 4) позбуватися діалектизмів, які доцільно вживати тільки у відповідних типах літературних творів і в певних життєвих ситуаціях (можна вживати діалектизми, які є назвами специфічних для певного регіону реалій); 5) не вживати жаргонних слів та висловів.

Чуття мови – інтуїтивні реакції, психічна здатність носія мови відчувати правильність чи неправильність висловів, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, звукового ладу, які він обирає. Розвивають і формують цю рису людини в сім'ї, у дошкільних закладах, у середній та вищій школі, а також шляхом самоосвіти та самовдосконалення.

Складні випадки наголошування слів

А
 абіде
 абіщо
 абó
 агéнт
 агроно́мія
 алé
 алкогóль
 алфавіт
 ареóметр
 арéшт
 áркушик
 асиметрія

Б
 барані́, два барáни
 безперестáнку
 безперéстану
 Бéрінгове мо́ре
 Бермудські острові́
 б'емó, б'етé
 близькі́й
 болоті́стий
 болóтяний
 борошно
 боя́знь
 б́удемо, б́удете, б́уде,
 була́, було́, були́
 Буéнос-А́йрес
 булава́, *мн.* була́ви, дві
 булаві́
 бюлетéнь, бюлетéня, *мн.*
 бюлетéні
 бюрократія

В
 валові́й
 везті́, веземó, везла́, везлі́,
 верба́, *мн.* вéрби, дві вербі́
 верблюді́ця
 вербо́вий
 ветерина́р
 ветерина́рія
 вечорі́, два вéчори
 вимóва
 вимóга, *мн.* вимóги
 ві́падок, *мн.* ві́падки
 вира́зний
 вира́зник
 вира́зність
 ві́сити, ві́шу, ві́сиш
 ві́сить, ві́сять, ві́сів,
 ві́сіла
 ві́трата, *мн.* ві́трати, ві́трат
 вичéрпний
 вичéрпність
 відво́зити
 віді́мкнутий
 відомі́сть (список)
 відомі́сть (повідомлення,
 знання)
 візьму́, візьмеш, візьме
 взяла́, взяли́
 вірнопідда́ний
 вірші́, вірші́в
 віршові́й
 вказі́вка, *мн.* вказі́вкі, дві
 вказі́вки

водно́раз
водно́час
водопрові́д
вози́, два во́зи
воя́к, *мн.* воякі́
всерéдину
всьо́го, всьо́му, до всьо́го,
на всьо́му

Г
газозахисні́й
газо́метр
га́йвороння
гайвороня́
га́лма, два гальма́
Генуя́
гаша́тай
гли́боко
глядáч
говорю́
голі́, два го́ли
голкі́, дві го́лки, п'ять го́лок
голю́ся
горі́цвіт
горі́лиць
гороб'я́чий
гороші́на
госпо́дарський (від господар)
госпо́дарський (від
господарство)
Гри́гір
Григо́рій
грома́дський
гро́шей, гро́шам, грі́шми і
гроші́ма, на гро́шак
груше́вий

гурто́житок
гуцу́л

Г

га́зда
га́зовий
га́нгстер
ге́ндер
гясе́

Д

дасмо́, дастé
да́ктиль
дале́бі
дані́на
да́но (нам да́но)
да́ху, на даху́ і на да́сі, два
да́хи
даю́чі
два́дцятéро
двомá, днів зо́ два
двермі́ і двері́ма, на двéрях
двигну́ти, двигну́, двигнемо́
дві́р, двора́ і двору́
дві́рнічка
двовесло́вий
двокóлірний
двоколі́сний
дворазо́вий
двору́чний
двоскладо́вий
де-не́будь
де-не-де
де́рево, *мн.* дере́ва,
два дере́ва, двоє дерев
Десна́, Десну́ і Десну́
деспоті́я

десяти́на
дефі́с
дециме́тр
де́шево
де́щиця
де-ю́ре
джерело́, б'ють джерела́,
 два джерела́
джерельце́, джерельця́
джі́нсовий
дипломаті́я
дича́віти, дича́вію, дича́віш
діа́гноз
діало́г
діди́щина
діжа́, дві діжі́
діждемо́, діждете́,
 діждеш і діждеш
дійду́, дійдеш
дійові́й
добові́й
добу́ток
довгостроко́вий
дові́дник
до́гмат, *мн.* до́гмати
догово́ри, ратифіка́ція
 догово́ру і до́говору,
 два до́говори і догово́ри
додáнок
додаючі́
дозе́мний
дозі́метр
дозиме́трія
докуме́нт
до́ларовий
долила́, доллемо́

долілиць
до́лішний
домо́вий, домо́ва книга
донесхо́чу
до́нька, мої до́ньки, дві
 до́ньки
досі́та
досхо́чу
дочка́, посходилися до́чки
 дві дочкі́
дочці́н
доя́р
дрижа́чі
дро́ва, дрова́м і дрова́м
дужкі́, взяти в дужкі́,
 дві ду́жки
дури́світ

Е

евфоні́я
Еквадо́р
експе́рт
експе́ртний
електроме́режа
Ельбру́с
епіле́псія

Є

Єва́нгелія, Єва́нгелії і
 Єва́нгеліс, Єва́нгелія
свнух
среті́к

Ж

жада́ний
жадо́ба
жа́йворонок

живемо́, живе́те, жи́ла
живо́пис
житло́вий
жнивá, *мн.* жнивáм
жусмо́

З
за́бавка
забага́нка
завби́льшки
завда́ння
за́видки
зави́дна
завчасу́
зага́дка, *мн.* зага́дки, зага́док
зади́шка
заі́ржаві́лий
заі́ржаві́ти
закаба́лити
заклю́чний
закруглі́ти, округлю́,
закруглі́ш і округли́ш
за́крутка
залегкі́й
залиши́ти, залишу́
за́мазка
замі́жня
занесі́ти, занесемо́, занесете́,
занесла́
запівда́рма
заробі́ток
за́сновак
за́ставка
засто́порити
за́тичка
за́чіска
за́ціпка

зберемо́, зберете́
зби́рний
збожево́лити
звемо́, звете́
звести́
зви́сока
зда́лека
здво́їти
здеремо́, здерете́
здобу́ток
зібра́ння
зле́гка
зми́лосе́рдитися
змістови́й
змо́вчати
зна́йдеш, зна́йдете, зна́йдемо,
зна́йдуть
знеза́разити
знеприто́мніти
зніму́, знімеш, зняла́
зні́титися
зо́всім
зо́зла
зокре́ма
зразко́вий
зра́ння
зру́чний
зсереди́ни
зубо́жіння
зубо́жити
зустрі́чний
зять, при́йшли́ зя́ті, обидва
зя́ті

І
ігра́шка
іграшко́вий

ігуменя	ко́лія
ідемó, ідетé	колóворот (вир)
ідучі́	ко́лючи
Ізраїль	компромі́с
ікло	контрактóвий
іко́нопис	корі́сний
індічина	корі́сність
інду́стрія	корію́ся, корі́шся, коримóся
інжене́рія	котри́й
іноді́	кра́ду, кра́деш, кра́демо,
інопле́мінний	кра́дете
іржа́віти	крице́вий
істерія́	кро́їти, кро́ю, кро́їш, кро́ять
Ї	кропива́
іздячи́	кукі́ль, кукóлю, кукóлем
їстівни́й	купоро́с
Й	ку́рятина
йдемó, йдетé	ку́харський
йдучі́	кухо́нний
йме́ння	Л
йо́дистий	ласка́вий
К	легкі́й
ка́вовий	лила́, ллемó, ллетé
ка́жучи	ліке́р
камі́нний	ліке́рний
кам'яни́й	літо́пис
катало́г	літопі́сний
каучу́к	лялько́вий
кварта́л	льодяни́й
кі́дати	льоно́вий
кі́лим, два кі́лими,	льоноочисни́й
кіломе́тр	лю́дський (лю́дяний)
кінчі́ти, кінчу́, кінчі́ш,	людськи́й (пов'язаний з
кінчимó	людиною)
кля́кнути	

М
магісте́рський
ма́рганець
ма́ркетинг
марму́ровий
ма́ршальський
маршові́й
медикаме́нт
мере́жа
металу́ргія
міліме́тр
мімікрі́я
місиво
множи́на
мно́жник
мо́всць
мовчазні́й
мо́го, до мо́го
мозоли́стий
мої́, мої́м
моло́х
моло́чений
молю́, молю́ся
моноло́г
мото́р
мотузя́ний
мо́я
мускулі́стий

Н
наведемо́, навезете́, навезла́
навко́лишній
навколозе́мний
навча́ння
надбере́мо, надберете́
надви́шка
надхо́дити

надягну́, надя́гнеш
наздога́д
наздоженемо́, наздоженете́
на́зирцем
найцікаві́ший
найяскраві́ший
налі́гач
нанести́
наносні́й
нап'смо́ся, нап'сте́ся,
напила́ся, напили́ся
напівпрові́дник
народногоспода́рський
наса́мкінець
недо́гарок
недо́курок
недо́людок
недо́палок
недоторка́нний
недоторка́нність
некваплі́вий
некроло́г
нелю́дський
нена́видіти
нена́висть
непрі́язнь
непрони́кний
нести́, несе́мо,
несете́, несла́, несли́
низина́, дві низини́
низовина́, дві низовини́
низькі́й
ниткові́й
нівечити
новгоро́дський

новий
новина́, *мн.* нові́ни, дві
новині́
номерний
нудний
нюхну́ти

О
оберемо́, оберете́
обі́два, обома́
обі́дві, обома́
обі́дранець
обі́дду́, обі́деш
обі́йстя
обі́руч
обі́цянка
обмі́лина
обмі́нний
обра́зити
обра́зитися, обра́жуся,
обра́зишся,
обра́зиться
обра́нець
о́браний
о́браниця
о́брання
о́бруч
о́бтічний
о́бшир
о́бщина
о́дина́дцятий
о́дина́дцять
о́днолі́ток, о́днолі́тки
о́дноразо́вий
о́здорові́ти, о́здоровлю́,
о́здорови́ш, о́здоровля́ть

озлобі́ти
озна́ка
окислі́ти
окрилі́ти, окрилю́
оксі́морон і оксі́оморон
Оле́г
о́лень
оле́нячий
оме́ла
о́мнібус
омолоді́ти, омолоджу́,
омоло́диш
омоні́мія
опто́вий, опто́ві, але
гурто́вий, гурто́ві
ортопéдія
орю́ ниву, оре́ш, оре́, оремо́
орю́чі
осетро́вий
осока́
ота́ман
охолоді́ти, охолоджу́,
охоло́диш і охолоді́ш,
охоло́димо́
оці́нка
очереті́на
очеретя́ний
о́чний
П
паві́ч
па́ливний
пальто́, *мн.* па́льта, два пальта́
пара́ліч
паронепро́никний
партéр

па́сквіль
пе́карський
перевóдити
перевóзити
передаючі
передзахідний
передовсі́м і передусі́м
перéказ
перéкис
переля́к
перемі́чка
переобра́ння
перéпад
пе́репел, *мн.* пе́репели і
 перепелі́
перéпис
перéпустка
переселéнець
пересі́чний (громадянин)
пересі́чно
перетéрпіти, перетéрплю
перéтин
перехі́дний
Перу́
перчі́ти
пе́сячий
петля́, *мн.* পে́тлі, дві петлі́
п'емо́, п'сте́
пита́ння
пишу́, пи́шучи
пиа́тика
півтора́
півторі́
підлі́тковий
підно́сити, підно́шу
підслі́пуватий

підтве́рдити
підхо́дити, підхо́джу
пізна́ння
післяжні́вний
післяродо́вий
пітні́й
племи́нний
плига́ти, плига́ю, плига́єш,
 плига́є
плисті́, пливемо́, пливете́,
 плила́
плодоно́сити
площи́на, *мн.* площі́ни,
 дві площині́
побі́чний
поблизу́
поголо́ска
по́друга
поду́шка, *мн.* подушкі́,
 дві поду́шки
поєдна́ння
пожари́ще
пожи́вний
пожни́вний
поза́очі
поза́торік
позачерго́вий
позначка
пока́зник, *мн.* показникі́,
 два пока́зники
полéжати, полéжу
полого́вий
Полта́вщина
поля́к
по́милка і помі́лка,
 мн. помилкі́,

дві по́милки,
п'ять по́милок

помо́вчати
по-ново́му
поя́рковий
посі́дити, посі́джу, посі́диш
посо́л
постаме́нт
посто́яти, посто́ю, посто́їш,
посто́їть
по́темки
почі́н
праба́тьківщина
пра́внучка
предме́т
при́йняти, при́йму́, при́ймеш
при́язнь
при́ятель
про́стий (прямий;
неспутаний), про́стий і
прості́й (нескладний,
звичайний)

псевдо́нім
п'яни́ця

Р
раз, *мн.* ра́зі, п'ять ра́зів
(раз), два ра́зи, раз по́
раз, раз у ра́з

ра́зом
рвемо́, рвете́
револьве́р
ре́гент
ре́гули
ре́крут
речовина́, *мн.* речові́ни

ре́шето, *мн.* реше́та, два
реше́та

рі́нковий
рівни́на
рі́зкий
рі́зновид
рі́зноколі́рний
родопле́мінний
розво́дити
ро́зголос
роздрі́бний
ро́змах
ро́зпад
розпові́дний
Рома́н
руко́пис
рукопи́сний
ру́сло, *мн.* ру́сла, два русла́

С
са́дячи
самору́х
самору́ч
сантимер
све́рдло
свердлові́на
сві́дити, сві́дчу, сві́дчиш
сві́т за о́чі
сві́ті (*мн.*), два сві́ти
сві́чкі (*мн.*), шість сві́чок
сво́го, до сво́го, свому́, у
сво́му
се́ла (*мн.*), два села́
середи́на
се́стри (*мн.*), обі́дві сестри́,
дві сестри́

сирóватка
Сідне́й
сі́кти, сі́чемó, сі́четé
сі́льськогосподáрський
сі́мдеся́т
ска́терка, *мн.* ска́теркі́, дві
ска́терки
ска́терть, *мн.* ска́терті́, дві
ска́терті́
сли́на
сли́зьмі́ і сли́зьми, сли́ззя́ми
смерéковий
со́лодко
спи́на
спі́вробі́тництво
ста́рець, *мн.* ста́рці́, два ста́рці́
ста́туя
сте́рпіти, сте́рплю, сте́рпиш
стові́дсо́тковий
сто́ляр, *мн.* два сто́ляри
страшні́й
су́стний
сукня́ний
су́провід

Т

тайго́вий
тайно́пис
Тара́с, Тара́са
тахта́, *мн.* та́хти, дві тахті́
тві́рний
твого́, до тво́го, тво́му, у
тво́му
текстові́й
те́нор, гарні те́норі́, два
те́нори

теплопро́від
те́рем, *мн.* те́ремі́, два
те́реми
тере́н, на те́ренах
терно́вий
терно́слив
течі́я, підво́дні те́чіі, дві течі́
ти́гровий
тира́нія
тисо́вий
тичко́вий
ті́сний
то́впитися, то́впля́ться
того́, до того́
тонкі́й
торто́вий
торф'я́ний
травесті́я
тремтя́чі
три́дцятьо
тризу́б
триразо́вий
трискладо́вий
тришаро́вий
три́йня́, три́йня́та
трі́скотня́ва
трубопро́від
трубопро́відний
труна́, дере́в'яні тру́ни, дві
труні́
трясови́на
тя́жива́, тя́живи лу́ків, дві
тя́живі́

У

убо́жіти
уві́йти́, уві́йду́, уві́йдеш

удочеріти
узя́ти, візьму́, візьмеш,
узяла́
уме́рти, умремо́, умрете́
умо́вчати
умо́гляд
упа́сти, упаду́, упаде́ш,
упадемо́,
упаде́те
уро́дженець
урочи́стий
усере́дині
у́стриця
усього́, усьому́, в усьому́,
з усього́
учі́телька, дві вчі́тельки,
п'ять учі́тельок,
при́зд учительо́к

Ф

фазо́метр
факсі́міле
фанати́чка
фарма́ція
фарту́х
фарфо́р
фарфо́ровий
фахові́й
фено́мен
фети́ш
фіа́лковий
філі́стер
фільтрові́й
фіоле́товий
фірмові́й
фо́льга
фо́рзац
фронті́ (мн.), два фро́нти

фунда́мент
фунто́вий

Х

хва́лений
хва́лячи
хирля́вий
хліба́ коло́сяться, хліби́
випіка́ють, два хліби
хлібни́й
ходжу́
хо́дячи
хуторя́нин

Ц

ца́рина
цвісти́, цвіла́
цегляни́й
це́нтнер
центрові́й
цехові́й
цилі́ндровий
цифрові́й
цікаві́ший
ці́лий, ці́лого, ці́лому
ці́лком
цукро́вий
цурпа́лок
цього́, цьому́, до цього́, у
цьому́

Ч

чай, розпива́ти чаі́, два чаї́
чадра́
чалма́, білі чалми́, дві
чалми́
чарівни́й
час, нема́ часу́
чергові́й
черстві́й

чесно́та
чимра́з
чисе́льнийк
чи́танка, ціка́ві читанкі́,
дві́ чи́танки

чита́ння
чорнобри́венький
чотирира́зовий
чотирискладо́вий
чотирна́дцять
чужина́

Ш

шестивесло́вий
шестира́зовий
шестискладо́вий
шесті́рня́, *мн.* ше́стерні́
ши́роко
шлунко́вий
шлях, *мн.* шляхі́, три шля́хи
шляхо́м, *присл.*
шляхопрові́д
шовко́виця
шофе́р
шпа́рина
шпри́цевий
шта́мповий
штифто́вий

Щ

щаве́ль
щети́нистий
щети́нястий
щі́пці
щі́льнийк

щі́тковий
щодо́бовий
щока́, блі́ді що́ки, оби́дві
що́кі
щонайме́нше
щупле́нький

Ю

юрба́, ю́рби коля́дників, дві́
юрби́

Юрко́
ю́рмище
юроді́вий
юро́дство

Я

я́вір, зелені́ють явори́, три́
я́вори
яворо́вий
ядро́, мета́ння я́дер, двоє́
я́дер, два ядра́
який-не́будь
ялі́новий
ялі́вка, *мн.* ялі́вкі, дві́
ялі́вки
ярмарко́вий,
я́рмарок, влашту́увати
ярмаркі́, два я́рмарки
яро́м, запря́гти в я́рма, два́
ярма́
яро́вий
я́сен, *мн.* ясе́ні, два́ я́сени
яскра́віший

Знаки для партитури тексту

- — словесний наголос;
- — логічний наголос – норма (суцільна лінія під словом);
- — наголос послаблений;
- — логічний (чи фразовий) наголос відчутно посилений:
- / — пауза;
- // — пауза середня;
- /// — пауза довга;
- ↗ — підвищення тону (мелодія злету);
- ↘ — зниження тону (мелодія спаду);
- ∩ — мелодійна хвиля, вказує на інтонаційне поєднання слів;
- — уповільнення вимови;
- — пришвидшення розмови;
- <> — виділення особливим тоном елементів тексту
(наприклад, вставлених конструкцій);
- << >> — іронічна інтонація;
- ([:]-) — заміна авторських розділових знаків.

Знаки транскрибування

I. Звукові вияви фонем:

- e^h – звук [e], наближений до [и]: [вe^hрба^h], [се^hре^hда^h];
- i^h – звук [і], наближений до [и]: [i^hноді], [доро^hжні^hі];
- и^e – звук [и], наближений до [е]: [зи^eма^h];
- y – звук [ў] нескладовий: [ла^hўка];
- o^y – звук [о] наближений до [у]: [зо^yул^hа], [хо^yджу^h].

II. Діакритичні та інші знаки:

- [] – фонетична транскрипція;
- ˘ – м'якість приголосного [л'іто], [с'ад'];
- ˙ – напівм'якість приголосного: [к'іно'], [б'іжу'];
- : – довгота звука: [знан':а'], [зб'іж':а];
- ˊ – наголос: [дале'ко], [мо'лод'];
- ˋ – нескладовий характер: [воўк];
- | – коротка пауза;
- || – довга пауза.

Артикуляційна класифікація голосних

Підняття	Ряди		
	Передній	Середній	Задній
Високе	[i] [и]		[y]
Середнє	[e]		[o]
Низьке			[a]

Артикуляційна класифікація приголосних

За активним мовним органом		Губні				Язикові				Глоткові		
		Губно-губні		Губно-зубні		Передньо-язикові		Задньо-язикові				
		Тверді	М'які	Тверді	М'які	Тверді	М'які	Середньоязикові				Тверді
Шумні	Чисті	Дзвінкі	б				д	д'		ґ		
		Глухі	п				т	т'		к		
	Африкати	Дзвінкі					дз дж	дз'				
		Глухі					ц,ч	ц'				
	Щільні	Дзвінкі					ж	ж'				г
		Глухі			ф		с,ш	с'		х		
Сонорні	Зімкнені носові		м				н	н'				
	Щільні	Серединні	в						й			
		Бокові					л	л'				
		Дрижачі					р	р'				

Складні випадки вимови
шумних приголосних

Букво-сполучення	Вимова	Приклади	
<i>ж+ц', ш+ц', ч+ц', ж+с', ш+с', ч+с', с+ш, з+ж, з+дж</i>			
- жц (і)	[з'ц']	кніжці	[кніз'ц'і]
- шц (і)	[с'ц']	комашці	[комас'ц'і]
- чц (і)	[ц']	дочці	[доц':і]
- жс (я)	[з'с']	намажся	[намáz'с'а]
- шс (я)	[с']	грісся	[грійе"с':а]
- чс (я)	[ц'с']	мучся	[мўц'с'а]

з+ш-, -з+ш-, з+ч-, -з+ч-

зш-	[ш:] у префіксі з-	зшіти	[ш: іти]
-зш-	[жш] у всіх інших випадках	безшумно злізши	[бе"жшумно] [зліжши]
зч-	[шч] у префіксах з-, роз-, прийменнику з	зчистити рóżчин з чо́го	[шчисти ^с ти] [ро́шчин] [шчо́го]
-зч-	[жч]	безчесний	[бе"жчесний]
-сш	[ш:]	вірісши	[вір'іш:и]
зж-	[ж:]	зжовкнути безжа́лісний	[ж:оўкнути] [бе"ж:а́лісний]
здж	[ждж]	з джерела́	[ждже"ре"ла́]

т' + с', т + с', т + ш, т + ц, т + ц', т + ч, т + ж

-ться	[ц':]	б'ється, радіться	[б'йєц':а] [радіц':а]
-тс (і)	[ц']	б'утсів	[б'уц'і'ю]
	[ц]	б'утси	[б'уци]
-тш-	[чш]	корóтший	[корóчший]
-тц-	[ц:]	корітце	[коріц':е]
-тц (і)	[ц':]	в клітці	[укліц':і]
-тч-	[ч:]	óтче	[óч:е]
-тж	[джж]	óтже	[óджже]

д + ж, д + ч, д + ш, д + с, д + ц, д + з

-дж	[джж]	áдже	[áджже]
-дч	[джч]	відчути	[в'іджчути]
-дш	[джш]	підшукати	[п'іджшукати]
-дс	[дзс]	відступ	[в'ідзступ]
-дц	[дзц]	відцуратися	[в'ідзцурати ^с 'а]
-дз	[дзз]	відзвук	[в'ідззвук]

Спрощення у групах приголосних

Букво-сполучення	Вимова	Приклади	
<i>ст + с, ст + д, ст + ч, ст + ц', ст + ськ, нт + ст, нт + ськ</i>			
-стс-	[с:]	шістсóт	[ш'іс: óт]
-стд-	[зд]	шістдесят	[ш'ізде ^с 'áт]
-стч-	[шч]	невістчин	[не ^в 'ішчи ^с 'н]
-стц'-	[с'ц']	артістці	[артіс'ц'і]
-стськ-	[с'к]	турістський	[туріс'кий]
-нтст-	[нст]	агéнтство	[агéнство]
-нтськ-	[с'к]	гігáнтський	[г'ігáнс'кий]

Навчальне видання

Олександра Сербенська

КУЛЬТУРА УСНОГО МОВЛЕННЯ

ПРАКТИКУМ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник видавничих проектів *Б.А. Сладкевич*
Редактор *М.П. Коперсако*
Комп'ютерна верстка *Л.О. Шпанер*
Технічний редактор *С.З. Сенік*
Дизайн обкладинки *Б.В. Борисов*

Підп. до друку 03 12 2003 Формат 60x84/16 Папір офсетний
Друк офсетний Умовн. друк арк 13,5
Наклад 1000

Видавництво "Центр навчальної літератури"
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 416-01-34, тел. 451-65-95, 416-04-47, 416-20-63
e-mail: office@uabook.com, meteor@uabook.com

Свідоцтво ДК №1014 від 16 08 2002